

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус
таълим вазирлиги**

Самарқанд Иқтисодиёт ва Сервис Институти

Қўлёзма ҳуқуқида

Латипова Шахноза Махмудовна

**«Тижорат банкларининг лизинг хизматлари, уларни
корхоналар молиявий салоҳиятини оширишда тутган
урни (РАТБ «Галлабанки» Самарқанд минтакавий
филиали маълумотлари бўйича)» мавзусида**

**5A340603 – “Молия, пул муомаласи ва кредит” мутахассислиги
бўйича магистр даражасини олиш учун**

МАГИСТРЛИК ДИССЕРТАЦИЯСИ

**Илмий раҳбар: проф. Ж. Р. Зайналов. «Мо-
лия ва сугурта хизматлари»
кафедраси мудири.**

**Илмий маслаҳатчи: проф. Н. А. Ибрагимов.
«Самарқанд саноатчилар
Уюшмаси» ассоциациясининг
раиси**

САМАРҚАНД – 2009

Мундарижа

Кириш	3
I БОБ. ЛИЗИНГНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ	7
1.1. Лизингнинг тикланиш тарихи ва моҳияти.....	7
1.2. Лизинг бозори инфратузилмасини ташкил этиш йўллари	21
1.3. Лизинг операцияларини ташкил этишнинг ҳуқуқий асослари.....	38
II БОБ. ЛИЗИНГ МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ АСОСЛАРИ .	47
2.1. Лизингнинг тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишдаги ва уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашдаги роли.....	47
2.2. Лизинг муносабатларининг объектлари ва субъектлари	56
2.3. Лизинг муносабатларининг турлари.....	62
III боб. ЛИЗИНГ ЛОЙИҲАЛАРИНИ ИҚТИСОДИЙ БАҲОЛАШ ТАРТИБИ	78
3.1 Лизинг тўловлари ва унинг таркиби	78
3.2. Лизинг тўловларини ҳисоблаш усуллари	82
3.3. Лизинг лойиҳаларининг самарадорлигини таъминлаш модели.....	98
IV боб. ИЖТИМОЙ ИНҚИРОЗ ШАРОИТИДА ЛИЗИНГ ОПЕРАЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИ СУҒУРТЛАШ МУОММАЛАРИ.....	107
4.1. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi омилларини юмшатишда лизинг операцияларининг таъсири	107
4.2. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi шароитида микролизинг операцияларини суғурталаш орқали ҳимоялаш йўллари	116
4.3. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi омиллар таъсирини юмшатишга молиявий бозорда лизинг хизматларининг ролини ошириш орқали эришиш йўллари	126
ХУЛОСА.....	134
Адабиётлар	138
Иловалар	144

Кириш

Мавзунинг долзарблиги. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида Ўзбекистонда кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятини тез суръатлар билан ривожлантириш, бир томондан замонавий ускуна ва технологияларни қўллашни, иккинчи томондан эса зарур бўлган молиявий ресурсларни излаб топишни талаб этади. Замонавий янги техника, ускуна ва технологиялар ишлаб чиқарувчилар, молиявий ресурсларга эга бўлган ва бу маблағларни самарали жойлаштириш мақсадларида фаолият юритувчилар ҳамда кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолияти соҳиблари ўзаро манфаатли муносабатларни йўлга қўйишда лизинг жуда ҳам қўл келади.

Молия бозорида рақобатни янада ривожлантириш, капитал инвестициялар ҳажмининг ошишини таъминлаш, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришда лизингнинг ўрни бекиёсдир. Дунёда ҳукм сураётган инқироз шароитида лизинг муносабатларининг ҳуқуқий асосини такомиллаштириш, тижорат банкларида лизинг хизматларини оқилона ташкил этиш, мамлакатимизда лизингнинг ривожланишига қийинчилик туғдираётган бир қатор муаммоларни бартараф этиш борасида олиб борилаётган ишлар муҳим аҳамият касб этмоқда. Лизингнинг юзага келиш амалиётидан қуйидагилар унинг ривожланишига тўсқинлик қилувчи ҳолатлар сифатида эътироф этилмоқда:

- лизинг берувчилар ҳам, лизинг олувчилар ҳам унинг моҳиятини, афзалликларини етарлича тушуниб олмаганлари;

- лизинг бозорига хизмат қиладиган инфратузилмалар, ривожланган лизинг компаниялари, консалтинг фирмалари тармоқларининг камлиги;

- лизинг инфратузилмасида ишлайдиган тажрибали ходимларнинг етишмаслиги;

- лизинг компанияларини ташкил этиш учун устав капиталининг камлиги;

- лизинг хизмати таклифлари ҳақида доимо тўлдириб туриладиган ва тушунарли ахборот билан таъминлайдиган лизинг ахборот таъминоти тизими

тўла ривожланмаганлиги.

Тижорат банкларининг лизинг хизматлари, уларнинг корхоналар молиявий салоҳиятини оширишда тутган ўрни мавзусидаги ушбу магистрлик диссертацияси юқорида кўрсатиб ўтилган муаммоларни бартараф этиш йўллари белгилашда катта аҳамият касб этади.

Тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг тобора чуқурлашуви ҳамда мамлакатимизда оқилона олиб борилаётган ислохотлар ҳар бир бозор инфратузилмасини чуқур таҳлил қилишни тақозо қилмоқда. Шу боис танланган ушбу мавзу бўйича изланиш ишининг асосий мақсади лизинг муносабатларининг Ўзбекистон иқтисодиётини янада ислоҳ қилиш, ишлаб чиқаришни жадал модернизация ва реконструкция қилишда ғоят долзарб бўлган мамлакат иқтисодиётини таркибий қайта қуриш борасидаги амалий ишларда тадбиркорлик фаолиятининг муҳим шакли ҳамда инвестицион жараёни молиялаштиришнинг энг муқобил ва оптимал варианты эканлигини асослаш, шунингдек тижорат банклари томонидан олиб борилаётган молиявий лизинг хизматларининг корхоналар молиявий салоҳиятини оширишда тутган ўрнини ёритиб беришдан иборат.

Ушбу мақсадларга эришиш учун қуйидаги вазифалар диссертация мавзусининг асосини ташкил этади:

- жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида мамлакатимиз молия йозорида мустаҳкам лизинг бозори инфратузилмасини ташкил этиш йўллари;
- Ўзбекистонда молиявий-иқтисодий инқироз таъсири остида лизингнинг кичик бизнес субъектлари ва тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишдаги ҳамда уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашдаги ўрнини белгилаб бериш;
- тижорат банкларида молиявий лизинг операцияларини ташкил этиш йўллари тақомиллаштириш;

- тижорат банкларида лизинг лойиҳаларини иқтисодий баҳолаш тартиби;
- тижорат банкларида лизинг лойиҳаларининг самарадорлигини таъминлаш модели;
- лизинг операцияларини мукаммаллаштириш ва уларни суғурталаш орқали ҳимояланишини таъминлаш йўллари бўйича таклиф ва хулосалар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг предмети ва объекти. Мазкур диссертациянинг предмети бўлиб тижорат банклари томонидан олиб борилаётган лизинг операцияларини ўрганиш, лизинг хизматларидан фойдаланаётган корхоналар молиявий салоҳиятидаги ўзгаришларни аниқлаш ҳамда ислохотлар даврида лизинг муносабатларини корхоналар фаолиятида кенг жорий этиш ва унинг молия бозоридаги улушини ошириш билан боғлиқ бўлган илмий масалалар ҳисобланади.

Тадқиқотнинг объекти бўлиб эса РАТБ "Ғаллабанк" Самарқанд минтақавий филиали олинган. Шунга асосан, илмий ишда тижорат банкида олиб борилган молиявий лизинг операциялари, лизингнинг тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишдаги ва уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашдаги ролини тадқиқ этишга қаратилган.

Тадқиқотнинг илмий-назарий ва методологик асослари. Илмий ишда қиёсий таҳлил ҳамда тизимли ёндашув методологияси ва статистик усуллар қўлланилган. Шунингдек, диссертация ёзишда мустақил давлатчилик ва лизинг соҳасида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар ҳамда уларни амалга ошириш йўналишлари бўйича илмий ишлар асос қилиб олинди, ахборот базаси қилиб эса Ўзбекистон Республикасининг "Лизинг тўғрисида"ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари, Марказий банкнинг лизинг бўйича йўриқнома ҳамда меъёрий ҳужжатлари, мамлакатимиз ҳамда чет эл олимларининг асарларида ёритиб

ўтилган, РАТБ "Ғаллабанк" Самарқанд минтақавий филиалининг ҳисоботлари ва материалларидан кенг фойдаланилади ва улар ёрдамида ишлаб чиқилади.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги. Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагиларда намоён бўлади:

- 1) жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида молиявий жиҳатдан лизингнинг самарадорлиги асослаб берилган;
- 2) лизингнинг иқтисодий-ҳуқуқий моҳияти аниқлаштирилган;
- 3) лизинг фаолиятида учрайдиган рисклар ва уларни пасайтириш йўллари белгиланган;
- 4) лизинг тўловлари таркиби ва уни ҳисоблашнинг бир қатор усуллари келтирилган;
- 5) лизинг лойиҳаларини баҳолаш усуллари ва самарадорлигини таъминлаш моделини яратишга қаратилган таклиф ва хулосаларда намоён бўлади.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти. Тижорат банкларида лизинг лойиҳаларининг иқтисодий самарадорлигини таъминловчи моделни яратиш бўйича тавсия этилаётган таклифлар ҳўжалик юритувчи субъектлар молиявий маблағларини мувофиқлаштириш тизимини такомиллаштиришга, уларнинг лизинг бозоридаги фаолиятини янада кенгайтиришга ҳамда молиявий барқарорлигини таъминлашга амалий ёрдам бериши кўзда тутилмоқда.

Диссертация ишининг синовдан ўтиши. Диссертация мавзуси доирасида олиб борилган илмий изланишлар натижасида қўлга киритилган илмий янгиликларни институтда ўтказилган илмий анжуманларда илмий мақолалар маъруза қилиш орқали, услубий, ўқув қўлланмаларни яратиш ва чоп этиш орқали синовдан ўтказиш мақсадга мувофиқ деб топилган.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги диссертация мавзусига алоқадор бўлган бир услубий қўлланма, 6 та илмий мақола 20 б.т. чоп этилган.

Диссертация кириш, 4 та боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат.

I БОБ. ЛИЗИНГНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ МОҲИАТИ

1.1. Лизингнинг тикланиш тарихи ва моҳияти

Лизинг муносабатларининг моҳияти унинг шаклланиши, бизгача етиб келиши ва ривожланиши, шунингдек ушбу ривожланиш давомида юзага келган ўзгаришлар тарихини чуқурроқ ўрганиш натижасида ёритилади.

Иқтисодий муносабатлар тарихини ўрганувчи олимлар фикрига кўра ижара муносабатлари бундан 4 минг йил аввал ҳам мавжуд бўлиб, ўзининг бой ва рангбаранг тарихи билан ажралиб туради. Инсоният тарихидан дастлабки ижара келишувининг қачон амалга оширилганлигини ҳеч ким аниқ билмасида ушбу фаолият туридан гувоҳлик берувчи ашёвий далиллар эра-миздан олдинги 2000 йилларга тўғри келади. 1984 йилда Шумер давлатининг Ур шаҳарчасида олиб борилган қазилма ишларида олимлар томонидан дастлабки ижара келишувлари ифодаланган лойтахталар топиб олинган.¹ Бу лойтахталардан руҳонийларнинг биринчи ижарага берувчилар бўлишганини ва улар ижарага қишлоқ хўжалик қуролларини, сув манбалари ва ҳоказоларни беришганини эътироф этиш мумкин.

Бундан ташқари, олимлар томонидан эра-миздан олдинги 450-400 йилларда Вавилон давлатининг жануби-шарқий томонида жойлашган қадимги шаҳар Ниппурда Мурашу оиласи асос солган дастлабки ижара компанияси аниқланган. Ушбу оила ўз даврида ижара хизматлари бозорида етакчилик қилиб, асосан ер, қорамол ва қишлоқ хўжалик техникасини ижарага берган.²

Халқаро савдода ўзининг уддабуронлиги ва омадлилиги билан донг таратган финикияликлар кемаларни ижарага бериш билан шуғулланишган. Қадимда амалга оширилган ижара келишувларини ўзининг иқтисодий-ҳуқуқий моҳиятига кўра ҳозирги лизинг муносабатларига жуда ўхшаб кетади. Айнан финикияликларни оддий ижара муносабатларидан фарқ қилувчи молиявий ижара (лизинг)нинг асосчилари деса тўғри бўлади. Ўша пайтда ли-

¹ Газманов В.Д. «Рынок лизинговых услуг». – М.: Фонд «Правовая культура», 1999.17-бет.

² Газманов В.Д. «Рынок лизинговых услуг». – М.: Фонд «Правовая культура», 1999.18-бет.

зингга олувчиларга эгалик қилиш, фойдаланиш учун берилган кемаларнинг муддати уларнинг самарали фойдаланиш муддатига яқин бўлган. Финикияликлар мижозларининг эҳтиёжларини максимал даражада қондириш учун ижрага бераётган кемалари билан биргаликда кемачилар гуруҳини ҳам қўшимча хизмат сифатида таклиф этишган. Гарчи лизингга олувчилар кемаларга эгалик қилиш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган, иқтисодий фойдага эга бўлишсада, улар дуч келиши мумкин бўлган хавф-хатарлар ҳам жуда кўп бўлган³.

Эрамизнинг 1066 йилида Норвегия қироли ҳамда Нормандия герцоги бирлашиб тўсатдан Англияга хужум қилишади. Икки ҳафта ичида иккала флот томонидан Англиянинг кўпгина қирғоқлари эгалланиб олинади. Ўша пайтда на Норвегия қироли ва на Нормандия герцоги етарлича ўзининг кемаларига эга бўлишган. Бундан ташқари улар бу турдаги харбий компанияни молиялаштиришга ва ўзларининг фаолиятларини қуришга ҳам маблағга эга бўлишмаган. Инглизлар эса бошқа чора топа олмай такдирларига тан беришган. Лекин ҳаммаси ўзгача бўлиши мумкин эди, яъни бу орада қирол ва герцог молиялаштириш манбаини топишди: улар флот, қурол–яроғ ва харбий гуруҳларни ижарага олишиб, ўзларининг «бизнес - режа» ларини муваффақиятли амалга оширишади.

Европадаги савдо марказларидан бири бўлган қадимий Венецияда ҳам дастлабки лизинг муносабатлари мавжуд бўлганлиги тўғрисида маълумот сақланиб қолинган⁴. Венецияликлар савдо-сотик мақсадида келган хорижий савдо кемаларини сув кўрфазида ушлаб туриш учун ўша дарвларда ўта қимматбаҳо бўлган кема лизингларини ижарага беришган. Кейинчалик бундай имтиёзли хизмат туридан узоқ сафарларига отланган маҳаллий сув кемаларининг эгалари ҳам фойдаланишган.

Ўрта асрларда қишлоқ хўжалик қироллари ва ўқлари ижараси машҳур бўлган. Тарихий маълумотларга кўра, ўша пайтда рицарлик қурол-аслаҳалари жуда қиммат бўлганлиги туфайли уларни ижарага бериш омма-

³ Кабатова Е. Лизинг: понятие, правовое регулирование, международная унификация. – М.: наука, 1991.38-бет.

⁴ Кабатова Е. Лизинг: понятие, правовое регулирование, международная унификация. – М.: наука, 1991..39-бет.

лашган. Масалан, 1248 йилда Гаэталиқ рицарь Бонфилс Манганелла еттинчи салб юришига тайёрланаётиб рицарлик қурол-аслоҳаларини ижарага олган. Ижара ҳақи қурол-аслоҳаларни сотув қийматининг 25 %ни ташкил қилган.

XIX асрда жамиятда фойдаланилаётган ижара предметларининг кўпайиб кетаётганлиги сабабли ижара муносабатларида ҳам ўсиш кузатилган. Қишлоқ хўжалиги, ишлаб чиқариш ва транспорт соҳасида қўлланилаётган технологияларнинг жадал ривожланиши тадбиркорлик қатламида ижарага бўлган талабнинг ошишига ва унинг анча омаллашувига олиб келди. АҚШ да темир йўллари қуриш ижаранинг янада тез суръатларда ўсишга сабаб бўлди.

Шу йилларда астриялик олим В. Хойер 1877 йилда ўзининг «Европада қандай қилиб бизнес қилиш керак» деган китобида "Белл" телефон компаниясида ишлаб чиқарилган телефон аппаратларининг сотилмасидан ижарага берилганлигини ва унинг натижасида катта фойда қўрилганлиши ҳақида ёзди.

Бу компания ўз истеъмолчиларига телефон аппаратини қийматини алоқа хизмати ҳақига мутаносиб равишда қўшиб тўлаш шарти билан ижарага бериб юборган. Бунда истеъмолчилар телефон аппаратида фойдаланиш ҳуқуқи билан бирга келишилган тўловларни амалга оширилганларидан сўнг, унинг эгаси бўлиш ҳуқуқини ҳам қўлга киритишган. Бу воқеа алоқа соҳасининг ривожланишига ҳамда истеъмолчилардан ўз мулкига бўлган эгалик туйғусини шакллантиришга туртки бўлди. Демак, ижара орқали нафақат мулкдан фойдаланиш ҳуқуқини, балки ижарага олинган мулкка эгалик қилиш ҳуқуқини ҳам қўлга киритиш мумкинлиги исботланди. Ушбу телефон аппаратлари ижараси ҳозирги замонавий лизинг муносабатларининг тамал тошидан бири бўлган ижарага берилган мулкни ижарага олувчининг мулкига ўтиш қоидасини кўрсатиб берди.

XX асрдаги саноат инқилоби ижара муносабатларига ўзининг таъсирини ўтказмай қолмади. Бу пайтга келиб ишлаб чиқарувчиларнинг ўзлари ижаранинг ривожланишига туртки беришди. Улар ижарага ўзлари ишлаб чиқарган асбоб-ускуна ва қурилмаларни сотиш воситаси сифатида қарай бошлашди.

Бу пайтда Буюк Британияда капитализмнинг жадал ривожланиши ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг айрим турларини ижарага бериш жараёнини тезлаштириб юборди. Айниқса темир йўл транспорти ва тошкўмир казиб олишнинг гўркираб ўсиши ижара муносабатларини жонланишида катта роль ўйнади. Маълумки, казиб олинган тошкўмирни истеъмолчиларга узлуксиз етказиб беришда катта миқдордаги темир йўл вагонларига зарурият туғилади. Лекин кон саноати корхоналари ҳамма вақт ҳам бундай молиявий имкониятга эга бўлишмаган. Ана шундай ҳолатларда молиявий жиҳатдан бақувват компаниялар фойда олиш учун темирйўл вагонларини сотиб олиб, уларни кончиларга ижарага беришган. Вақт ўтиб ижара муддати тугагач, кончиларга вагонларни сотиб олиш ҳуқуқи билан ижара битими тузилган. Бундай шартномалар «ижара-сотиш» деб аталган. Юқоридаги фикрларни умумлаштирсак замонавий лизингнинг яна бир муҳим жиҳати бўлган – учинчи (воситачи) шахснинг, яъни лизинг компанияларининг вужудга келиши учун пойдевор қурилганлигини кузатишимиз мумкин.

Лизинг тарихини ўрганар эканмиз, бу борада Аристотелнинг фалсафий фикрларига тўхталиб ўтиш лозимдир. У ўзининг асарида «Бойлик мулкка эгалик қилишда эмас, балки ундан оқилона фойдаланишдадир», яъни хўжалик юритувчи субъект даромад олиши учун бирор бир мулкка эга бўлиши шарт эмас, фақатгина шу мулкдан фойдаланиш натижасида даромад олиш ҳуқуқига эга бўлиши етарли, деган фикрни илгари сурган эди. Олим ушбу фалсафий фикрлари билан лизинг ғоясини яратди, у бугунги кунда ҳам лизинг моҳияти ва аҳамиятини очиб бериш учун асос бўлиб хизмат қилмоқда. Ҳуқуқий жиҳатдан лизинг дастлаб эрампиздан олдинги V асрда Рим империясининг қонуний ҳужжатларида ўз аксини топган. Рим ҳуқуқномасини кодлаштирган Рим императори Юстиниан I (483-565) ижара муносабатларини ҳуқуқий ҳужжатларда қайд эттирган. Бундай ижара муносабатларни ривожлантириш нафақат фалсафий ғояларга эга бўлиш, балки у мулккий муносабатлар сифатида ўзининг ҳуқуқий мазмунига эга бўлишини тақоза этган.

Юқорида келтириб ўтилган тарихий маълумотлар лизинг муносабатларини фақат шу даврдан бошлаб мавжуд бўлган, деган хулосани бермаслиги керак. Чунки инсоният тарихи ранг-баранг бўлиб, унинг ҳоли очилмаган қирралари беҳисобдир.

Лизинг ғояси гарчи янги бўлмасада лизинг атамасининг қўлланилаётганлигига кўп вақт бўлган эмас. Лизинг муносабатларида туб ўзгаришлар XX асрнинг 50-йилларида Америкада содир бўлди. Лизингга технологик воситалар, машиналар, механизмлар, кемалар, самолётлар ва бир қатор ишлаб чиқариш воситалари фаол равишда берилди бошланди. Ушбу ўзгаришларни АҚШ ҳукумати муносиб баҳолаб, лизинг фаолиятини рағбатлантирувчи давлат дастурини ишлаб чиқди, бунинг натижасида лизинг муносабатлари жадал ривожлана бошлади ва лизинг бизнесининг шаклланишига туртки берди. Маълум бир тўлов эвазига лизинг компаниялари ва фирмалари ташкил этилиб, лизинг операциялари тадбиркорлик фаолиятининг асосига айланди.

Ўтган асрнинг 60-80-йилларида АҚШ, Канада ва Европада лизинг муносабатлари тез суръатларда ривожланди, унинг географик майдони кейгайиб Австралия ва Японияда ҳам лизинг бозори шакллантирилди. 80-йилларнинг охирига келиб лизингнинг ривожланиш даражаси ва динамикасини қуйидагича тавсифлаш мумкин: агар 1987 йилда АҚШ саноатига киритилган жами инвестициянинг 28 фоизи мол-мулк (асбоб-ускуналар) лизингига тўғри келган бўлса, Австралияда ушбу кўрсаткич 30 фоиз атрофида, Буюк Британияда 20 фоиз, Францияда 17 фоиз, Италияда 14 фоиз, Германияда 15 фоиз, Австрияда 9 фоиз атрофида, Канадада эса қарийб 8 фоиз бўлган. Ҳозирги кунда лизинг операциялари ушбу мамлакатларда 1,5-2,0 марта ошган. Россияда ушбу кўрсаткич 1996 йилда 1,2 фоизни ташкил этиб, 2000 йилга келиб 20 фоизга этган⁵.

Бундан ташқари, 1987 йилда АҚШда лизингга берилган жами мол-мулкнинг таркиби диаграмма №1 да ифодаланган

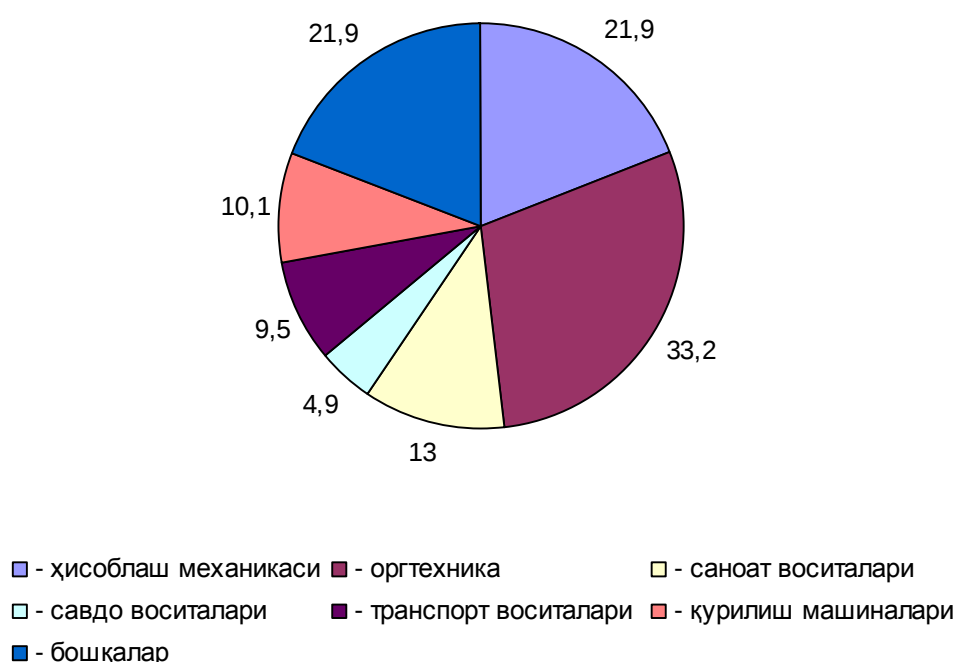
---

⁵ Проф. Ж.Р. Зайналовнинг «Лизинг ва лизинг операциялари» фанидан маъруза матни материаллари. 2008 й.

Шунингдек, шу йили АҚШда лизингнинг алоҳида шакллари ўртасидаги муносабатлар қуйидагича бўлган: жами тузилган лизинг шартномалари орасида молиявий лизинг операциялари бўйича тузилган шартномалар 65фоизни, оператив лизинг бўйича эса 10фоизни ва левеж-лизинг бўйича эса 25фоизни ташкил этган.⁶

Диаграмма №1

АҚШда лизингга берилган жами мол-мулк таркиби

Юқорида келтирилган рақамлар асосида биз тадбиркорлик фаолиятининг нисбатан янги шакли бўлган лизинг муносабатларининг ривожланиш доираси ва динамикасини кўриб ўтдик.

Шулардан хулоса қилиб, лизингга таъриф бериб ўтсак.

Халқаро молия корпорацияси мутахассислари томонидан лизинг қуйидагича талқин қилинган: «Лизинг бу мулкый муносабатлар мажмуи бўлиб, бунда бир тараф (лизинг берувсчи) бошқа бир тараф (лизинг олув-

⁶ Проф. Ж.Р. Зайналовнинг «Лизинг ва лизинг операциялари» фанидан маъруза матни материаллари. 2008 й.

чи)нинг топшириғига кўра учинчи тараф (мол етказиб берувчи) дан лизинг шартномасига мувофиқ лизинг объекти бўлган мулкни ўз мулки қилиб сотиб олиб, уни тўлаш асосида лизинг шартномасида белгиланган шартлар билан вақтинчалик фойдаланиш ва эгалик қилиш учун лизинг олувчига беради».

Лизингга берилган бу таърифда лизингнинг мулкый муносабатлар мажмуи ва бозор иқтисодиётининг асосий тамойилларидан бири бўлган фойда олиш истагининг маҳсули эканлигига алоҳида эътибор қаратилган.

Бундан ташқари, Европа федерациясининг лизинг бўйича миллий ассоциацияси томонидан лизингга берилган таърифи ҳам эътиборга моликдир, яъни «Лизинг – бу ижарачининг ишлаб чиқариш мақсадида завод, саноат товарлари, ускуналар ва кўчмас мулклардан фойдаланиш бўйича ижара шартномаси бўлиб, бунда мазкур товарлар ижарага берувчи томонидан сотиб олиниб, у мулкка бўлган эгалик қилиш ҳуқуқини сақлаб қолади».

Ушбу таърифда лизинг ижара шартномаси сифатида баҳоланиб, унинг ҳуқуқий жиҳатларига эътибор қаратилган.

Лизингни таърифлашда дастлаб унинг мулкый муносабатлар эканлигини эътиборга олиб, бу таърифда унда иштирок этаётган барча субъектларнинг мавқеи ва манфаатлари ўз ифодасини топиши керакдир. Шу нуқтаи назардан олиб қарасак, Ш.У. Ҳайдаров, Х.А. Ортиқов ва Х.А. Тухсановлар ўзларининг асарларида лизингга қуйидагича таъриф бериб ўтишган.

«Лизинг деганда бир тараф (лизинг берувчи) бошқа бир тарафнинг (лизинг олувчининг) топшириғига мувофиқ лизинг объекти бўлган мулкни ўз мулки қилиб сотиб олиб, уни лизинг олувчига ҳақ эвазига лизинг шартномасида белгиланган шартлар билан вақтинчалик фойдаланиш ва эгалик қилиш учун ҳамда шартнома тугагандан сўнг лизинг объектини сотиб олиш ҳуқуқи билан бериладиган мулкый муносабатлар мажмуидир»⁷.

---

⁷ Ҳайдаров Ш.У, Ортиқов Х.А, Тухсанов Х.А. Лизинг: Тан олиш, баҳолаш ва унинг ҳисоби.- Т.: «NORMA» МЧЖ, 2006.43-бет.

Ушбу таърифда лизингнинг ўзига хос хусусияти, яъни бу муносабатларда уч субъектнинг иштирок этиши ҳамда мулкчилик ҳуқуқининг ўзгаришига алоҳида тўхталиб ўтилган.

Хорижий адабиётларда мутахассислар лизингга таъриф беришда унинг луғавий маъносига ҳам эътибор беришган (инглизча «lease» феълидан олинган бўлиб, «мулкни ижарага бериш» ёки «мулкни ижарага олиш» маъноларини англатади). Баъзи манбаларда таъкидланишича, машина, жихоз, транспорт воситалари ва бошқа ишлаб чиқаришга тааллуқли ҳаракатланувчи мулкни узоқ муддатли ижарага олиш лизинг сифатида эътироф этилган⁸.

Бошқа бир адабиётда лизинг деганда маълум бир муддатга тўлов асосида мулкни вақтинчалик эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш учун ижарага бериш муносабатлари тушунилади⁹, деб таърифланган.

Бу таърифларда лизингга асосан ижара муносабати сифатида ёндашилиб, унинг ўзига хос хусусиятларига эътибор берилмаган.

М.И. Лещенко томонидан лизингга берилган таърифлар юқоридагилардан бир мунча фарқ қилади. Унинг фикрича лизинг – бу шундай товар кредитики у лизингга берувчидан лизингга олувчига турли шаклдаги мулк (қурилма, ускуни, машина, кема ва ҳоказо)ни фойдаланишга берилиши билан анъанавий банк ссудасидан фарқ қилади.

Лизингга берувчи ишлаб чиқарувчи (сотувчи)дан мулкни тўлиқ қиймати бўйича эгалигига олиб молиявий хизмат кўрсатади, лизингга олувчи эса ушбу қийматни даврий равишда тўлов (бадал)лар ҳамда кредитдан фойдаланганлик учун фоизларни биргаликда тўлаб қоплайди¹⁰. Бу ерда лизингнинг ўзига хос хусусияти мулкка эгалик қилиш ҳуқуқида намоён бўлади.

Мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи лизинг муддати мобайнида тўлиқлигича лизингга берувчида бўлади. Бу ҳуқуқ лизингга олувчига фақатгина шартномада

---

⁸ Джуха В.М. Лизинг. Серия «Учебники, учебные пособия». -Ростов н/Д: «Феникс», 1999.56-бет.

⁹ Лизинг: основы теории и практики: учебное пособия/ В.А. Шабашев, Е.А. Федулова А.В. Едошкин; под. ред проф. Г.П. Подшиваленко – 3-е изд. перераб и оп. – М.: кнорув, 2007.

¹⁰ Лещенко М.И. Основа лизинга: Учеб. пособие ч-е изд. перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2004.

кўрсатилган муддатда келишилган тўловлар бутунлай тўлангандан кейингина ўтади.

Буларнинг барчаси лизинг операцияларининг лизинг бозори иштирокчилари учун нақадар фойдали эканлигидан далолат бериб турибди.

Юқорида келтирилган фикрларни умумлаштириб, лизингга қуйидагича таъриф бериб ўтамиз:

«Лизинг – бу вақтинчалик бўш турган ёки жалб қилинган молиявий воситаларни инвестициялашни ўзида ақс эттириб, бунда лизингга берувчи маълум бир сотувчидан мулкый шартномада келишилган мол-мулкка эгалик қилиш ва ушбу мол-мулкни вақтинчалик фойдаланганлик учун тўлов асосида охирида харид қилиш ҳуқуқи бўйича лизингга олувчига тақдим этиш мажбуриятини олади».

Шу ўринда 1988 йил 28 майда Оттавада қабул қилинган Халқаро молиявий лизинг тўғрисидаги конвенциянинг (УНИДРУА) иқтисодий фанида шакллантирилган «лизинг» атамасига тўхталиб ўтсак. Фикримизча у лизингнинг энг тўлиқ таърифи бўлиб, қуйидагича ифодаланган.

Лизинг-бунда бир тараф (ижарага берувчи):

1) бошқа тараф (ижарага олувчи)нинг кўрсатмасига биноан ижарага берувчи учинчи тараф (мол етказиб берувчи) билан ижарага олувчи томонидан тасдиқланган шартларга мувофиқ ускуналар, мол-мулк ёки асбоблар сотиб олиш тўғрисида шартнома (мол етказиб бериш тўғрисида контракт) тузади;

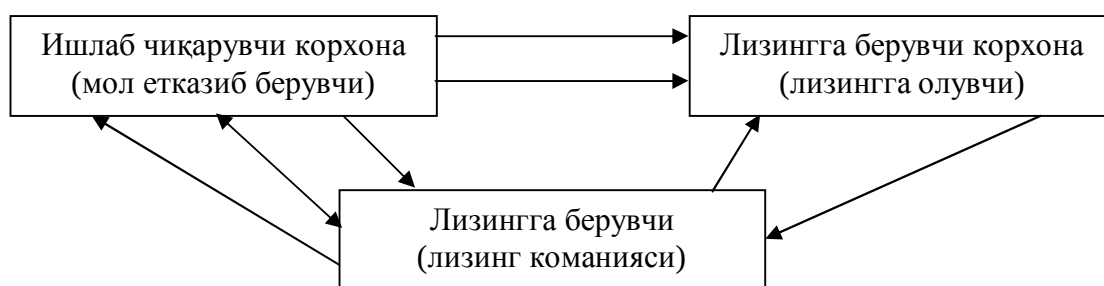
2) ижарага олувчи билан контракт (ижара шартномаси, лизинг келишуви) тузади ва ижра ҳақини тўлаш шarti билан унга ускунадан фойдаланиш ҳуқуқини тақдим этади.

Бундан ташқари, Конвенцияда лизингнинг қуйидаги шартлари ҳам кўрсатиб ўтилган:

- фойдаланувчи мустақил равишда ускунани аниқлайди ва мол етказиб берувчини танлайди;

- ускуна уни келгусида албатта лизингга топшириш мақсадини назарда тутган ҳолда, лизингга берувчи томонидан тузилган ёки тузилиши лозим бўлган лизинг шартномасига мувофиқ сотиб олинади.
- лизинг шартномаси бўлган тўланиши лозим бўлган даврий тўловлар, хусусан, ускунанинг бутун ёки муҳим қисми қийматининг амортизациясини ҳисобга олган ҳолда аниқланади.

Лизингнинг анъанавий чизмаси қуйида келтирилган.

Чизма 1. Лизинг операциялари кетма-кетлигининг анъанавий чизмаси.

бу ерда:

1-лизинг келишувининг тузилиши; 2-лизинг объектини етказиб бериш; 3-лизинг объекти берилганлиги учун тўлов; 4-лизинг ҳақлари учун тўлов

Мол-мулкни қўлга киритиш, унга эгалик қилиш ва фойдаланиш, шунингдек тасарруф этиш соҳасидаги иқтисодий-ҳуқуқий муносабатларнинг йиғиндиси бўлган лизингнинг мазмунини ўрганаётганда унинг пул ва товар шаклида рўёбга чиқадиган кредит муносабатларига асосланган мулк муносабатлар йиғиндиси эканлигига ҳам алоҳида урғу беришимиз керак.

Шу ўринда Д.Ғ.Ғозибеков бошчилигидаги бир гуруҳ мутахассисларнинг қуйидаги фикрига эътибор берамиз.

«Лизинг муносабатларининг асосини молиявий муносабатлар, шу жумладан кредит ва ижара муносабатлари йиғиндиси ташкил этади, шулар ёрдамида замон ва маконда капиталнинг ҳақиқий қийматини сақлаш ёки

кўпайтириш мақсадида молиявий ресурсларни қайта тақсимлаш жараёни со-
дир бўлади»¹¹.

Гарчи лизинг муносабатларининг асосини кредит муносабатлари ташкил
этсада. улар ўртасида муайян тафовутлар ҳам мавжуд (1-жадвалга қаралсин).

Шундай қилиб, тадқиқотларнинг кўрсатишича, лизинг муносабатлари
кредит муносабатлари ҳамда ижара билан маълум бир умумийликка эга
бўлса ҳам кўпгина кўрсаткичлар жиҳатидан улардан мутлақо фарқ қилади.
Лизинг, аввало ўзининг мазмуни, шакли, субъектлар доираси, иқтисодий са-
марадорлиги ва солиққа тортиш тизими каби кўрсаткичлари билан оддий
кредит муносабатларидан фарқ қилади.

1-жадвал

Кредит ва лизинг муносабатларининг энг муҳим фарқлари

Кўрсаткичлар	Кредит	Лизинг
Субъектлар	Кредит берувчи ва олувчи	Сотувчи (ишлаб чиқарувчи), лизинг берувчи ва лизинг олувчи
Молиялаштириш	Пул воситалари кредит шартномаси бўйича бево-сита кредит олувчининг ҳисоб рақамига келиб ту-шади.	Расмана молиялаштириш юз бермай-ди (лизинг берувчи лизинг объектини сотиб олади ва уни лизинг олувчига беради)
Гаров таъминоти	Гаров таъминоти қиймати банк томонидан белгила-нади (одатда кредит қийматининг 125% ҳисобида)	Гаров таъминоти катталигини ҳар бир лизинг компанияси мустақил ра-вишда ўрнатади.
Назорат	Таъсир воситаларининг йўқлиги сабабли восита-ларнинг мақсадли сар-фланишини назорат қилиб бўлмайди.	Лизингга аниқ келишилган мулк (қурилма, ускуна, машина ва ҳ.) бе-рилиши сабабли воситалар устидан назорат кафолатланган
Йўналтирилиши	Инвестициялар исталган тадбиркорлик фаолиятига йўналтирилади	Инвестициялар ишлаб чиқаришни фаоллаштиришга, ишлаб чиқариш қувватини модеризациялаш ва ри-вожлантиришга йўналтирилади.

¹¹ Ғозибеков Д. Ғ., Собиров О.Ш., Мўминов А.Ғ., Қулжонов О.М. Лизинг муносабатлари назарияси ва ама-лиёти. – Т.: «Fan va tehnologiya», 2004.87-бет.

Объектга эгалик ҳукуқи	Кредитга сотиб олинган мулкка эгалик қилиш, фойдаланиш ва тасарруф этиш ҳукуқи кредит олувчига тегишли	Лизинг шартномаси амал қилиш давомида, лизинг объекти лизинг берувчининг мулки ҳисобланади, лизинг олувчи эса ушбу объектдан фойдаланиш ҳукуқига эга. Лизинг шартномасининг муддати тугагач ва барча тўловлар тўлангандан кейин, лизинг объекти тўлиқ лизинг олувчининг мулкига айланади.
Фоизларнинг тўланиши	Одатда, ҳар ойда маълум бир ставкада амалга оширилади.	Ҳар ой ёки ҳар чоракда амалга оширилади. Ҳар бир лизинг объекти учун алоҳида ёндашилади. Лизинг тўловлари лизинг олувчининг даромадига қараб бир-биридан фарк қилиши мумкин.
Молиялаштириш катталиги	Одатда, харид қилинаётган объектнинг тўлиқ қиймати қамраб олинмайди. Кредит олувчи қисман ўз маблағини ҳам қўллаши талаб қилинади.	Лизинг объекти нархининг лизинг берувчини томонидан тўлиқ қопланиши кўзда тутилган.
Солиқ соҳасидаги афзалликлар	Ўрта ва узоқ муддатли кредитларда даромаднинг солиқ солинадиган базасини белгилашда фоизлар айириб ташланмайди.	Лизинг шартномаси амал қилиш муддатида лизингга олинган мулк солиқдан озод қилинади. Даромаднинг солиққа тортиладиган базасини аниқлашда лизинг олувчи қонунчиликка мувофиқ қуйидагилардан озод бўлади: А) лизингга олинган асосий воситаларнинг амортизация тўловлари суммаси. Б) лизинг шартномаси амал қилиш муддатида қатъий назар лизинг бўйича фоизлар.

Лизингнинг бошқа молиявий инструментларга нисбатан афзаллиги қуйидаги жиҳатларда намоён бўлади:

1. Молиявий жиҳатдан: бир вақтнинг ўзида ҳам ускуна харид қилинади, ҳам мо-лиявий қийинчиликлар юзага келмайди. Тадбиркорнинг ўз маблағлари ҳамда жалб қилинган маблағлари ўртасидаги нисбат ижобий сақанади. Бозор иқтисодиёти шароитида юзага келган талабдан келиб чиққан

холда, қўшимча ёки янги техника харид қилиш муаммосини оператив тарзда ҳал қилиш имконини беради. Бу ишлаб чиқариш қувватларининг самарадорлигини оширади, маблағлар даромад келтирувчи соҳага йўналтирилади. Лизинг тўловлари баҳолар индексига боғлиқ бўлмайди, шунинг учун ижарадан фарқли ўлароқ, шартнома амал қилиш муддатида ўзгартирилмайди. Лизинг берувчи ўз фаолияти давомида бир қатор имтиёзларга эга бўлади ва шунинг учун лизинг тўловларини амалга оширишда лизинг олувчига бир қатор қулайликларни яратиб бериши мумкин.

2. Инвестицион жиҳатдан: корхона мол-мулкни лизингга олишда уни кредит ҳисобига харид қилишда бир қатор қулайликларга эга. Жумладан, лизинг объекти гаров сифатида иштирок этгани учун унга қўшимча таъминот тури талаб этилмайди. Талаб этилган тақдирда ҳам бу кредитга қараганда бирмунча кам суммани ташкил этади. Лизинг лизингга берувчи маблағини тўлиқ қайтарилишини кафолатлайди. Чунки, лизинг объекти лизингга берувчининг балансида акс этади ва шартнома муддати тугагунга қадар лизинг компаниясининг мулки ҳисобланади. Лизинг бошқа инвестицион инструментларга қараганда камхарждир. Бунинг натижасида иқтисод қилинган маблағлар қўшимча инвестицияларга йўналтирилиши мумкин.

3. Ташкилий ва эксплуатация қилиш жиҳатидан: лизинг асбоб-ускуна, техника, машина ва механизмлар нархининг тўлиқ суммасини тўламасдан туриб, улардан фойдаланиш имконини беради. Лизингга олинган ускунани ишлатиб, фойда кўриш ва бу фойда ҳисобидан ускунанинг нархини тўлаш мумкин.

4. Сервис хизматлар: лизингга олувчи лизинг объекти билан биргаликда бир қатор сервис хизмати турларини ҳам олиши мумкин. Булар суғурта, транспортировка, ускунани ўрнатиш, кафолатли хизмат, профилактика ва бошқа хизмат турларидир.

5. Бухгалтерия ҳисоби: лизинг бўйича харажатлар жорий харажатлар таркибига ва маҳсулот таннархига киритилади, бу солиққа тортиладиган

фойда микдорининг камайишига олиб келади. Лизинг объекти лизинг компаниясининг балансида акс эттирилади.

Лизинг юқорида қайд этилган афзалликлари унда бир қатор муҳим функциялар мужассамлашганлигини англатади.

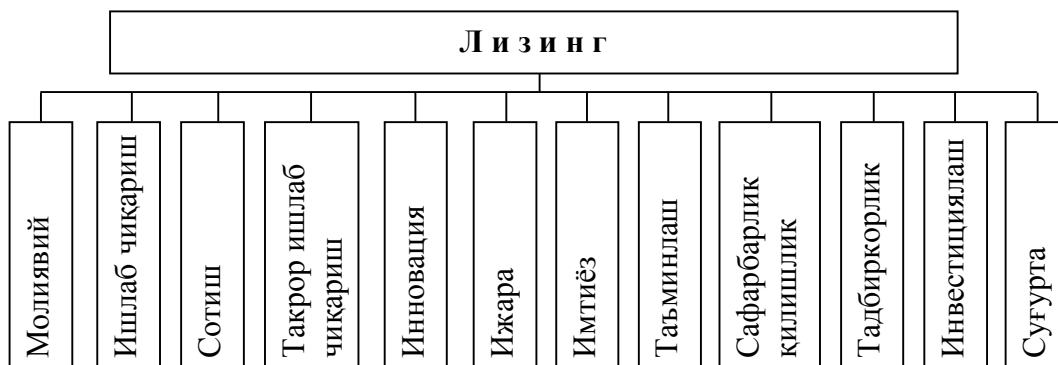
Лизингнинг энг асосий функцияси молиявий функция ҳисобланиб, у тадбиркор (лизингга олувчи)ни лизинг объектига унинг қийматини бир йўла тўлашдан озод этишда ва унга молиявий воситачи (лизинг компанияси) маблағи ҳисобидан лизинг кредити беришда намаён бўлади. Лизинг муносабатлари лизингга олувчига ҳеч қандай пул маблағи қулай лизинг мулкига эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш ҳуқуқига эга бўлиш имкониятини яратади. Лизингга берувчининг балансида лизинг мулки қиймати кўрсатилган тақдирда лизингга олувчи лизинг мулки қийматини ҳисобга олмаган ҳолда ўзининг капитал ва жорий активларини баҳолаши мумкин. Лизингнинг ушбу функцияси лизингга олувчига ҳеч қандай сарфларсиз ишлаб чиқариш фаолиятини амалга ошириш учун шарт-шароит яратади.

Бундай ташқари, ишлаб чиқариш функцияси лизингнинг иккинчи муҳим жиҳати ҳисобланади, у корхона ишлаб чиқариш салоҳиятини тезкорлик билан ҳал этишда лизинг объектини сотиб олиш йўли билан эмас, балки ижара шартлари асосида вақтинчалик олиб, янги ускунани фаол ҳаракатга тушуришда намаён бўлади.

Лизингнинг юқоридаги икки функцияси билан бир қаторда яна сотиш функциясини ажратиб кўрсатиш мумкин. У истеъмолчилар доирасини кенгайтириш ва мазкур вақтда шундай лизинг мулкини олишга имкон бўлмаганларни ишлаб чиқариш соҳасига сотиш учун янги бозорни эгаллаш имконини яратади. Бундан ташқари, лизинг тадбиркорлик миқёсини кенгайтириш, давлат мулкини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, мулк қийматини тўлашда намаён бўладиган инновация функциясини амалга ошириш учун шароит яратади, булар ёрдамида рақобат муносабатлари ри-

вожланади. Лизингнинг сотиш функцияси лизинг мулкани ишлаб чиқарувчи (лизингга олувчига етказиб берувчи)га хос.

Юқорида келтирилган функциялардан ташқари лизингнинг яна бир катор функциялари мавжуд бўлиб, улар қуйидаги чизмада келтирилган.

2-чизма. Лизингнинг функциялари

1.2. Лизинг бозори инфратузилмасини ташкил этиш йўллари

Ўзбекистонда давлат мустақиллиги қўлга киритилгач республика ва халқимиз манфаатларига мос келадиган ижтимоий-иқтисодий сиёсатни ўтказиш имконияти пайдо бўлди. Бу сиёсатнинг устувор йўналиши бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтишда намоён бўлади. Ўз набаотида бозор иқтисодиёти кўп бўғинли инфратузилмани яратишни талаб этади.

Шунинг учун мустақилликнинг дастлабки йиллариданок давлатимиз раҳбари И.Каримов ўз чиқишларида бозор муносабатларининг асосини ташкил этадиган кичик ва ўрта бизнес ривожланишига мос равишда боғлиқ бўлган бозор инфратузилмасини, яъни суғурта, аудиторлик, консалтинг ва лизинг ташкилотларини тузиш заруриятини, ушбу инфратузилмаларга эга бўлмай туриб бозор механизмлари тўлиқ ишлай олмаслигини алоҳида таъкидлаб ўтптилар.

Лизинг бозор инфратузилмасининг ажралмас қисми бўлиб, мамлакатимиз учун нисбатан янги молиявий дастакни ўзида намоён этади.

90- йилларнинг биринчи ярмида бозор ислохотлари натижасида банк, кредит муассалари ва корхоналар илгари иқтисодиётимизда қўлланилмаган кўпгина молиявий дастаклардан фойдалана бошладилар. Айнан шу йилларда лизинг тузилмаларини фаол ташкил этиш, иқтисодиётнинг ушбу соҳасига инвестицияларни жалб қилиш, лизинг муносабатларининг ҳуқуқий асосларини шакллантириш бошланди.

1995 йилда мамлакатимиздаги дастлабки лизинг компанияси «Ўзбекинтернешнл» АЖ, 1996 йилда Осиё-Европа траст компанияси (ОЕТК), «Барака» универсал лизинг компанияси ОАЖ, 1997 йилда «Ўзкейсагролизинг» қўшма корхонаси ва «Ўзавиализинг» акциядорлик лизинг компаниялари сингари миллий ва қўшма корхоналар ташкил этилди. Бу лизинг тузилмаларини шакллантиришда хорижий мамлакатлар тажрибасидан кенг фойдаланилди.

Республикамизда дастлабки ташкил этилган лизинг компанияларининг ҳаммаси «Барака» лизинг компаниясидан ташқари ҳукумат қарори билан кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш ва нобанк молия институтларининг кейинги ривожланишини қўллаб-қувватлаш мақсадида ташкил қилинган эди.

Бу лизинг компаниялари ҳар бири ўзларининг мўлжалланган бозорига эга бўлиб, улар бир-бирини такрорламаган.

Бозор муносабатларига ўтиш даврида мамлакатимизда лизинг муносабатларини ривожлантириш ва кенг йўлга қўйиш учун хўжалик субъектларининг тўлов қобилиятини кучайтириш, турли таҳликаларнинг олдини олиш, қайта молиялаш ставкаларини пасайтириш каби муаммоларни қўяди. Ҳозирги пайтда республикамизда лизинг олувчи субъектлар етарли даражада бўлганда, асосий вазифа сифатида лизинг инфраструктурасини ривожлантириш эътироф этилмоқда. Бунинг учун аввало Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида лизинг инфратузилмаси ташкил этилиши лозим. Лизинг компанияларининг фаолият юритиши учун қулай иқтисодий муҳит яратиш, биринчи на-

вбатда лизинг фаолиятини солиққа тортишнинг олдини олиш, қўшилган қиймат солиғини бекор қилиш, хориждан келтириладиган ускуналар агарда лизинг асосида келтирилса, бож тўловларидан озод этиш каби муаммолар ўтиш даврининг асосий муаммоларидан бўлган. Ҳозирги босқичда лизинг фаолиятини кенгайтириш мақсадида лизинг компаниялари учун солиқ имтиёзларини яратиш, тезлаштирилган амортизация сиёсатини қўллаш имкониятларини лизинг компанияларининг ўзларига ҳавола этиш, амортизация муддатларини аниқлашда ҳамда амортизация ажратмаларини ишлатишда эркинликлар яратиш асосий масалалардир. Умуман олганда, лизинг тармоғини ривожланиши иқтисодий ривожланишга бир неча йўналишлар бўйича таъсир қилади.

- лизинг кичик ва ўрта бизнеснинг келгусидаги ривожланишига таъсир этади, чунки қандайдир сабабларга кўра бошқа молиялаштириш манбаларига эга бўлмаган кичик ва ўрта корхоналарга ўзининг ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва модернизация қилиш имкониятини яратиб беради;
- лизинг узоқ муддатли молиялаштиришнинг қўшимча тури бўлиб, у капитал қўйилмалар ҳажмини оширади;
- лизинг молиявий хизмат кўрсатиш бозорида қўшимча рақобатни вужудга келтиради;
- лизингнинг пайдо бўлиши билан молиялаштириш нархи пасайиб, молиявий хизмат бозори кенгаяди. Иқтисодиёти ривожланаётган мамлакатларда лизинг кўп вақт давомида асосий воситалар харид қилиш учун кредит ўрнига муқобил восита бўлиб хизмат қилган ҳолда, корхоналарга банк олдидаги қарздорлигини кўпайтирмаслик имкониятини яратади;
- лизинг ускуналарнинг сотилишига ёрдам беради. Лизингнинг пайдо бўлиши ускуналарни ишлаб чиқарувчи маҳаллий компанияларга ўз ускуналарини сотиш учун янги имкониятлар яратади.

Бундан ташқари, макро даражадаги лизинг орқали қилинаётган кенг тармоқли чет эл инвестициялари мамлакат тўлов балансининг пассивига таъсир қилмайди ва қарздорнинг жаҳон бозоридаги рейтингини ёмонлаштирамайди, чунки жаҳон валюта фондининг тартибига кўра лизингдан келиб чиқадиган мажбуриятлар давлатнинг ташқи қарздорлик ҳажмига кўшилмайди. Шунинг учун кўпгина ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда давлат томонидан лизинг қўллаб-қувватланади.

2008 йилдаги лизинг бозори ҳолатининг таҳлили ҳам Ўзбекистонда лизинг соҳаси барқарор ўсиш йўлидан бораётганлигини кўрсатади. Чунончи, 2008 йил натижаларига кўра, бу соҳада ўсиш 32,2 фоизни ташкил қилди. Лизингга берилган мулк ҳажми 2007 йилга нисбатан 54,9 млн. АҚШ доллари миқдорида кенгайди ва 224,6 млн. АҚШ долларини ташкил қилди. (2-жадвалга қаралсин).

Маҳаллий манбалар ҳисобидан асосий капиталга киритилган инвестициялар таркибида лизинг улуши 2008 йилда ЯИМга нисбатан лизинг улуши 0,5 пунктга ўсди ва 0,81 фоизни ташкил қилди.

2-жадвал.

Лизинг орқали асосий воситаларга инвестициялар¹²

Йиллар	Лизингга берилган мулк қиймати, млн. АҚШ долл.	Асосий воситаларга инвестициялардаги лизинг улуши, фоизда	ЯИМдаги лизинг улуши, фоизда
2003	37.9	2.67	0.37
2004	43.4	2.37	0.36
2005	81.5	3.72	0.60
2006	107.6	4.22	0.63
2007	169.7	3.91	0.76
2008	224.6	4.18	0.81

2007 йил якунларига кўра, лизингга берилган мулк қиймати 2006 йилга нисбатан 62,1 млн. АҚШ долларига ўсди ва 169.7 млн. АҚШ долларини ташкил қилди (ўсиш - 57,7 фоиз). Бу эса, Ўзбекистонда лизинг тармоғи жадал

¹² Financial Leasing in Central Asia, IFC, Samarkand, 2008.

ўсаётганининг яққол далилидир. Бу жараённинг яна бир исботи сифатида лизинг бозорида рақобатнинг кучаяётгани ва «кучлар тенглашаётганлиги»ни кўрсатиб ўтиш мумкин. 2004 йилгача юртимиздаги энг йирик лизинг берувчи — «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» компанияси бошқа барча лизинг берувчиларнинг умумий кўрсаткичларидан кўра юқорироқ кўрсаткичга эга эди. Аммо, тегишли меъёрий хўжжатларнинг қабул қилиниши ва лизинг хизматлари учун кўплаб имтиёзлар яратилиши бозорга янги иштирокчиларни жалб қилди ва тармоқ структураси йилдан-йилга ўзгарди.

Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 28 августда қабул қилинган "Лизинг тизими ривожланишини янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони лизинг бозори ривожда туб бурилиш ясади. Ушбу фармонга мувофиқ лизинг хизматлари меъёрий базасининг такомиллашуви, шунингдек, "Лизинг ҳақида"ги Қонунга, Фуқаролик ва Солиқ кодексларига киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар лизингга берувчи учун ҳам, лизингга техника олиш ниятидаги тадбиркорлар учун ҳам қатор енгилликлар яратди. Бинобарин, лизинг бозоридаги энг йирик иштирокчи — «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» компаниясининг салмоғи камая борди ва 2007 йилда 22 фоизга тушди.

Буни янги лизинг компаниялари юзага келгани, банк тизимида лизинг амалиётларининг кўпайгани ва кредит уюшмаларининг ҳам лизинг хизматлари кўрсата бошлагани билан изоҳлаш мумкин. Чунончи, 2006 йилда 33 та лизингга берувчи фаолият юритган бўлса, 2008 йил 1 январь маълумотларига кўра лизинг бозорида 49 компания мавжуд бўлди. Шулардан 42 та лизингга берувчи, жумладан 17та лизинг компанияси, 17 та банк ва асосий фаолияти лизинг билан боғлиқ бўлмаган 8 та компания фаол иш олиб борди. (3-жадвалга қаралсин).

3-жадвал

Лизинг бозоридаги иштирокчилар улушлари¹³

---

¹³ Самарқанд вилоят иқтисодиёт бош бошқармаси маълумотларидан фойдаланилган ҳолда муаллиф томонидан тахминлаштириш йўли орқали мустақил ҳисоблаб чиқилган.

	2003 йил	2004 йил	2005 йил	2006 йил	2007 йил	2008 йил
Лизинг компаниялари						
- мулк қиймати, млн. АҚШ долл.	30.5	33.1	59.3	57.3	85.1	96.7
- улуш	80.5%	76.3%	72.7%	53.3%	50.1%	52.4
Банклар						
- мулк қиймати, млн.АҚШ долл.	6.7	10.2	19.2	46.4	80.2	88.4
- улуш	17.7%	23.5%	23.6%	43.1%	47.3%	51.3
Бошқалар						
- мулк қиймати, млн.АҚШ долл.	0.7	0.1	3.0	3.9	4.4	6.2
- улуш	1.8%	0.2%	3.7%	3.6%	2.6%	3.2
Жами:	37.9	43.4	81.5	107.6	169.7	173.6

2008 йил якунларига кўра, лизинг бозорининг ярми (52,4 фоиз) лизинг компанияларига тегишлидир. Улар томонидан 2007 йилдагига нисбатан 13,6 фоиз кўпроқ, умумий қиймати 96,7 млн. АҚШ долларига тенг мулк лизингга берилди.

Жаҳон молиявий- иқтисодий инқирози шароитида бу тенденцияни асло лизинг компанияларининг суст фаолияти, деб изоҳлаб бўлмайди. Аксинча, уларнинг анча фаоллашувини қайд этган ҳолда, кейинги йилларда тижорат банкларимиз ҳам лизинг хизматларига катта эътибор қараётганини таъкидлаш ўринли. Бинобарин, мутахассислар фикрига кўра, лизинг компаниялари улушининг камайиши ҳам тижорат банклари ҳиссаларининг 2003 йилдан бугун мунтазам ошиб бориши туфайли рўй берди. Чунончи, 2008 йилнинг ўзида банклар лизингга берилган мулк ҳажмини қарийб икки баробарга оширишга эришдилар.

2003 йилдаёқ банклар томонидан лизингга берилган мулк умумий қиймати 6,7 млн АҚШ долларини ташкил қиларди. 2008 йилда эса, бу кўрсаткич 13 баробарга ошиб, 87,1 млн. долларга етди. Фоиз кўрсаткичида банклар томонидан лизингга берилган мулк улуши 2003 йилда 17,7 фоизни ташкил қилган эди. 2008 йил охирларига келиб эса, бу кўрсаткич 2006 йилга нисбатан 1,9 баробарга ортди ва 51,3 фоизга етди.

2008 йил якунларига кўра, лизингга берилган мулклар таркибида қишлоқ хўжалиги техникаси асосий ўринни эгаллайди. Ҳолбуки, кейинги йилларда унинг улуши сезиларли даражада камайди. Қиймат кўринишида лизингга берилган қишлоқ хўжалиги техникаси ҳажми 61,1 млн. АҚШ долларига тенг бўлди, бу бозорнинг 36 фоизи демакдир (2008 йилда унинг умумий лизинг объектлари ҳажмидаги улуши 57 фоизни ташкил қилганди)(4-жадвалга қаралсин).

4-жадвал

Лизингга берилган мулк турлари¹⁴

	2004 йил		2005 йил		2006 йил		2007 йил		2007 йил	
Жихоз/мулк тури	Битим сони	Қиймати, млн. АҚШ долл.	Битим сони	Қиймати, млн. АҚШ долл.	Битим сони	Қиймати, млн. АҚШ долл.	Битим сони	Қиймати, млн. АҚШ долл.	Битим сони	Қиймати, млн. АҚШ долл.
Енгил саноат учун	26	05	4	2.2	38	5.6	91	6.4	120	8,6
Озиқ-овқат ишлаб чиқариш учун	46	3.4	34	4.0	27	2.6	51	3.8	71	5,2
Полиграфия	5	0.9	9	3.3	30	3.6	22	1.0	29	1,6
Қурилиш ва қурилиш моллари ишлаб чиқариш учун	16	1.2	62	10.6	49	5.9	117	17.8	101	22,1
Бошқа ишлаб чиқариш жихозлари	30	0.9	53	2.8	5	0.2	6	0.3	7	0,4
Савдо	22	0.03	125	0.2	10	0.6	3	0.05	3	0,05
Тиббиёт	10	0.2	10	0.9	27	0.9	39	1.8	43	2,2
Компьютер, оргтехника	52	0.8	36	1.3	28	1.0	50	0.5	61	1,2
К/Х техникаси	2493	30.5	3422	46.1	5022	61.3	3815	61.1	4280	69,7
Юк автотранспорти	2	0.2	10	0.9	24	1.7	57	6.4	61	8,6
Йўловчи авто-	80	1.6	242	5.5	274	7.1	701	29.4	811	41,8

¹⁴ Financial Leasing in Central Asia, IFC, Samarkand, 2008.

транспорти										
Кўчмас мулк, мулкый мажмуа	16	2.7	38	2.4	49	8.9	67	16.0	81	21,0
Бошқалар	12	0.4	33	1.3	47	8.2	88	25.1	102	57,2
Жами	2810	43.4	4078	81.5	5630	107.6	5107	169.7	5830	219,6

Лизингга берилган асосий воситаларни таҳлил қилганда кўриш мумкинки, лизинг олувчиларда йўловчи автотранспортига талаб 2006 йилга нисбатан анча ўсди. Чунончи, ушбу турдаги мулк бўйича амалиётлар ҳажми 17 фоизни ташкил қилди.

Дарҳақиқат, юртимизда йўловчи автотранспорти лизинги энг тез ривожланаётганлигини кўришимиз мумкин – 2006 йилда бу соҳада жами 274 та битим имзоланган бўлса, 2008 йилда 2006 йилга нисбатан ушбу кўрсаткич ўртача 3,0 баробарга ўсди ва 701 тани ташкил қилди. Автолизинг билан шуғулланувчи етакчи компаниялардан бири – "Ўзавтосаноат" АК ва "Асака" ДАТ банки таъсис этган "Ўзавтосаноатлизинг" компанияси фаолияти бунга мисол бўла олади. Компания маҳаллий ишлаб чиқарувчи – "СамАвто" корхонасида чиқарилган мидибуслар ва юк машиналарини лизингга бериш билан шуғулланади. Ўтган йилда компания томонидан умумий қиймати 26 млрд. 105,2 млн. сўмлик жами 134 та битим тузилган бўлиб, унинг 92 фоизи (109 та битим) айнан йўловчи автотраспорти ҳиссасига тўғри келади. Компания лизинг хизматларининг минтақалар бўйича етарлича диверсификациялангани барча минтақаларда йўловчи ташиш хизматларини модернизациялашга хизмат қилади. Чунончи, "Ўзавтосаноатлизинг" ЛК Тошкент шаҳри ва вилоятига 317 дона, Андижон вилоятига – 99 дона, Қорақалпоғистонга 67 дона йўловчи ва юк автотранспортларини лизинг асосида етказиб берган. Компаниянинг лизинг битимлари портфели эса, 2007 йил охирига 17891,4 млн. сўмни ташкил қилди. Бундай ижобий натижаларни бошқа лизинг берувчилар фаолиятида ҳам кўришимиз мумкин.

Ишлаб чиқариш жиҳозлари улуши эса, 2007 йилдаги кўрсаткич даражасида қолди - 17 фоиз. Аммо бу турнинг ички тузилмасида катта ўзгариш рўй берди – қурилиш моллари ишлаб чиқариш техникаси улуши 6 фоиздан 10

фоизгача ортиб, полиграфия жихозлари салмоги 3 фоиздан 1 фоизга тушиб қолди.

Лизингга тобора кўпроқ юқори қийматли мулклар олинаётгани битимларнинг ўртача қийматига ўз таъсирини кўрсатди. Шу сабабли бу кўрсаткич ўтган йиллардагига қараганда анча ошди ва 33,2 минг АҚШ долларига етди (лизинг битимларининг ўртача қиймати 2005 йилда 20 минг ва 2006 йилда 19,5 минг АҚШ долларига тенг эди). Аммо шуни ҳам қайд этиш керакки, бу кўрсаткич турли лизинг берувчиларда турлича бўлиб, бир-биридан кескин фарқ қилади. Чунончи, «Ўзбек Лизинг Интернэшнл А.О.», Asaka-Trans-Leasing - лизинг компаниялари ҳамда «Ўзсаноатқурилишбанк», Credit Standart UZ KDB Bank ва «Алп Жамол» банклари ўртача қиймати 230 минг АҚШ долларига тенг лизинг битимларини амалга оширдилар. «Алоқабанк» нинг 2008 йилдаги лизинг амалиётлари ўртача қиймати эса қарийб 3 млн. АҚШ долларини ташкил қилди. Шу ўринда айтиб ўтиш ўринлики, Ўзбекистонда амалга оширилаётган лизинг амалиётларининг ўртача муддати уч йилни ташкил қилади¹⁵.

Лизинг компаниялари амалиётларни асосан ўз маблағлари ҳисобидан молиялайдилар, шунингдек кредитлар ҳам жалб қиладилар. ХМК берган маълумотларга кўра, 2008 йилда 20 та лизинг компаниясидан фақат учтасигина кредитдан фойдаланмаган. Олинган кредитларнинг лизингга берилган мулкнинг умумий қийматидаги улуши 21 фоизни, жалб қилинган кредитлар бўйича қарздорлик қолдиги эса, йил охирига 16 фоизни ташкил қилди¹⁶.

Банклар ва бошқа лизинг берувчилар фақат ўз маблағларидан фойдаланадилар.

Лизинг компаниялари ва банклардаги лизинг операциялари бўйича фоиз ставкалари айтарли фарқ қилмайди. Ставкаларнинг катталиги Ўзбекистон Республикаси Марказий банки қайта молиялаш ставкасига боғлиқ бўлиб, лизинг битимлари қайси валютада амалга оширилаётганига қараб ўзгаради. Ай-

¹⁵ Проф. Ж.Р. Зайналовнинг «Лизинг ва лизинг операциялари» фанидан маъруза матни материаллари. 2008 й.

¹⁶ Проф. Ж.Р. Зайналовнинг «Лизинг ва лизинг операциялари» фанидан маъруза матни материаллари. 2008 й.

тиш керакки, фақат 19 та лизинг берувчигина битимларни ҳам миллий валютада, ҳам ЭАВда амалга оширди. Миллий валютадаги битимлар бўйича ставкалар ўртача 14 фоиздан 25 фоизгача бўлди. ЭАВ даги битимлар бўйича эса (бунда лизинг предмети импорт қилинади ва нархи ЭАВда белгиланади, лизинг тўловлари эса, миллий валютада, Марказий банкнинг тўлов кунидагиси бўйича тўланади), 12 - 20 фоизни ташкил қилди.¹⁷

Лизинг олувчиларга бўлган талабларга тўхталадиган бўлсак, айтиш мумкинки, лизингга берувчилар уларнинг мулкчилик шаклига катта талаблар қўймайдилар. Бироқ, банклар одатда фақат юридик шахсларга лизинг хизмати кўрсатадилар ва ўз мижозларига кўпроқ эътибор қаратадилар.

Бўнак тўлови лизинг объекти ўмумий нархининг 20 ва ундан юқори фоизини ташкил қилади.

Аввалги йиллардаги каби, энг кўп битимлар Тошкентда тузилди. Айтиш керакки, 2006 йилга солиштирганда Тошкентда тузилган битимлар улуши 24 фоиздан 43 фоизга кўтарилди¹⁸. Буни мутахассислар пойтахтда бир қанча янги компаниялар ташкил этилгани ва улар ҳали минтақаларда филиалларини очиб улгурмаганлиги билан изоҳлайдилар.

20 та лизинг компанияларидан фақат тўрттаси лизинг битимларини юртимизнинг барча минтақаларида амалга оширади. Булар «Қурилишлизинг», «Ўзбек Лизинг Интернешнл А.О.», «Ўзавтосаноатлизинг» ва «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг»дир.

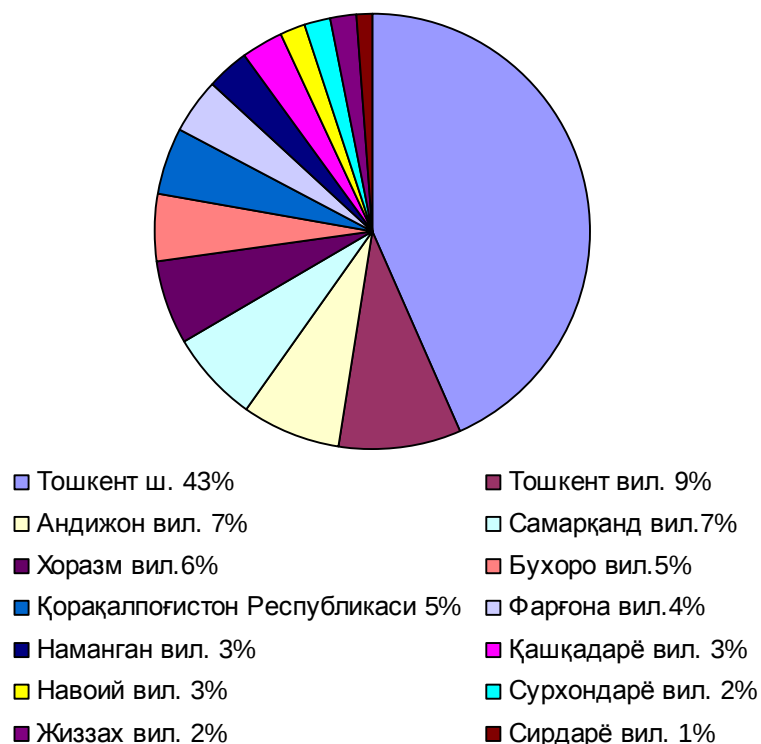
Минтақаларга кириб боришда банкларимиз устуворликка эгадирлар. Уларнинг кенг филиаллар тармоқлари чекка жойлардаги тадбиркорларга ҳам лизинг хизматини кўрсатиш имконини беради. Шу боис айтиш мумкинки, банклар бу борада бошқа иштирокчиларга қараганда кўпроқ имкониятларга эгалар (Диаграмма №2 га қаралсин).

¹⁷ Проф. Ж.Р. Зайналовнинг «Лизинг ва лизинг операциялари» фанидан маъруза матни материаллари. 2008 й.

¹⁸ Проф. Ж.Р. Зайналовнинг «Лизинг ва лизинг операциялари» фанидан маъруза матни материаллари. 2008 й.

Диаграмма №2

**Битимларнинг минтақалар бўйича тақсимланиши
(лизингга берилган мулк қиймати бўйича)**

2009 йил мамлакатимизда «Қишлоқ тараққиёти ва фаравонлиги йили» деб эълон қилиниши қишлоқ хўжалигида ҳам лизинг инфраструктурасини янада кенг тараққий эттиришни талаб этади.

Шунга асосан давлат статистика қўмитасининг берган маълумотида кўра 2007 йили республикада 209276 та қишлоқ хўжалиги (ёки унга тенглаштирилган) корхонаси мавжуд бўлиб, шундан 207 тасини фермер хўжаликлари, 184 тасини «Ўзагроташсервис» уюшмаси тизимидаги машина-трактор парклар (МТП АЖ), 1500 донасини муқобил машина-трактор парклари (ММТП), 400 тасини ширкат хўжаликлари, 192 тасини «Ўзкимёсаноат» ДАК тизимидаги вилоят «Қишлоқхўжаликкимё» бирлашмалари ва унинг туман бўлинмалари ташкил этади.¹⁹

¹⁹ «Аграр соҳа» //Бозор, пул ва кредит. №3, март, 2008 й.

Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигидан олинган маълумотларга кўра республикада асосий 36 турдаги 302460 дона қишлоқ хўжалиги техникалари ишлатилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 23-моддаси («Амортизация буйича чегирмалар»)га мувофиқ, қишлоқ хўжалиги машиналари ва ускуналари учун йиллик 15 фоизлик амортизация нормаси белгиланган. Демак, ҳар йили қишлоқ хўжалиги техникалари сонининг 15 фоизи эскирган техника сифатида ҳисобдан чиқарилиб, ўрнига янгисини сотиб олиниши керак бўлади. Агар қишлоқ хўжалиги корхоналари молиявий тўлов қобилятининг пастлиги ҳамда асосий воситаларни янгилашда лизингни энг қулай усул эканлиги эътиборга олинса, у ҳолда қишлоқ хўжалиги учун ҳар йили керак бўладиган 15 фоиз миқдордаги янги техникаларнинг ҳаммаси (ёки асосий қисми)ни лизинг асосида етказиб берилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Юқорида баён этилган йиллик амортизация нормасидан келиб чиққан ҳолда қишлоқ хўжалиги корхоналарининг асосий воситаларининг 15 фоизлик қисmini лизинг механизми асосида янгилаш учун бир йилда янги техникаларни сотиб олиш (лизингга олиш) га бўлган эҳтиёжни ва ушбу техникаларни заводдан сотиб олиниши учун лизинг жараёнини молиялаштиришга керак бўладиган молиявий маблағ миқдорини тахлилий усул билан ҳисоблаб топамиз. Эскирган 15 фоиз ҳажмдаги техникаларни янгилаш учун талаб этиладиган маблағни ҳисоблаб топишда шартли равишда ушбу техникаларнинг бозор нархи асос қилиб олинди.

Демак, Республика бўйича қишлоқ хўжалиги корхоналарининг янги қишлоқ хўжалиги техникасига бўлган ва йиллик амортизация нормасидан келиб чиққан ҳолда ҳисобланган йиллик эҳтиёжи 858185,0 млн. сўм қийматдаги 45369 дона техникага тенг экан.

«Ўзқишлоқхўжаликмашҳолдинг» компанияси ва «Ўзагроماشсервис» уюшмасидан олинган маълумотларга кўра, ушбу ташкилотлар тизимидаги техника ишлаб чиқарувчи ва етказиб берувчи корхоналар билан қишлоқ хўжалиги корхоналари ўртасида республика бўйича 117,6 млрд. сўмлик қийматдаги 16998 дона техника етказиб берилиши бўйича ўзаро шартнома-

лар тузилган. Бу қишлоқ хўжалиги техникаларига бўлган йиллик реал эҳтиёж бўлиб, йиллик амортизация нормаси бўйича ҳисобланган эҳтиёжнинг 13,7 фоизига тенгдир (Диаграмма №3).

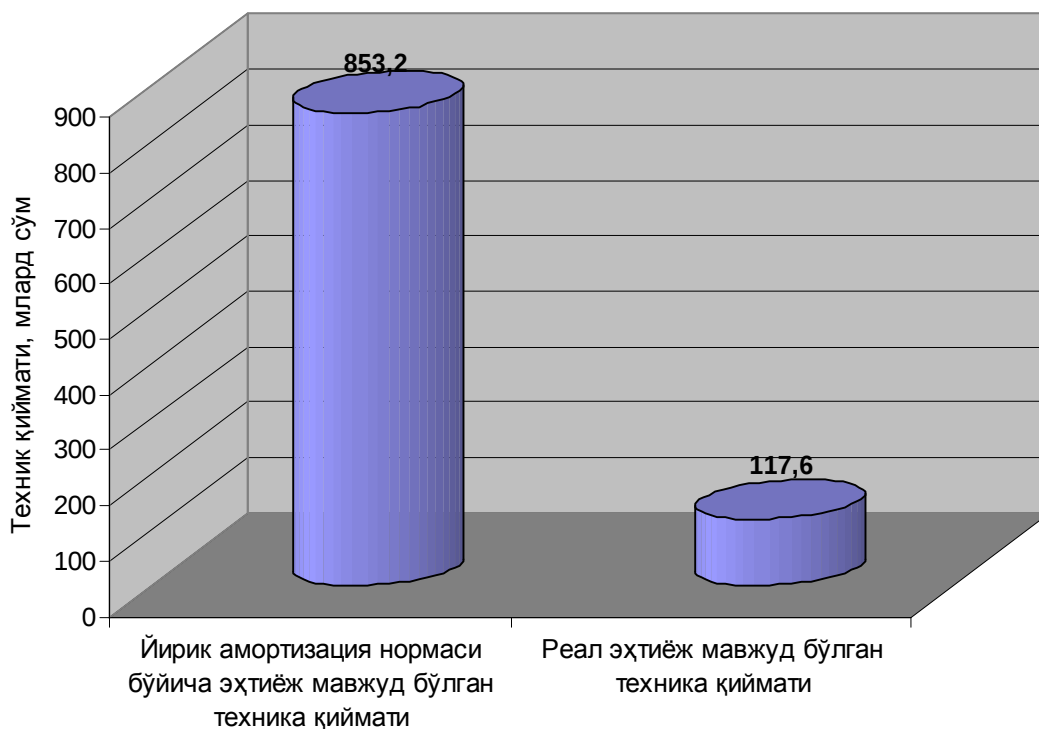
Реал эҳтиёжнинг бундай паст кўрсаткичга эга эканлиги авваламбор қишлоқ хўжалиги техникалари нархининг кейинги 5 йил ичида жўда тез суръатларда ўсиб кетганлиги билан изоҳланади. Масалан, пахтачиликда асосий техника ҳисобланган ТТЗ-80.11 русумли чопиқ трактори 1 донасининг нархи 2001 йилдаги 4 800,0 минг сўмдан 2006 йилда 21 600,0 минг сўмга етган ёки беш йилда техника нархи 4,5 марта ошган.

Диаграмма №3

Асосий 36 турдаги қишлоқ хўжалиги техникаларига йиллик эҳтиёж ва реал эҳтиёжларнинг ўзаро нисбати²⁰

---

²⁰ «Аграр соҳа» //Бозор, пул ва кредит. №3, март, 2008 й.29-31-бетлар.

*Республикадаги мавжуд барча турдаги қишлоқ хўжалиги техникалари умумий қийматининг 15 фоизлик қисми (йиллик амортизация нормаси) техникага бўлгаи йиллик эҳтиёж қиймати сифатида қабул қилинган.

Республикада қишлоқ хўжалигига қишлоқ хўжалиги машинасозлиги корхоналари ва етказиб берувчи ташкилотлар томонидан жами 109,0 млрд. сўмлик қийматдаги 15 172 дона техника таклиф этилган ёки таклиф миқдори йиллик амортизация нормаси бўйича ҳисобланган эҳтиёжнинг 12,7 фоизига тенгдир.

Республика бўйича 117,6 млрд. сўмлик қийматдаги қишлоқ хўжалиги техникасига эҳтиёж бўлгани ҳолда, уларга бозордаги таклиф 109,1 млрд. сўмга, молиявий таъминланган талаб эса 94,4 млрд. сўмга тенг бўлган, шундан 28,3 млрд. сўмлик техника тўлиқ қийматда сотилган, 66,1 млрд. сўмлик техника эса лизинг асосида сотилган, 14,7 млрд. сўмлик қийматдаги техникалар эса қолдиқ товар сифатида омборхонадан жой олган (Диаграмма №4).

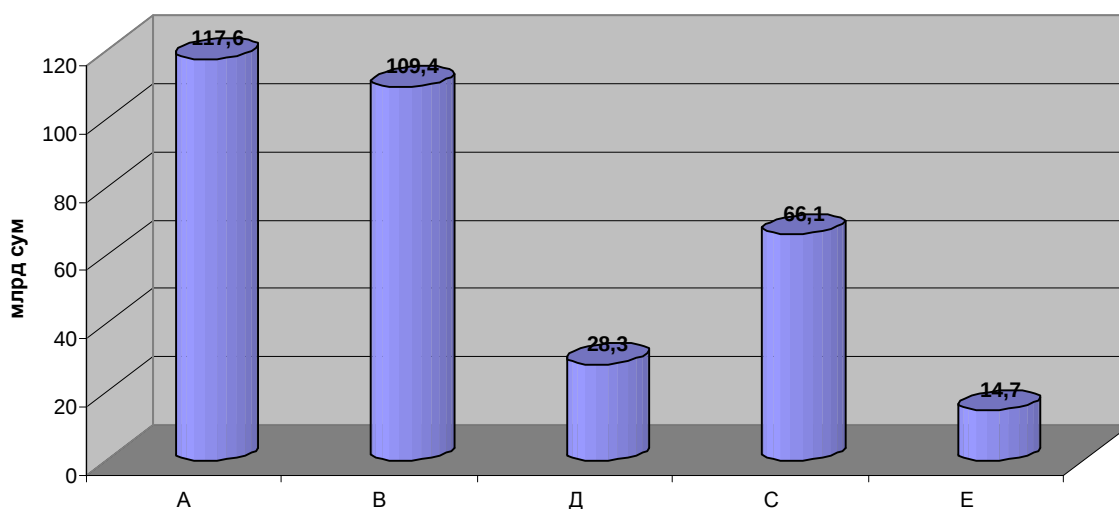
Мазкур бўлимда баён этилганлардан қуйидаги хулосаларни чиқариш мумкин:

1. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 23-моддаси (Амортизация бўйича чегирмалар)га мувофиқ, қишлоқ хўжалиги машиналари ва ус-

куналари учун йиллик 15 фоизлик амортизация нормаси белгиланган. Ушбу норма даражасида қишлоқ хўжалиги техникалари 15 фоизлик қисмини янгилаш учун 853185,0 млн. сўм қийматдаги 45369 дона техникага йиллик эҳтиёж мавжуд (Диаграмма №3).

Диаграмма №4

**Республика бўйича қишлоқ хўжалиги техникасига тушган талаб миқдори ва талабнинг қондирилиши тузилмаси.
(млрд.сўм)²¹**

А – техникага бўлган реал эҳтиёж; В – техникани сотиш (лизингга бериш) таклифи; Д – молиявий таъминланган талабнинг техникани тўлиқ қийматда сотиш орқали қопланган қисми; С – молияви таъминланган талабнинг техникани лизингга бериш орқали қопланган қисми; Е – молиявий таъминланмаган талаб.

2. Республика қишлоқ хўжалигига бир йилда 109,1 млрд. сўмлик қийматдаги техникани сотиб олиш (лизингга олиш) таклиф этилмокда (Диаграмма №5). Бу қишлоқ хўжалиги техникаларига амортизация нормаси бўйича ҳисобланган эҳтиёжнинг 12,7 фоизига тенгдир.

3. Республика бўйича қишлоқ хўжалигига етказиб берилган техника қиймати (молиявий таъминланган талаб) 94,4 млрд. сўмга тенг бўлган, бу эса, қишлоқ хўжалиги техникаларига амортизация нормаси бўйича ҳисобланган эҳтиёжнинг 11,0 фоизига тенг деганидир (Диаграмма №5). Демак, ҳозирги

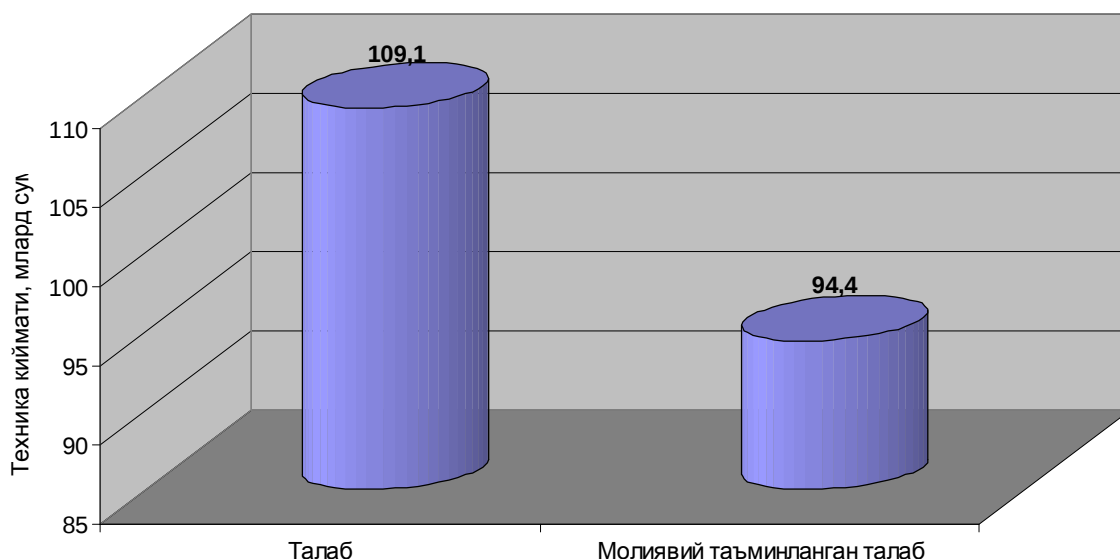
²¹ «Аграр соҳа» //Бозор, пул ва кредит. №3, март, 2008 й.

вақтда республика бўйича қишлоқ хўжалиги техникасига бўлган эҳтиёжнинг 11 фоизлик қисмигина талаб билан қопланмоқда. Эҳтиёжнинг юқори бўлгани ҳолда талаб миқдорининг бундай камлиги, авваламбор қишлоқ хўжалиги корхоналари тўлов қобилиятининг пастлиги билан изоҳланади.

4. Республика бўйича қишлоқ хўжалигига етказиб берилган техника қиймати (молиявий таъминланган талаб)нинг 66,1 млрд. сўмлик қисми лизинг асосида сотилган, бу эса қишлоқ хўжалиги техникаларига амортизация нормаси бўйича ҳисобланган эҳтиёжнинг 7,7 фоизига тенгдир. Бу ҳол республика агросаноат мажмуида лизингни янада ривожлантириш учун имкониятлар доираси қанчалик кенг эканлигининг исботидир.

5. Республика бўйича 14,7 млрд. сўмлик қийматдаги техникалар қолдиқ товар сифатида омборхонадан жой олган. Бу эса, нарх юқорилиги сабабли таклифнинг талабга нисбатан устунлиги натижасидир.

Республикада қишлоқ хўжалиги техникасига нисбатан бўлган талаб ва таклифнинг ўзаро нисбати²²

Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг техникаларни сотиб олишга (лизингга олишга) бўлган молиявий таъминланган талаби даражасини ошириш зарур ва бунга қуйидагилар орқали эришиш мумкин деб ҳисоблаймиз:

* республикадаги қишлоқ хўжалиги машинасозлиги корхоналари ва қишлоқ хўжалиги техникасини сотиш билан шуғулланувчи корхоналарга солиқ тўловлари бўйича имтиёзлар бериш;

* лизингга бериш учун олиб келинаётган қишлоқ хўжалиги техникаларини божхона солиғи тўловларидан озод қилиш;

* қишлоқ хўжалиги техникаларини молиялаштириш бўйича давлат томонидан ажратилаётган субсидия (қарз маблағ)лари ҳажмини кўпайтириш;

* қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан ишлаб чиқарилаётган асосий маҳсулотлар (пахта ва ғалла)ни босқичма-босқич эркин бозор нархларида сотишга ўтилиши.

²² «Аграр соҳа» //Бозор, пул ва кредит. №3, март, 2008 й.29-31-бетлар.

1.3. Лизинг операцияларини ташкил этишнинг ҳуқуқий асослари

Лизинг механизмининг юқори самарадорлигини таъминловчи омиллардан бири лизинг хизматлари бозори чегараларини белгилашда ишончли ҳуқуқий базанинг мавжудлигидир.

Мамлакатимизнинг лизинг муносабатлари шаклланишининг дастлабки босқичида лизинг бўйича қонунчиликнинг мавжуд эмаслиги ва бунинг натижасида тадбиркорлик фаолиятининг ривожланмаганлиги кузатилган.

Кейинги босқичда лизинг операциялари махсус меъёрий ва ҳуқуқий ҳужжатларсиз худди ижара муносабатларидек олиб борилган. Бу эса лизинг жараёни иштирокчиларининг риск даражасини оширган.

Сўнгги босқич лизинг келишувларининг махсус ҳуқуқий базасини фаол яратилганлиги билан тавсифланади.

Маълумки, Республикамизда лизинг муносабатлари институтларини шакллантириш 1995 йил, яъни лизинг операцияларини олиб бориш бўйича меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилингунича бошлаб юборилган эди. Мамлакатимизда ҳозирги кунда ички лизинг битимларининг фуқаролик ҳуқуқий тартибга солишда аввало Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси ва «Лизинг тўғрисида»ги қонун (1999 йил 14 апрель)дан фойдаланилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодекси (588-модда)га мувофиқ ишлатилмай турган ҳар қандай ашё лизинг объекти бўлиши мумкин, аммо у тадбиркорлик фаолияти учун яроқли бўлиши керак. Ер майдони ва бошқа табиий объектлар бундан мустасно. Кўриниб турибдики, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексида лизинг объекти кенг талқин этилмаган. Бу кейинчалик Ўзбекистон Республикасининг «Лизинг тўғрисида»ги қонуни (3-моддаси)да бартараф этилиб, лизинг объектига қуйидагича таъриф берилган: «Тадбиркорлик фаолияти учун фойдаланиладиган истеъмол қилинмайдиган ҳар қандай ашёлар, шу жумладан корхоналар, мулкӣ мажмуалар, биналар,

иншоотлар, ускуналар, транспорт воситалари ҳамда бошқа кўчар ва кўчмас мулк лизинг объектлари бўлиши мумкин.

Ер участкалари ва бошқа табиий объектлар, шунингдек муомаладан чиқарилган ёки муомалада бўлиши чекланган бошқа мол-мулк лизинг объектлари бўлиши мумкин эмас». Лекин бу ерда ҳам муомалада таъқиқланган ёки муомаланинг алоҳида тартиби белгиланган кўчар ёки кўчмас мулклар қайд этилмаган.

Лизинг бизнесининг ўзига хос хусусияти ҳам лизинг битимининг таъминланишида лизинг объектининг муҳим аҳамиятга эгалигидадир. У лизинг шартномасининг бутун муддати мобайнида лизингга берувчининг мулки бўлиб қолади. Агар олинаётган мулк лик видли бўлмаса, лизингга берувчи тўлов қобилиятининг мавжуд бўлмаслик рискининг олдини олиш ёки пасайтириш учун лизинг битимининг таъминланишини талаб этиш лозим. Лизинг битимини таъминлаш қимматли қоғозлар топшириқнома, банк ёки бошқаларнинг кафолати каби турларда бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси «Лизинг тўғрисида»ги қонунда лизинг объекти билан боғлиқ рисклар кўрсатиб ўтилган бўлиб, бу рисклар қандай ҳолатларда лизингга олувчи ёки лизингга берувчи зиммасида бўлиши батафсил кўрсатилган.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодекси ва «Лизинг тўғрисида»ги қонунида лизинг субъектларига таъриф берилган бўлиб, унга кўра лизингга олувчи деганда лизинг объектини ўз тасарруфи ва фойдаланишига олувчи шахс тушунилади, лекин гарчи лизинг объектини вақтинча фойдаланиш ҳамда сублизингга учинчи шахсга лизингга берувчининг ёзма розилиги билан беришга рухсат берилса-да, лизингга олувчининг лизинг мулкини қисман тасарруф этиш ҳуқуқи ифодаланмаган.

Ўзбекистон Республикасида амалдаги мавжуд қонунчиликда лизинг тўловлари хусусидаги фикрларга эътибор қаратамиз. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси (590-моддаси)да «лизинг тўлови лизингга берувчининг лизинг объектини сотиб олиш учун қилган харажатларининг ҳаммаси

ёки кўп қисми, шунингдек лизинг объектини етказиб бериш ва белгиланган мақсадда фойдаланиш учун уни яроқли ҳолда келтириш билан боғлиқ бошқа харажатлари лизингга олувчи томонидан қопланиши ҳамда лизингга берувчининг даромадидан иборат бўлади».

Ўзбекистон Республикаси «Лизинг тўғрисида»ги Қонуни (22-моддаси)да ҳам лизинг тўловига шундай таъриф берилган бўлиб, ушбу таърифлардан келиб чиқиб лизинг тўловлари жаҳон тажрибасига тўлиқ мос келишини ва қуйидаги унсурлардан ташкил топишини айтиш мумкин.

1) лизинг битимини амалга ошириш учун лизингга олувчи жалб этадиган кредит ресурслари учун тўлов;

2) лизинг мулки амортизацияси;

3) комисион мукофот;

4) риск мукофоти;

5) лизингга берувчи лизингга олувчига кўрсатган қўшимча хизмати учун тўлов;

6) агар лизинг объекти лизингга берувчи томонидан суғурталанган бўлса, унга лизинг мулкани суғурталагани учун тўлов.

Шуниси ҳам муҳимки, қонун лизинг шартномаси тарафларига лизинг тўловлари миқдори ва даврийлигини ўзлари белгилаш ҳуқуқини беради. Шартномада ишлаб чиқаришнинг ўзига хос жиҳатлари билан боғлиқ ҳолда лизинг тўловларининг ҳар қандай қулай жадвали кўрсатилиши мумкин. Масалан, ғалла ўриш билан шуғулланадиган фермер хўжаликлари лизинг тўловлари асосий қисмини фақатгина июль, август ва сентябрь ойларида мумкин ва ҳ.к.

Лизинг бизнеси доирасини кенгайтириш мақсадида «Лизинг тўғрисида»ги қонунда лизинг объектининг жадаллаштирилган амортизацияси қўллаш имконини ошириш керак. Лизинг шартномаси қатнашчиларининг ўзларига амортизация ставкасини табақалаштириш имконини бериш ҳамда қонунчиликдаги амортизациянинг меъёрдан ортиқ миқдорини солиққа тортиладиган базага қўшмаслик лозим.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси «Лизинг тўғрисида»ги қонунда халқаро лизингни ривожлантириш, солиққа тортиш бўйича қўшимча имтиёзлар бериш, инвестиция фаолиятини суғурталаш, хорижий лизингга берувчиларнинг кафолатлари ва уларнинг ҳуқуқини ҳимоя қилиш чораларини ишлаб чиқиш ҳамда кичик ва ўрта бизнес корхоналари лойиҳаларини молиялаштириш жараёнида лизинг самарадорлигини баҳолаш усулларига алоҳида эътибор қаратиб, уларни иложи борича алоҳида моддаларда ифода-лаш лозим.

Мамлакатимизда ҳам лизинг хизматларини махсус равишда ривожлантириш учун ишлаб чиқилган меъёрий ҳужжатлар лизинг инфраструктурасини янада такомиллаштириш асос бўлиб хизмат қилмоқда. Жумладан, 2002 йил 28 августда қабул қилинган «Лизинг фаолиятларини ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 3122- сонли Президент Фармони мамлакатимиз лизинг секторини ривожлантиришга тўсиқ бўлиб келган ва лизинг операцияларини солиққа тортишдаги муаммоларни барта-раф этишга кенг имконият яратиб берди. Фармонга биноан 2002 йилнинг 1 сентябридан бошлаб:

- * лизинг тўловлари қўшилган қиймат солиғидан озод қилинди;
- * лизинг бериш учун Ресубликамиз ҳудудига олиб келинадиган технологик ускуналар вакил банкнинг тегишли тасдиғи мавжуд бўлган ҳолда, божхона тўлови ва қўшилган қиймат солиғидан озод этилди.
- * лизингга берувчининг солиққа тортиш чоғида у лизингга бериш учун мулк харид қилишга олган кредитлар фоизи ҳамда белгиланган бошқа тўловларнинг суммаси унинг жами даромадидан чегириб ташланади;
- * лизингга олувчи лизинг шартномаси амал қиладиган муддатгача лизингга бериладиган мулкка солиқ тўлашдан озод қилинди.

Лизинг операцияларини солиққа тортиш жараёнини ўрганишда мамлакатимизда 2008 йил 1 январдан амалга киритилган янги таҳрирдаги Солиқ кодекси ҳам муҳим аҳамият касб этади. Хусусан, Солиқ кодексининг 134-моддасига биноан асосий воситалар ва номоддий активларни молиявий ижа-

ра (лизинг)га беришдан олинадиган даромад лизинга берувчининг фоизи даромади бўлиб ҳисобланади.

Кодекснинг 129 - модда 13-бандига мувофиқ, лизинга берувчи лизинг туловининг қисми тариқасида олган объект қийматининг қопламаси лизинга берувчининг даромади сифатида қаралмайди.

Шунингдек «Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисидаги» 3932 - сонли Президент фармонида асосан ташкиллаштирилган ихтисослаштирилган лизинг компаниялари махсус сув хўжалиги қурилиш ва фойдаланиш ташкилотларини ҳамда сувдан фойдаланувчилар уюшмасини мелиорация техникаси билан таъминланганда беш йил муддатга қуйидаги тўловлардан озод этилмайди:

- мелиорация техникасини етказиб беришни молиялаштириш манбаларини янада ошириш мақсадида ажратилаётган маблағларни умумдават ва маҳаллий соликларидан;

- лизинг асосида келтирилаётган мелиорация техникасини божхона тўловларидан (божхонани расмийлаштириш учун тўланадиган йиғимлардан ташқари)

Маълумки, Солиқ Кодексининг 199-моддаси 3- бандида мол-мулкни молиявий ижара (лизинг) га бериш товар (иш, хизмат)ларни реализация қилиш аборооти деб эътироф этилади ҳамда ҚҚС га тортилади деб баён қилинган. Кодекснинг 204 моддасига асосан, мол - мулк молиявий ижарага, шу жумладан лизингга берилган тақдирда, солиқ солинадиган база ҚҚС суммасини ўз ичига оладиган, чиқиб кетаётган актив қиймати ўртасидаги ижобий фарқ сифатида белгиланади.

Молиявий ижара (лизинг) шарномасининг ижарага берувчи (лизингга берувчи)нинг фоиз тариқасидаги даромадига тегишли қисми бўйича хизматлар ҚҚС дан озод қилинадиган молиявий хизматлар жумласига қиради.

Объект қийматини ижарага берувчи (лизингга берувчи) оладиган ижара (лизинг) тўловининг бир қисми сифатида қоплаш товар (иш, хизмат)ларини

реализация қилиш обороти бўлиб ҳисобланмайди ва ўз - ўзидан кўриниб турибдики, ҚҚС га тортилмайди.

Солиқ кодексида лизинг операцияларидан ягона солиқ тулови қуйидаги ҳолда амалга оширилади, яъни мол-мулкни молиявий ижара (лизинг)га берувчи юридик шахслар учун молиявий ижара (лизинг) бўйича фоизли даромад суммаси товар фоизли даромад суммаси товар (иш, хизмат)ларни реализация қилишдан тушган тушум сифатида эътироф этилиб, солиқ солиш мақсадида ялпи тушум таркибига киритилади. Объект қийматининг ижарага берувчи (лизингга берувчи) томонидан олинган ижара (лизинг) тўловининг бир қисми тарзида қопланиши эса солиқ солиш объекти сифатида қаралмайди.

Кодексининг 313-моддасига эътибор берсак, асосий фаолияти мол-мулкни лизингга беришдан иборат бўлган юридик шахслар учун молиявий ижара (лизинг) бўйича фоизли даромад суммаси:

- бюджетдан ташқари пенсия жамғармасига;
- Республика йўл жамғармасига;

• Мактаб таълими Фондига мажбурий ажратмаларнинг солиқ солиш объекти ва солиқ солинадиган базаси бўлиб ҳисобланади. Агарда мол-мулкни молиявий ижара (лизинг)га бериш асосий фаолияти бўлмаса, бундай юридик шахслар юқорида номлари мақсадли фондларга тўловларни амалга оширмайдилар.

Лизингга берувчилар автотранспорт воситаларини қуйида келтирилган бандларда кўрсатилган:

- умумий фойдаланишдаги автомобиль йўлларини сақлаш, таъминлаш, реконструкция қилиш ва қуришни амалга оширувчи ихтисослаштирилган йўл хўжалик бошқаруви органи тузилмасига қирадиган корхоналар мазкур ишларни амалга оширишда бевосита фойдаланадиган автотранспорт воситалари бўйича;

- фаолиятининг асосий тури йўловчилар ташиш бўлган, қонун ҳужжатларига мувофиқ йўловчилар ташиш учун белгиланган намунадаги

лицензияга эга булган автотранспорт корхоналари - йўловчилар ташишни амалга оширувчи транспорт воситалари бўйича;

- қирқ тоннадан ортиқ юк кўтарадиган, олинган кон автосамосваллари бўйича юридик шахсларга лизингга бериш учун автотранспорт воситаларини олганда ва (ёки) Ўзбекистон Республикаси ҳудудига вақтинчалик олиб кирганда Республика йўл фондига мажбурий йиғимлардан озод қилинади.

Автотранспорт воситаларини олганлик ва (ёки) Ўзбекистон Республикаси ҳудудига вақтинчалик олиб кирганлик учун йиғим, улар Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги органларида давлат рўйхатидан ўтказилаётганда, қайта рўйхатдан ўтказилаётганда автотранспорт воситалари лизингга бериш учун олинганда (юқоридаги ҳолатлардан ташқари) тарафларнинг ёзма келишувига кўра лизингга берувчидан ёки лизингга олувчидан ундирилади. Лизингга берувчи Ўзбекистон Республикасининг норезиденти бўлган тақдирда, йиғим лизингга олувчидан ундирилади. Лизинг шартномасининг муддати тугагандан сўнг мазкур лизинг (иккиламчи лизинг) шартномаси предмети бўлган автотранспорт воситаси қайта рўйхатдан ўтказилаётганида такроран йиғим ундирилмайди.

Бундан ташқари, юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ ҳисоблаб чиқарилаётганда солиқ солинадиган база лизинг шартномаси амал қиладиган муддатга лизингга олинган мол-мулкнинг қийматига камайтирилади.

Лизинг тўловлари суммаси лизингга олувчининг харажатлари бўлиб, улар ялпи тушум солиғини ҳисоблаганда чегириб ташланади.

Ялпи тушум солиғини аниқлаётганда солиқ солинадиган база янги технологик асбоб-ускуналар олишга, лекин солиқ солинадиган базанинг кўпи билан 25 фоизи миқдорига камайтирилади. Солиқ солинадиган базани камайтириш технологик асбоб-ускуналарни фойдаланишга жорий этилган солиқ давридан бошлаб беш йил мобайнида амалга оширилади.

Демак, юқорида келтирилган маълумотлар шуни кўрсатиб турибдики, киритилган ўзгартиришлар лизингнинг инвестицион моҳиятини англади.

Бу ўзгартиришлар Ўзбекистонда лизингни ривожлантиришнинг мустаҳкам заминини яратиб берди. Булар асосида эса, айниқса кичик ва ўрта бизнес субъектлари учун лизинг қулай ҳамда нисбатан жалб этувчан молиявий восита сифатида хизмат қилиши мумкинлигига ишонч ҳосил қилинди.

Маълумки, республика тижорт банклари ҳам бугунги кунда мамлакатда амалга оширилаётган лизинг операцияларининг фаол иштирокчиларидир. Улар томонидан бажарилаётган лизинг амалиётлари Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлигида 1999 йил 20 июлда 776-сон билан давлат рўйхатига олинган «Ўзбекистон Республикаси банклари томонидан молиявий лизингни ўтказиш тартиби тўғрисида»ги Низом талаблари асосида тартибга солинмоқда. Ушбу Низом бугунги кунда республикадаги амалдаги меъёрий ҳужжатларга ўзгартиришлар киритилганлиги муносабати билан янги таҳрирда қайта ишлаб чиқилди. Бундан ташқари, Марказий банк бошқарувининг 2006 йил 21 октябрдаги 2516-сонли қарори билан тасдиқланган «Тижорат банкларида лизинг операцияларини амалга ошириш ва уларнинг бухгалтерия ҳисобини юритиш тартиби тўғрисида»ги Низоми ҳам тижорат банкларида лизинг оперрцияларини ташкил этишнинг ҳуқуқий асослари жумласига киради.

Республикамизда лизинг муносабатларини янада ривожлантириш учун янги имкониятлар ва имтиёзлар яратиш ҳамда унинг ривожланишига тўсқинлик қилаётган ҳолатларни бартараф этиш, шунингдек қонунчилик ҳужжатларини халқаро андозалар талабаларига мослаштириш мақсадида янги қонунчилик ҳужжатлари қабул қилинди. Жумладан, 2004 йил 26 апрелда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Лизинг хизматларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 199-сонли қарори қабул қилинди. Ушбу қарорга мувофиқ 2004 йил 12 майда Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг 74-сонли буйруғи билан тасдиқланган «Бухгалтерия ҳисобида лизинг операцияларини акс эттириш тартиби тўғрисида»ги Низом ишлаб чиқилган бўлиб, мазкур Низом бухгалтерия

ҳисобида лизинг ва ижара операцияларини акс эттиришнинг ягона услубий асосини белгилаб беради.

Юқорида келтирилган маълумотлардан шу нарсa маълум булдики, лизинг Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини молиялаштиришнинг самарали шакли сифатида қабул қилинаётган меъёрий-ҳукукий ҳужжатлар мунтазам янгиланиб туриши лозим.

II БОБ. ЛИЗИНГ МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ АСОСЛАРИ

2.1. Лизингнинг тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишдаги ва уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашдаги роли

Дунёнинг кўпгина мамлакатларида лизинг муносабатлари тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишнинг энг мақбул усули сифатида кенг қўлланилади. Мамлакатимизда эса лизингни ривожлантириш шакллари ва йўллари белгиланаяпти.

Бироқ, кўплаб корхоналар ишлаб чиқаришни жадаллаштириш ҳамда техник янгиланишга кўп миқдорда молиявий воситаларни жалб қилишга қодир бўлмаган бир пайт, яъни иқтисодиётнинг кризис ҳолатида лизинг муносабатларини янада кенгайтиришга алоҳида эътибор бериш лозим. Лизингни ривожлантириш нафақат йирик маблағларни жалб этишни, балки ишлаб чиқариш соҳасини кенгайтиришга ҳамда барча мулкчилик шаклидаги маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни, шунингдек аввало инновацион тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашга ҳам имконият берувчи хусусий инвестицияларни жалб этишни таъминлайди.

Шунингдек, молия бозорида рақобатни янада ривожлантириш, капитал инвестициялари ҳажмини ошириш, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришда лизингнинг ўрни бекиёсдир. Сўнгги йилларда кўпчилик тадбиркорлар айнан шу хизмат туридан фойдаланаётганлари бунга далилдир. Лизинг операциясининг лизингга олувчи ва лизингга берувчига фойдали эканлигини қуйидагича изоҳлаймиз.

Лизингнинг лизинг олувчи учун афзалликлари:

*лизингга олувчи тўлайдиган лизинг тўловларини ҳаражатлари таркибида ҳисобга олади, бунда лизинг тўловларини тўлаш учун маблағлар солиққа тортиладиган фойда вужудга келгунигача шаклланади;

*лизинг объекти (мол-мулки) нинг ҳисоби ва амортизацияси лизингга олувчининг балансида амалга оширилади. Лизинг муддати, одатда, лизинг ашёси амортизация даврига мос келади, бироқ одатда лизинг контрактининг муддати қисқароқ бўлади. Лизинг муддати қанчалик кўпроқ бўлса ва тегишли равишда мол-мулкнинг қолдиқ қиймати камроқ бўлса, шунчалик мол-мулкни ишлатиш шартлари ва ундан келгусида фойдаланиш эркинроқ бўлади;

*лизинг хусусий ва қарзга олинган маблағлар нисбатига таъсир этмайди, яъни лизингга олувчининг қўшимча қарз олиш имкониятлари қайта кўрилади;

*лизинг объектини харид қилиш бўйича келишув тўлиқлигича лизинг берувчи томонидан молиялаштирилиши сабабли, лизинг олувчи ўзининг ликвид воситаларини бўшатиш ва ишлаб чиқаришни кенгайтириши учун айланма капитални қатталаштириб олиш имкониятига эга бўлади. Шу тарзда, лизингга олувчи ишлаб чиқариш қўламини кенгайтириб олади, ускуналарга хизмат кўрсатишларга учрамасдан, замонавий технологиялардан фойдаланиш имкониятига эга бўлади.

*лизинг тўловлари ускуналар ўрнатилиб, созлаш ишлари якунланиб, фойдаланишга топширилганидан кейингина тўлана бошлайди, бунда лизингга олувчи тўловни лизингга олинган ускуналарда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар реализациясидан тушган маблағлардан амалга ошириш имкониятига эга бўлади;

*лизингда аксарият ҳолларда лизингга олувчи объектини ўрнатиш ва созлаш ишларини лизингга берувчи зиммасида қолдирилган ҳолда, «фойдаланишга тайёр» кўринишда олади;

*лизингга олувчи, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни сотишни кўзда тутган ҳолда, капитал қўйилмаларни молиялаш бўйича ўз харажатларини назоратга олиш имкониятига эга бўлади, чунки лизинг тўловлари лизинг олувчининг имкониялари ва хоҳишларини эътиборга олинган махсус ишлаб чиқилган жадвал бўйича амалга оширилади;

*лизингга олувчи шартнома амал қилиш муддати ичида лизингга олинган ускуналар учун мулк солиғини тўламайди. Лизингга олувчи лизинг муддати тугагач, ускуналарни қолдиқ қиймати бўйича, эскириш миқдорини чиқариб ташланган ҳолда ўз балансига қабул қилади;

*лизингга олувчи тўлайдиган лизинг тўловлари ҚҚС га тортилмайди.

Лизинг олувчининг даромадини солиққа тортиладиган базасини белгилашда ялпи даромаддан қуйидагилар чиқариб ташланади:

- лизингга олинган асосий воситаларнинг барча амортизация тўловлари суммаси,

- лизинг муддатидан қатъи назар, лизинг бўйича фоизлар.

Шу билан бир қаторда, лизингнинг лизингга берувчи учун ҳам бир қатор афзалликлари мавжуд. Булар қуйидагилар:

- лизинг 100 фоизли молиялаштиришни назарда тутди ва барча сумма тез қайтарилишини талаб қилмайди;

- лизинг лизингга берувчини молиялаштириладиган активларга бўлган эҳтиёжига аниқ мувофиқ бўлган ҳолда молиялаштиришни таъминлайди. Бу нуфузли компаниялар оладиган қарз ёки қайтадан кредитланиш йўли билан қулай ва эгилувчан молиялаштиришни умуман қўллай олмайди-ган майда кредит олувчилар учун айниқса қулай ҳисобланади. Лизинг келишуви ижарага олувчиларнинг ўзига хос бўлган хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тузилиши мумкин;

- кўпчилик лизингга олувчилар амалга ошириш мобайнида молиявий имкониятлари аҳамиятли даражада чекланган узоқ муддатли молиявий режаларга эга. Лизинг бундай чекловларни босиб ўтишга имконият яратади ва натижада инвестиция ва молиявий режалаштиришда кўпроқ тезкорлик билан иш юритишга ёрдам беради;

- лизингда активларни сотиб олиш ва молиялаштириш масалалари бир вақтнинг ўзида ҳал этилади;

- лизинг ёрдамида активларни сотиб олиш «молиялаштиришнинг олтин қонидаси»ни бажаради, унга мувофиқ молиялаштириш активдан бутун

фойдаланиш муддати давомида амалга оширишши лозим. Агар активни сотиб олишда кредит капиталидан фойдаланилса, одатда,

- активни ишлатиш муддатига қараганда қарзни тезроқ қоплаш талаб қилинади;
- лизинг тўловлари аниқ белгиланган жадвал бўйича амалга оширилиши муносабати билан лизингга олувчи капитал қўйилмаларни молиялаштириш бўйича харажатларни ва маҳсулот сотилишидан ва кўрсатилган хизматлардан тушумларни мувофиқлаштиришга кўпроқ имкониятга эга бўлади ва шу йўл билан ускуна сотиб олишга қараганда молиявий режалар кўпроқ барқарорлигини таъминлайди;
- лизингга берувчининг мулки ҳисобланган лизинг ашёси инвестицияланган маблағлар қайтарилишининг бир қисми ҳисобланганлигини инобатга олган ҳолда ушбу активларни сотиб олиш учун муқобил ссуда олишга қараганда лизинг бўйича контракт тузиш анча осонроқ;
- лизингга олувчи лизингдан фойдаланганида худди ушбу активни сотиб олганига қараганда кўпроқ ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиши мумкин. Лизингга олувчи вақтинчалик бўшаган молиявий захираларни бошқа мақсадлар учун ишлатиши мумкин;
- лизинг узоқ муддатда ишлаб чиқариш маҳсулотини сотиш, ишларни бажариш ва хизматларни кўрсатиш воситаси бўлиб хизмат қилиши муносабати билан, одатда, давлат сиёсати лизинг операцияларини рағбатлантириш ва кенгайтиришга қаратилган;
- лизингга олувчининг даромадлилиги кам бўлган ҳолатда у фойдани имтиёзли солиққа тортилишини олиш имкониятини яратувчи қайтариладиган лизингдан фойдаланиши мумкин;
- контракт охирида лизинг ашёсининг юқори тугатилиш қийматини олиш имконияти кўпчилик ҳолатларда лизингга олувчилар томонидан лизингни қабул қилиш учун хал қилувчи омил бўлиб ҳисобланади.

Банк кредитига қараганда лизинг амалиёти асосий воситаларни молиялаштириш усули бўйича бир қатор устунликларга эга. Буни биз юқорида келтирилган 1–жадвалда кўриб ўтган эдик.

Иқтисодиётнинг барқарорлашувига шарт-шароит яратиб беришга йўналтирилган бозор инфратузилмаси институтларининг ривожланишида лизинг компаниялари алоҳида аҳамият касб этади.

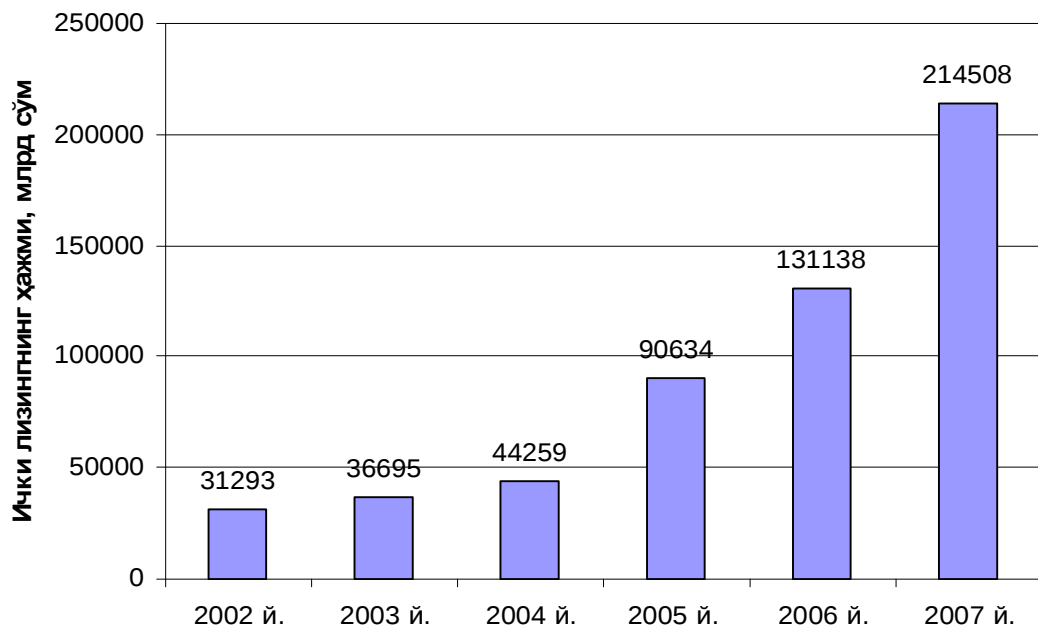
Ўзбекистонда иқтисодиётнинг реал сектори ривожланишига ҳамда кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган иқтисодий ислохатлар лизинг операцияларини янада ривожланиши учун ҳам кенг имкониятлар яратмоқда.

Бугунги кунда республикамизда 21 та тижорат банклари ва 20 та лизинг компаниялари томонидан лизинг операциялари амалга оширилмоқда. Фақатгина 2007 йилда улар томонидан 214508,0 млрд сўмлик (169,7 миллион АҚШ доллари) лойиҳалар амалга оширилган (диаграмма №6 ва №7 га қаралсин). Лизингга берувчиларнинг сони сўнгги уч йил ичида 2 мартадан ҳам ошиб кетди. Биргина 2007 йилнинг 1январь ҳолатига кўра 5 та янги лизинг компанияси ташкил этилди. Лизингга берувчилар ва улар томонидан амалга оширилган лойиҳалар қийматининг ўзгариб бориш даражасини куйида келтирилган диаграммлардан кўриб ўтамиз.

Маълумки, иқтисодиётимиздаги бугунги фаол ўзгаришлар қулай молиявий дастаклардан фойдаланишни тақозо этмоқда. Бу бевосита кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш дастурларини молиялаштиришда лизингдан самарали фойдаланиш имкониятлари билан боғлиқдир.

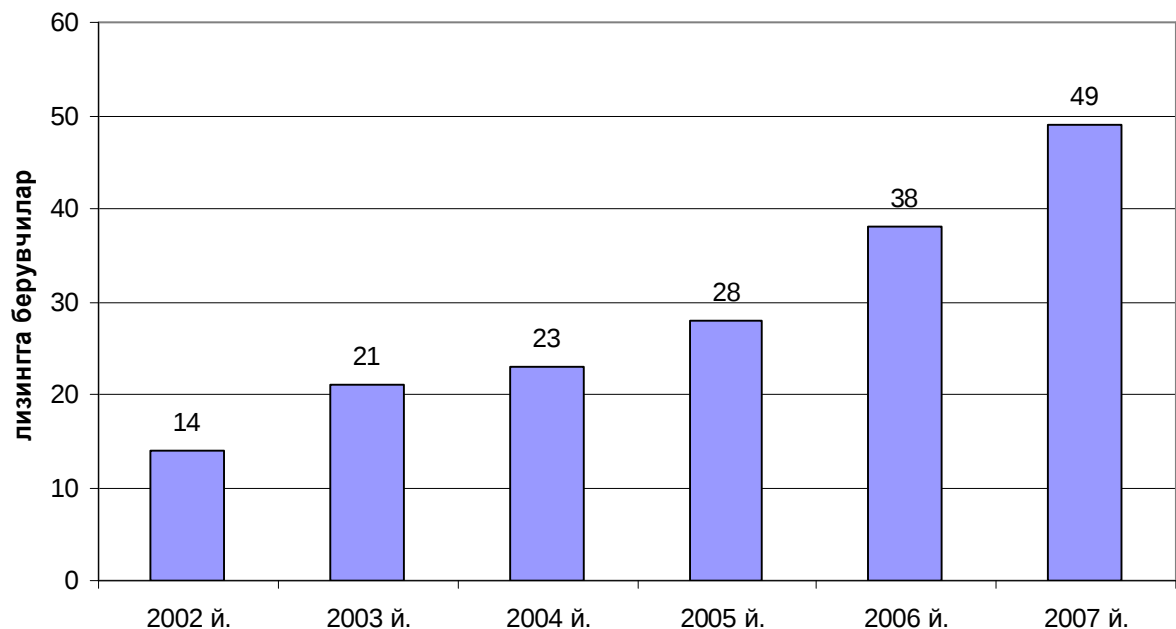
Диаграмма №6.

Лизинг бозорининг ривожланиши²³

Диаграмма №7

Лизингга берувчилар сонининг ўсиши²⁴

²³ Financial Leasing in Central Asia, IFC, Samarkand, 2008.

²⁴ Financial Leasing in Central Asia, IFC, Samarkand, 2008.

Сўнгги йилларда лизинг қонунчилигида амалга оширилган ўзгартириш ва қўшимчалар Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнесни муқобил молиялаштириш учун шарт-шароитнинг яхшиланаётгани ҳамда лизингни ривожлантириш учун зарур муҳит яратилаётганидан далолат беради.

Мамлакатимизда амалдаги қонунчиликка мувофиқ қайтарма лизингга, яъни лизингга олувчи ва сотувчининг бир шахсда бир йўла мужассамлашувига йўл қўйилади. Айнан мана шу ҳолат лизингнинг ҳаммадан қура кўпроқ ижара эмас, балки молиялаш моҳиятининг янада кўпроқ намаён бўлишидан далолат беради.

Масалан, тадбиркорда ишлаб чиқариш учун бирор ускуна мавжуд. Бирок унда ишлаб чиқариш учун хомашё, бирор бир бутловчи қисмлар ёки кўрсатилган хизматлар ҳақини тўлаш учун етарли маблағи бўлмаслиги мумкин. Бундай шароитда у ускунасини лизинг ташкилотига сотиб, уни қайтадан лизинг шартномаси асосида ижарага олиши, яъни қайтариладиган лизинг туридан фойдаланиш йўли билан вазиятдан чиқиб кетиши мумкин.

Ривожланган давлатларда лизинг кўп пул маблағларини жалб этмасдан туриб, ишлаб чиқаришни кенгайтиришни таъминлаш ва уни янгилашга имкон берувчи ишлаб чиқариш секторини техник қайта қуроллантиришнинг самарали воситаси эканлиги намоён бўлмоқда. Бу воситани қўллаш ва ривожлантириш учун тараққий этган давлатларда камида икки кўринишдаги муҳим солиқ енгилликлари мавжуд бўлган ва иқтисодиётнинг лизинг секторини ривожлантиришга йўналтирилган мақсадли тадбирдан фаол фойдаланмоқдалар.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, лизингга берилган кредитлар аввало, кредит таъминоти учун етарли маблағи бўлмаган тадбиркорларга ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш учун 40-50 гектар ери бўлган фермерларга, узоқ муддатларга имтиёзли фоизлар берилиши, мақсадли ишлатилиши, кредитнинг қайтарилмаслик хатарини камлиги, иқтисодиётнинг реал тармоғига йўналтирилиши, янги иш жойларининг очилиши ҳамда охир-

оқибатда иқтисодийтимизнинг ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатиши билан ажралиб туради.

Лизингнинг тажбиркорлик фаолиятини ташкил этишдаги ҳамда уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашдаги ролини РАТБ «Ғаллабанк»и Самарқанд минтақавий филиали ва «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» АЛК фаолияти мисолида кўриб ўтамиз.

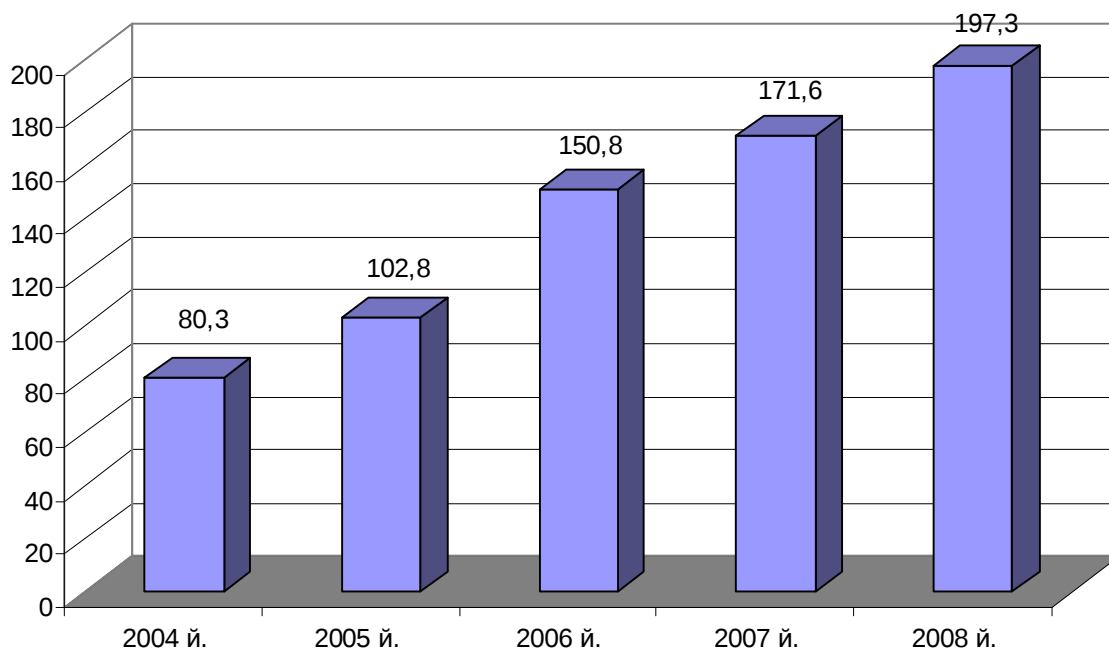
РАТБ «Ғаллабанк»и Самарқанд минтақавий филиалида молиявий лизинг операциялари 2006 йилдан буён Давлат дастури асосида амалга оширила бошланди. Давлат дастуридан кўзланган асосий мақсад деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлашга қаратилган. Банк томонидан 2006 йилда 5 та лизингга олувчига 8 та «Даминатор 130» русумли Германияда ишлаб чиқарилган қиймати 120,0 млн. сўмлик ғалла ўриш камбайни 5 йил муддатга лизингга берилган бўлиб, комбайн учун бўнак тўлов миқдори лизинг объекти суммасининг 20% ни ташкил этади. Лизинг бўйича йиллик фоиз тўлови, яъни маржа 14,0% га тенг ва асосий қарз суммасини тулаш ғалла ўриш пайтида (июль, август ва сентябрь) амалга оширилади. Ушбу маълумотларнинг барчаси илова 1 келтирилган.

«Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» АЛК 1999 йил 30 октябрда ташкил этилган бўлиб, асосий фаолияти фермер хўжаликларини, машина-трактор паркларини, «Қишлоқхўжаликкимё» АК туман ва вилоятдаги ҳудудий бўлинмалари ҳамда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи бошқа шахсларни лизинг асосида қишлоқ хўжалик техникаси билан таъминлашга қаратилган.

2007 йил Вазирлар маҳкамасининг қарорига асосан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш мақсадида 2008 йил 1-январидан эътиборан фермер хўжаликлари учун лизинг муддати 10 йил қилиб белгиланди. 2008 йилда компаниядан лизингга техника олган хўжалиklar сони 20,0 мингга етган бўлса, лизингга тақдим этилган техника сони 22,0 мингдан ошиб, лизинг операцияларининг ҳажми 300,0 млрд. сўмни ташкил этди.

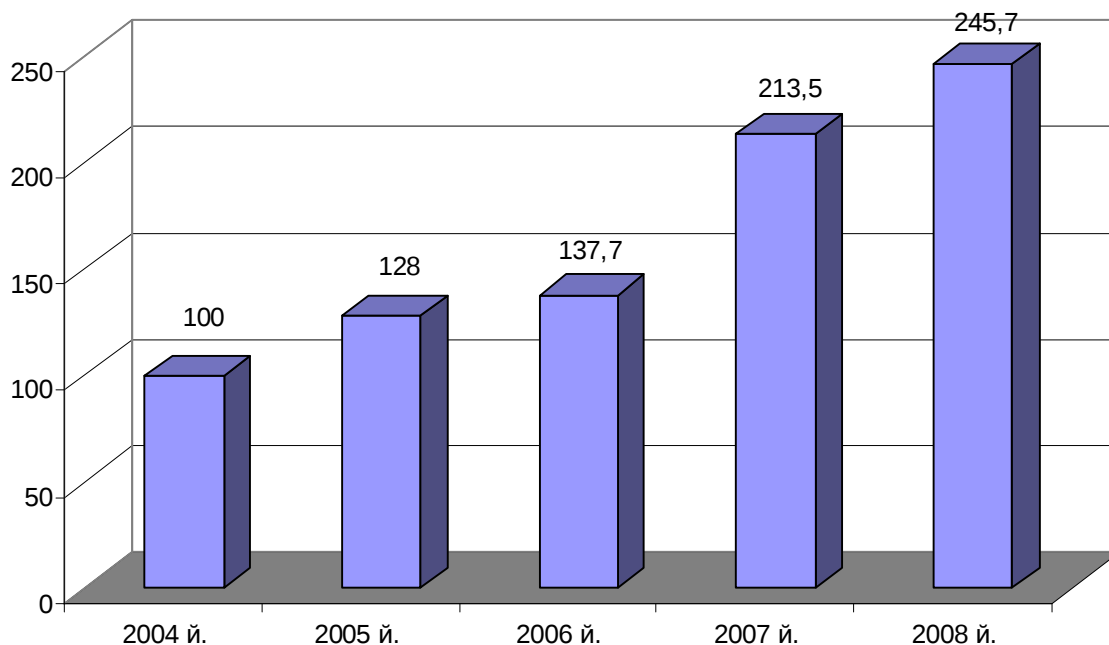
Компания томонидан амалга оширилаётган лизинг битимларининг кўплиги унинг активлари миқдорининг ошишига олиб келади. Қуйидаги 8-9-диаграммаларда компания активларининг қиймати ва уларинг ўсиш суръатлари келтирилган. Компания томонидан амалга оширилган лизинг операциялари ҳажми 2008 йилда 2003 йилга қараганда 92,2% ошган. Бу кўрсаткич, албатта, компаниянинг мамлакатимиз молия бозоридаги ижобий фаолиятдан дарак бериб, унинг фаолияти фермер хўжаликларининг молиявий барқарорлигини таъминлашда катта ҳиссага эга эканлигидан далолат бериб турибди.

Компания активлари, млрд сўм²⁵ *Диаграмма №8*

²⁵ Financial Leasing in Central Asia, IFC, Samarkand, 2008.

Компания активларининг ўсиш суръати, %²⁶

2.2. Лизинг муносабатларининг объектлари ва субъектлари

Лизинг муносабатларининг моҳиятини ёритиб беришда лизинг объектлари ва субъектларини тўғри таърифлаш жуда муҳим бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг «Лизинг тўғрисида»ги қонунига мувофиқ, тадбиркорлик фаолияти учун фойдаланиладиган истеъмол қилинмайдиган ҳар қандай ашёлар, шу жумладан, корхоналар, мулкый мажмуалар, бинолар, иншоотлар, ускуналар, транспорт воситалари ҳамда бошқа кўчар ва кўчмас мулк лизинг объектлари бўлиши мумкин.

²⁶ Financial Leasing in Central Asia, IFC, Samarkand, 2008.

Ер участкалари ва бошқа табиий объектлари, шунингдек, эркин муомалада бўлиши қонун ҳужжатлари билан таъқиқланган ёки муомалада бўлишининг алоҳида тартиби белгиланган мол-мулк лизинг объектлари бўлиши мумкин эмас.

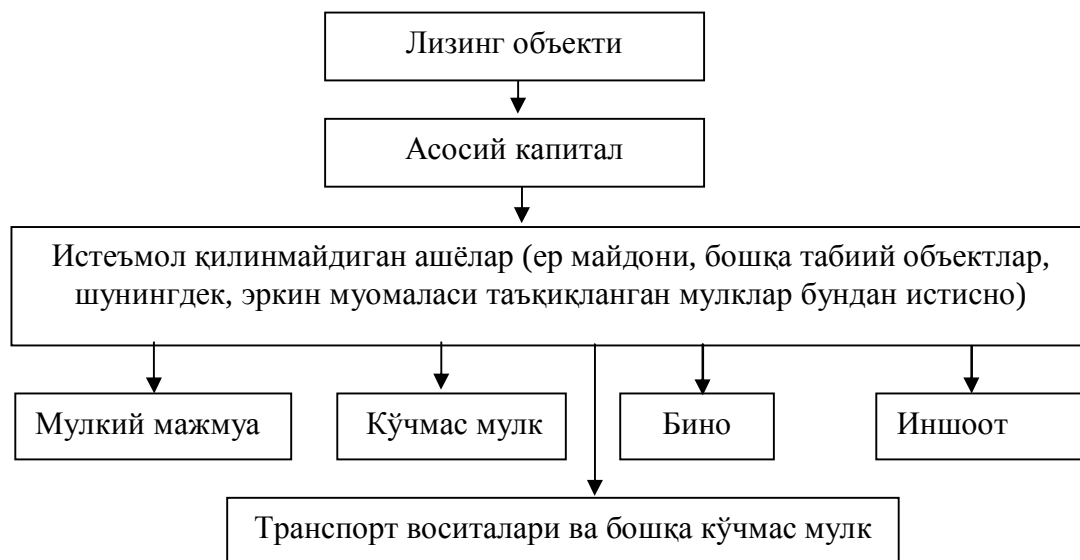

Чизма-3. Лизинг объектлари таснифи

Чет эл ва мамлакатимизда нашр этилаётган адабиётларда таъкидланишича муайян вазиятга боғлиқ тарзда лизинг объекти бўлиб, ҳар қандай кўчмас ва кўчар мулк ҳисобланиши мумкин. Булар амалдаги таснифга қўра асосий воситалар бўлиши лозим, бозорда эркин муомалада бўлиши таъқиқланган мулклар бундан истисно. Ўзбекистон қонунчилигига мувофиқ лизинг объекти бўлиб, ҳар қандай фойдаланилмай турган мулк, шу жумладан, корхона, мулкый мажмуа, бино, иншоот, ускуна, транспорт воситаси ва бошқа тадбиркорликда фойдаланиш мумкин бўлган кўчмас ҳамда кўчар мулк лизинг объекти бўлиши мумкин. Шу билан бир вақтда, деярли барча, айниқса лизингдан фойдаланиш кенг тарқалган мамлакатлар қонунчилигида лизинг

объекти бўлиш хусусида қатор чекловлар мавжуд. Масалан, Ўзбекистон республикасининг «Лизинг тўғрисида»ги қонунида ер майдонлари ва бошқа табиий объектлар, шунингдек, эркин муомалада бўлиш қонунчилик йўли билан таъқиқланган ёки муомалада бўлишнинг алоҳида тартиби белгиланган мулклар лизинг объекти бўла олмаслиги таъкидланган. Шу билан бирга мазкур қонунда алоҳида тартибда муомалада бўлиш талаб этиладиган мулклар рўйхати келтирилмайди, бу ўз навбатида амалдаги қонунчиликка тегишли ўзгартиш киритишни талаб этади. Иқтисодий адабиётларда лизинг объектлари турли методологик белгиларга асосан таснифланади (-чизмага қаранг).

Ўзбекистон республикасининг «Лизинг тўғрисида»ги қонунига мувофиқ лизинг объектининг таснифи содда тарзда қуйидаги кўринишга (10-чизмага қаранг) эга бўлиши мумкин.

Чизма-4. Мулк тури бўйича лизинг объектининг таснифи

Услубий жиҳатдан мамлакатимизда ва хорижда чиқаётган адабиётларда лизинг муносабатлари субъектини (11-чизмага қаранг) белгилаш масаласи мунозарага сабаб бўлмоқда. Уч асосий шахс, қоидага кўра классик лизинг субъекти ҳисобланади, булар: лизинг берувчи, лизинг олувчи ва лизинг мулкни ишлаб чиқарувчи (кўпинча сотувчи).

Амалдаги лизинг муносабатларида эса, қоидага кўра, лизинг муносабатининг бошқа субъектлари, лизингнинг асосий иштирокчилари ўртасидаги воситачи сифатида жалб этилади. Шунингдек, лизинг муносабатлари асосий

иштирокчилари ўртасида лизинг бозори хизматининг малакали иштирокчилари воситачилик қилиши мумкин. Чизма-5да лизинг ривожига жаҳон тажрибасига мувофиқ лизинг муносабатларининг субъектлари берилди.

Чизма-5. Лизинг муносабатлари субъектлари

Мураккаб лизинг операцияларида қарз берувчилар, лизинг берувчилар, етказиб берувчилар ва лизинг олувчилар томонида бир қатор юридик шахслар қатнашади, чунки лизинг контрактга турли воситачилар (дистрибьюторлар, дилерлар, брокерлар, суғурта ва траст компаниялар ва бошқалар) жалб этилади.

Лизинг битимларда қатнашувчи воситачилар орасида ҳуқуқ ва мажбурият доираси турлича бўлган бир қатор касбий ихтисослашган тадбиркорлар ажралиб туради.

Лизинг муносабатини амалга ошириш жараёнидаги ҳуқуқий муносабатлар ўз ичига товар кредити ва инвестициясини, олди-сотди ҳуқуқий муносабатини, ижара муносабатини ва мулкӣ кафолат муносабатини олади, лизинг битими асосий иштирокчилари ўртасида шаклланади. Улар ўртасидаги юқорида келтирилган ҳуқуқий муносабатлар мажмуи қарзга олиш ва инвестициялаш, товар кредити ва ижара муносабатлари, лизинг мулкларини сотиб олиш шартлари, лизинг битимлари структураси ва уларни солиққа тортиш, лизинг тўловларини амалга ошириш билан боғлиқ юзага келади.

5-жадвал

Лизинг хизмати бозоридаги малакали воситачиларнинг таркиби

№	Малакали воситачилар	Мазкур тур малакали воситачиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларининг тавсифи
1	Дистрибьютор (улгуржичи)	- Лизинг мулкни ҳам ишлаб чиқарувчиси, ҳам сотиб олувчиси билан мустақил муносабат асосида тўлиқ ўз номидан ҳаракат қилади, бироқ мулк эгаси ҳисобланмайди. - Нархни белгилайди, бозорни ўрганади, сервис хизмати кўрсатади.
2	Дилер	- Майда мустақил тадбиркор. У ўз ҳисобидан зарур жиҳозларни сотиб олади ва харидорга сотади, бироқ у рекламада қатнашиши ва сервис хизмати кўрсатиши мумкин.
3	Брокер	- Ўз мижозлари топшириги бўйича ва улар ҳисобидан ҳаракат қилади. - Манфаатдор томонларни учраштиради, лекин рискни уз зиммасига олмайди.
4	Тижоратчи	- Мижоз ҳисобидан, аммо уз номидан битим тузади. - Агар ўз ваколатидан четга чиқса, зарарни тўлайди.

5	Маклер	- Битим учун манфаатдор томонларни танлайди ва учраштиради, лекин ўзи иштирок этмайди.
6	Консигнатор	- Жихозларни ишлаб чиқарувчидан тижорат шартлари билан олади ва уни сотувчи белгилагандан паст бўлмаган нархларда сотишни ташкил этади. - Мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи жихозни етказиб берувчида қолади.
7	Ишончли шахс (вакил)	- ўз фирмасининг номидан ва топшириги бўйича битим тузади. - ўзлари учун тузилган битим топшириғида белгиланган тартибда ҳаракат қилади.
8	Ишлаб чиқарувчи (истеъмомолчи) агенти	- Муайян ҳудудда ишлаб чиқарувчи номидан ва унинг ҳисобидан ҳаракат қилади. - Битта, муайян битимгагина ваколатли бўлмайди, балки ўз вакиллик муддати ичида бир неча битимлар тузишда вакил бўлади.
9	Коммивояжер	- Фақат сотибгина қолмай, балки лизинг объектини фойдаланувчига етказиб беради.
10	Жўнатувчи-сотувчи	- Фирманинг кўчмас вакили, у лизинг мулкини тайинли олувчи-ижарачиларга каталоглар жўнатиш йўли билан сотади.
11	Маслаҳатчи	- Лизинг хизмати бозори ва ишбилармонлар доирасида тадқиқотларни тузилган битимлардан фоизлар тўлови асосида олиб боради. - Даромадга шерик бўлмайди ва буюртмачига кафолат бермайди.

Жадвалдан кўринадики, мутахассис воситачилар ўз тавсифи, ҳуқуқ ва мадбуриятлари бўйича бир-биридан фарқ қилади. Лизинг инфратузилмаси яхши ривожланмагани учун республикамизда мутахассис воситачилар ҳали шаклланмаган ва бундайлар ҳали йўқ. Воситачилар лизинг субъектлари таркибида ва лизинг муносабатлари иштирокчилари таркибида учрамайди, бу Ўзбекистонда лизинг хизмати бозорининг ўзига хос хусусияти ҳисобланади.

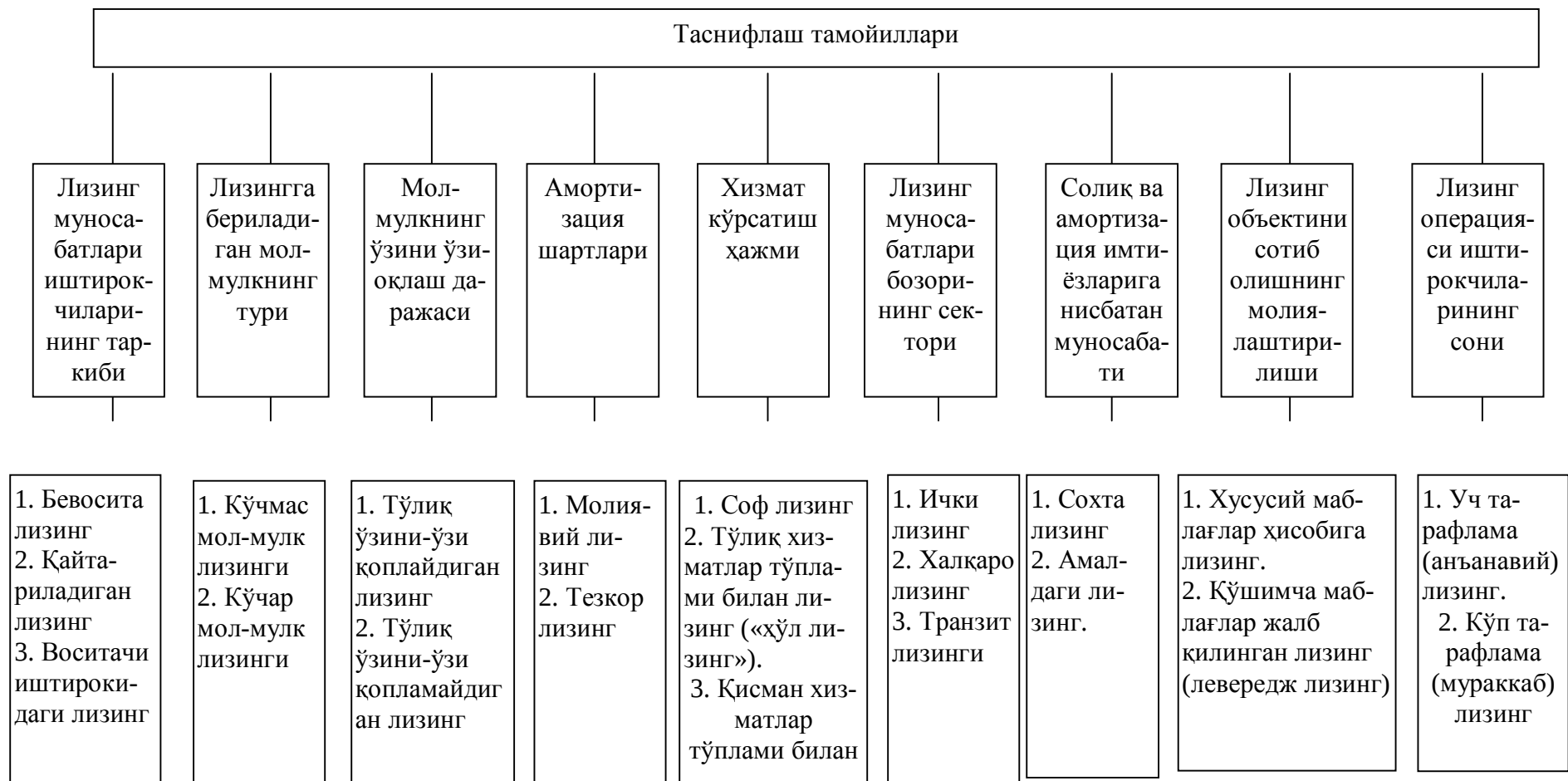
Лизинг муносабатини амалга ошириш жараёнидаги ҳуқуқий муносабатлар ўз ичига товар кредит ва инвестициясини, олди-ютди ҳуқуқий муносабатини, ижара муносабатини ва мулкӣ кафолат муносабатини олади, лизинг битими асосий шитирокчилари ўртасида шаклланади. Улар ўртасидаги юқорида келтирилган ҳуқуқий муносабатлар мажмуи қарзга олиш ва инвестициялаш, товар кредити ва ижара муносабатлари, лизинг мулкларини со-

тиб олиш шартлари, лизинг битимлари суғуртаси ва уларни солиққа тортиш, лизинг тўловларини амалга ошириш билан боғлиқ юзага келади.

2.3. Лизинг муносабатларининг турлари

Маълумки, лизинг бажарадиган вазифа ва функцияларининг хилма-хиллиги ҳамда кўп қирралилиги уни алоҳида белгилари бўйича таснифлаш имконини беради. Бундай таснифлаш маълум даражада мураккаб бўлиб, биз уни қуйидаги чизмада акс эттирамиз (Чизма-6га каралсин).

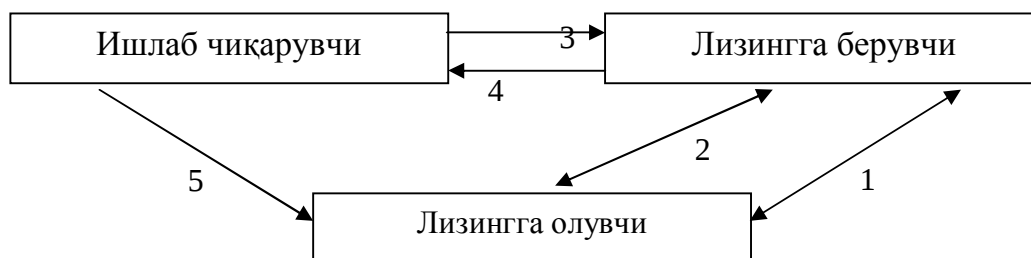
Ушбу чизмага асосан лизингнинг ҳар бир турига алоҳида тўхталиб ўтамиз.

Чизма-6. Лизинг асосий турларининг таснифи

Лизинг муносабатлари иштирокчиларининг таркибидан (субъектлардан) келиб чиқиб қуйидагиларни фарқлайдилар:

- бевосита лизинг, бунда мол-мулкни тақдим этиш бевосита лизингга берувчи орқали амалга оширилади (*Чизма-7*).

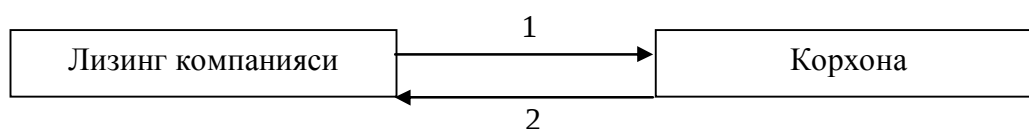

бу ерда:

- 1—лизинг контракти тузилиши;
- 2 —мунтазам лизинг тўловлари;
- 3 —олди-сотди контракти;
- 4 —ускуна тўлиқ қийматининг тўлови;
- 5 — ускунани етказиб бериш.

Чизма-7. Бевосита лизинг чизмаси.

- қайтариладиган лизинг, бунда мол-мулк эгаси уни бўлғуси лизингга берувчига сотади, кўпчилик ҳолатларда унинг ўрнида тижорат банки чиқади ва, бир вақтнинг ўзида, ушбу мулкдан фойдаланувчи сифатида у билан муносабатларга киради (*Чизма-8*);

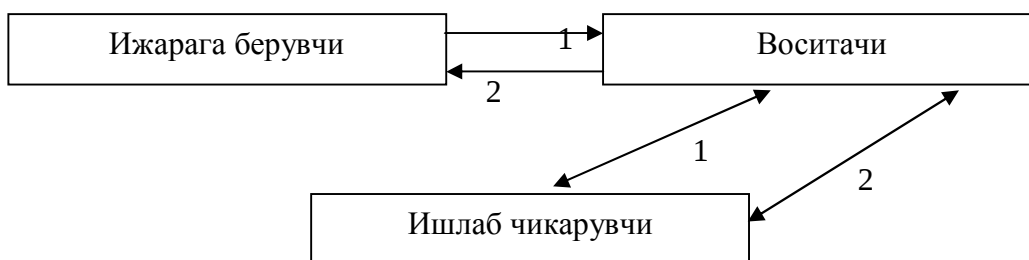

бу ерда:

- 1 —ускуна қиймати;
- 2 —ижара тўловлари.

Чизма-8. Қайтариладиган (тескари) лизинг чизмаси.

- воситачи иштирокидаги лизинг (иккиламчи лизинг) (*Чизма-9*).

бу ерда:

1 —ускуна;

2 —ижара тўловлари

Чизма-9. Воситачи иштироки билан амалга ошириладиган лизинг чизмаси (иккиламчи лизинг).

Бевосита лизинг – анъанавий уч тарафлама битим (мол етказиб берувчи — лизингга берувчи – лизингга олувчи) ёки йирик мураккаб битимларда иштирокчилар сони учтадан кўп бўлган кўп тарафлама битим, бунда лизинг компанияси лизинг бўйича тижорат банки ёхуд, бошқа молиявий-кредит институтлари ёхуд йирик лизинг битимларини молиялаштириш учун ўз капитални бирлаштирган шунга ўхшаш лизинг компаниялари билан биргаликда чиқади.

«Қайтариладиган лизинг» лизинг битимларининг бир тури ҳисобланади. Моҳияти бўйича у икки тарафлама лизинг битимидир. Лизинг шартномаларининг бундай турларининг хусусияти шундан иборатки, бунда лизингга олувчи бир вақтнинг ўзида лизингга олинадиган мол-мулкнинг «етказиб берувчиси» бўлиб ҳисобланади, бошқача қилиб айтганда, ускунанинг эгаси уни лизинг компаниясига сотади ва бир вақтнинг ўзида лизингга олувчи сифатида у билан ушбу ускуна бўйича лизинг шартномасини тузади. Битим қуйидаги кетма-кетликда амалга оширилади:

1 – ижарага берувчи ва ижарага олувчи ўртасида лизинг келишуви тузилади;

2 – лизинг фирмаси ижарага олувчи - ускуна эгасидан ускунани сотиб олади;

3 – ижарага олувчи лизинг контрактининг шартларига мувофиқ мунтазам равишда ижара тўловларини амалга оширади.

Бундай битимнинг дастлабки мулкдор, кейинчалик эса ускунани лизингга олувчи учун афзалликлари қуйидагилардан иборат:

- ускуна сотиб олиниб, ушбу ускунани сотиб олиш учун аҳамиятли маблағлар жалб қилиниши унинг молиявий аҳволи ёмонлашишига олиб келганлиги ёки олиб келиши мумкинлиги аён бўлгандан кейинги ҳолатларда у лизинг компаниясининг хизматларидан фойдаланиши мумкин;

- у лизинг компаниясидан ускунанинг тўлиқ қийматини олади, ушбу ускунага эгалик қилиш ва фойдаланиш ҳуқуқини сақлаб қолган ҳолда уни сотиб олиш учун сарфланган маблағларни қайтаради;

- у ўзига керакли бўлган ускунага эга бўлган ва ундан фойдаланган ҳолда лизинг компанияси билан музокараларни олиб бориши мумкин (ушбу музокаралар айрим ҳолларда узоқ муддатга чўзилиши мумкин):

- ижара тўловлари корхонанинг солиққа тортиладиган фойдасидан чегирилади ва жорий тезкор харажатлар каби ҳисобга олинади;

- ижарага олувчидан банк кредитини олишдан камроқ қўшимча кафолатли таъминот такдим этилиши талаб қилинади (акциялар, облигациялар, банк кафолати ёки кафолатларнинг қандайдир бошқа шакллари).

Шундай қилиб, ускуна сотиб олиш пайтида қандайдир сабабларга кўра лизинг имкониятлари тўғрисида билишни хоҳламаган, билишга имконияти бўлмаган ёки умуман билмаган компаниялар ускуна сотиб олингандан кейин унинг барча афзалликларидан (жумладан жадаллаштирилган амортизация, лизинг тўловларини таннархга ўтказиш ва бошқалардан) тўлиқ фойдаланиш имкониятига эга бўладилар. Лизингнинг ушбу чизмаси кўпчилик ҳолатларда айнан молиявий ижара шартномаси учун назарда тутилган солиқ имтиёзларини олиш учун фойдаланилади.

Ниҳоят, қайтариладиган лизинг кўпчилик ҳолатларда корхона молиявий ҳолатини яхшилаш учун самарали ва нисбатан арзон усул бўлиб ҳисобланади. Лизингнинг ушбу турида ижара тўловларининг миқдори асосан

кредитнинг жорий қийматига ва амортизация чегирилган ижарага олинган ускунанинг қийматига боғлиқ бўлади.

Ускунани сотиб олиш ва уни лизингга олувчига сотиш баҳоси ўртасидаги фарқ одатда ижарага олувчига тўланмасдан, амортизация ҳисобга олинади ёхуд ижара тўловлари орқали мутаносиб равишда тақсимланади. Агар битим тузиш пайтида ускунанинг бозор қиймати унинг амортизацияланмаган қолдиқ қийматидан кам бўлган тақдирда, фарқ ижарага олувчининг балансида зарар каби акс эттирилади. Ишлатишда бўлган ускунадан янги қурилатган объектларни молиялаштириш манбаи сифатида фойдаланиш қайтариладиган лизингнинг муҳим афзаллиги ҳисобланади.

Қайтариладиган лизинг банк кредитларини жалб қилишга қараганда, айниқса корхонанинг тўлов қобилияти унинг устав ва қарзга олинган жамғармалари ва фақат таваккалчилик қарз маблағлари ҳисобига қўшимча равишда қарз маблағларини олиш ўртасида нomaқбул мутаносиблик мавжудлиги натижасида кредитловчи ташкилотлар томонидан шубҳа туғдирган ҳолда, капитал қўйилмаларни камроқ харажатлар билан қайтадан молиялаштириш имкониятини яратади. Тижорат банк кредитлари, одатда, уларни кетма-кетлик билан тиклаш лозимлиги билан 1,5 йилга берилган бир пайтда, ушбу лизинг ўрта ва узоқ муддатли қайтадан молиялаштиришнинг манбаи ҳисобланишини қайд этиш лозим.

Кўпчилик ҳолатларда лизинг бевосита эмас, балки воситачи орқали амалга оширилади. Унинг чизмаси қуйидаги тартибда амалга оширилади. Асосий лизингга берувчи мавжуд, у воситачи одатда лизинг компанияси орқали ускунани лизингга олувчига ижарага топширади. Бунда воситачининг вақтинчалик тўлов қобилияти бўлмаган ёки у инқирозга учраган тақдирда, лизинг тўловлари асосий лизингга берувчига келиб тушиши лозимлиги шартномада назарда тутилади. Бунга ўхшаш битимлар «иккиламчи лизинг» деб номланади.

Халқаро доирада «дабл диппинг» (*double dipping*) чеб номланадиган иккиламчи лизинг битимлар икки ва ундан кўп мамлакатларда солиқ имтиёз-

ларининг комбинациясидан фойдаланадилар. Ушбу битимларнинг самаралилиги шунинг билан боғлиқки, масалан, Буюк Британияда агар лизингга берувчи мулкчилик ҳуқуқига, АҚШда эса – лизингга берувчи эгалик қилиш ҳуқуқига эга бўлган тақдирда, солиқ имтиёзларидан олинадиган наф кўпроқ бўлади.

Буюк Британиядаги лизинг компанияси ускуна (мулкчилик ҳуқуқи)ни сотиб олади ва уни америкалик лизинг компаниясига беради (эгалик қилиш ҳуқуқи), у эса, ўз навбатида, уларни маҳаллий лизингга олувчиларга ўтказди.

Лизингга бериладиган мол-мулкнинг турига қараб қуйидагиларни фарқлайдилар:

- фаол бўлмаган (кўчмас) мол-мулк лизинги;
- фаол (кўчар) мол-мулк лизинги ёки машина-техникавий лизинг.

Мол-мулк ўзини ўзи қоплаш даражаси бўйича қуйидагилар ажратилади:

- тўлиқ ўзини ўзи қоплайдиган лизинг, бунда бир шартнома амал қилиш муддатида ижарага берилган мол-мулкнинг қиймати лизингга берувчига тўлиқ тўланади. Лизинг шартномаси тугагандан кейин лизингга олувчига ускунани қолдиқ ёки бошқа келишилган нархда сотиб олиш имконияти берилади;

- тўлиқ ўзини ўзи қопламайдиган лизинг, бунда бир шартнома амал қилиш муддатида ижарага берилган мол-мулкнинг фақат бир қисми қопланади, бундан кейин эса мол-мулк лизингга берувчига қайтарилади ёхуд лизинг шартномасининг муддати узайтирилади.

Амортизация шартларига қараб қуйидагиларни фарқлайдилар:

- тўлиқ амортизацияланадиган лизинг ва, тегишли равишда, лизинг объектининг қиймати тўлиқ тўланадиган лизинг;
- тўлиқ амортизацияланмайдиган лизинг, бу – қиймати қисман тўланадиган лизинг.

Юқорида қайд этилган бир-бири билан узлуксиз боғлиқ бўлган икки туркумланиш белгилари асосида молиявий ва тезкор деб аталадиган лизинг-ни ажратадилар. Амалиётда, айниқса молиявий-кредит институтлари томонидан кўпроқ молиявий лизинг қўлланилади. Бу унинг ўзига хос бўлган белгилари билан изоҳланади.

Молиявий лизинг (*finance leasing*) ўзини-ўзи тўлиқ қоплайдиган мол-мулк лизинги ёки унинг қиймати тўлиқ тўланадиган лизинг ҳисобланади (*full-payout lease*). Шартнома амал қилиш муддатида лизингга берувчи мол-мулкнинг бутун қийматини ўзига қайтарганда ва лизинг операциясидан фойда олганда лизингнинг бундай тури кузатилади. Молиявий лизингга ускуна вақтинчалик фойдаланишга берилган муддат вақти бўйича унинг тўлиқ амортизацияланадиган муддати билан мос келади.

Бундай турдаги лизинг битимлари мол-мулкни атайлаб мулк сифатида сотиб олиш ва кейинчалик уни вақти бўйича ишлатиш ва мол-мулк қийматининг бутун ёки кўп қисми амортизацияланиши яқинлашадиган муддатга вақтинчалик эгалик қилишга ва фойдаланишга бериш операцияси ҳисобланади. Шартнома амал қилиш муддатида лизингга берувчи лизинг тўловлари ҳисобига мол-мулкнинг бутун қийматини ўзига қайтариб олади ва молиявий битимдан фойда олади.

Молиявий лизингни тавсифловчи асосий белгилар қуйидагилардан иборат:

- лизингга берувчи мол-мулкни ўзи фойдаланиши учун эмас, балки уни лизингга бериш учун атайлаб сотиб олади;
- мол-мулкни ва унинг сотувчисини танлаб олиш ҳуқуқи фойдаланувчида қолади;
- мол-мулк эгаси у лизингга бериш учун атайлаб сотиб олинаётганлигини билади, мол-мулк бевосита фойдаланувчига етказиб берилади ва у томонидан ишлатиш учун қабул қилинади;

- мол-мулкнинг сифати, унинг бутлиги, кафолат муддати бузукликларини тузатиш бўйича даъволар лизингга олувчи томонидан бевосита мол-мулк сотувчисига йўлланилади;
- мол-мулк тасодифан nobud бўлиши ва бузилиши таваккалчилиги мол-мулк ишлатилишга қабул қилиш далолатномаси имзолангандан кейин лизингга олувчига ўтади.

Молиявий лизинг мустақил номланадиган бир неча турларга эга. Анъанавий молиявий лизинг ўзаро муносабатларнинг уч тарафлама тавсифга эгаллиги ва мол-мулк қиймати тўлиқ қопланиши билан таснифланади. Лизингга олувчининг талабномаси бўйича лизингга берувчи мол етказиб берувчидан керакли бўлган ускуна сотиб олади ва уни лизингга олувчига беради ҳамда лизинг тўловлари ҳисобига ўзининг молиявий харажатларини қоплайди ва фойда олади.

Тезкор лизинг (*operative leasing*) – бунда шартнома муддати мол-мулкнинг иқтисодий ишлатиш муддатидан камроқ. Тезкор лизингда ижарага олинган мол-мулкнинг қиймати қисман тўланиши кузатилади (*non-full-payout lease*) ва шунинг учун лизингга берувчи уни, одатда, турли фойдаланувчиларга бир неча бор вақтинчалик фойдаланишга беришга мажбур.

Лизингнинг ушбу тури буюм ҳаёт циклининг муддати ижаранинг контракт муддатидан аҳамиятли даражада юқори бўлиб, ускуна ижарага қисқа муддатларга берилганда қўлланилади. Тезкор лизингда ижара вақти давомида ускуна тўлиқ амортизацияланмайди ва қайтадан ижарага берилиши ёки ижарага берувчига қайтарилиши мумкин. Амалиётда тезкор лизинг операциялари уч йил даврдан ошмайди. Бундай битимларда ижарага берувчи ижарага олувчини олдиндан огохлантириш шarti билан контрактни бекор қилиш ҳуқуқини сақлаб қолади. Лизингнинг ушбу тури ижара объекти сақланиши учун ижарага берувчи кўпроқ масъулиятга эгаллигини назарда тутади. Ижарага берувчи ускуна таъмирлаш ва техник хизмат кўрсатиш учун мол етказиб берувчи фирма билан мустақил шартнома тузиш бўйича ўзига мажбурият олади.

Тезкор лизинг қўидаги белгилар билан тавсифланади:

- лизинг шартномасининг муддати мол-мулкнинг меъёрий хизмат муддатидан аҳамияти кам, шу сабабли лизингга берувчи мол-мулк қийматини бир шартномадан келадиган тушумлар ҳисобига қоплашни назарда тутмайди; мол-мулк лизингга қўп маротаба берилади; лизингга лизингга олувчи талабномаси бўйича олинган мол-мулк эмас, балки лизинг компаниясида мавжуд бўлган мол-мулк берилади. Бошқача қилиб айтганда, лизинг компанияси мол-мулкни сотиб олар экан, унинг аниқ белгиланган фойдаланувчисини билмайди. Шу боис, тезкор лизингда ихтисослаштирилган лизинг компаниялари янги билан бир қаторда фойдаланишда бўлган лизинг мол-мулки бозори конъюнктурасини яхши билиши лозим;

- техник хизмат кўрсатиш, таъмирлаш, суғурталаш бўйича мажбуриятлар лизинг компаниясининг зиммасига юклатилади;

- агар кўзда тутилмаган вазиятларга кўра мол-мулк фойдаланиш учун яроқсиз ҳолга келса, лизингга олувчи шартномани бекор қилиши мумкин;

- лизинг мол-мулкнинг тасодифан nobуд бўлиш, йўқотилиш, бузилиш таваккалчилиги лизинг берувчининг зиммасида бўлади;

- тезкор лизингда лизинг тўловларининг миқдори молиявий лизингга қараганда юқорироқ бўлади, чунки лизингга берувчи, масалан, мол-мулкни қайтадан топшириш учун мижозлар бўлмаслиги, мол-мулк бузилиши ёки nobуд бўлиши билан боғлиқ қўшимча таваккалчиликларни ҳисобга олиши лозим;

- шартнома муддати тутагандан кейин, одатда, мол-мулк лизингга берувчига қайтарилади.

Хоҳиши бўйича лизингга олувчи шартномани янги шартлар бўйича узайтириши ва ҳаттоки уни мулк сифатида сотиб олиши мумкин. Агар молиявий лизингни ўзининг иқтисодий моҳияти бўйича капитал қўйилмаларнинг узоқ муддатли молиялаштириши билан таққослаш мумкин бўлса, тезкор лизингда ижара тўловларини жорий тезкор харажатлар билан таққослаш мумкин.

Лизинг ушбу турининг шаклланиши ва ривожланиши лизинг ускуналарининг иккиламчи бозори пайдо бўлиши билан вужудга келади, зеро ижарага берувчида лизинг муддати тугагандан кейин мол-мулкни сотиш муаммоси пайдо бўлади. Ушбу янги муаммо мол-мулкни бошқариш ва лизингта қайтарилган мол-мулкни қайта сотиш соҳасида иш олиб боришни тақозо этади.

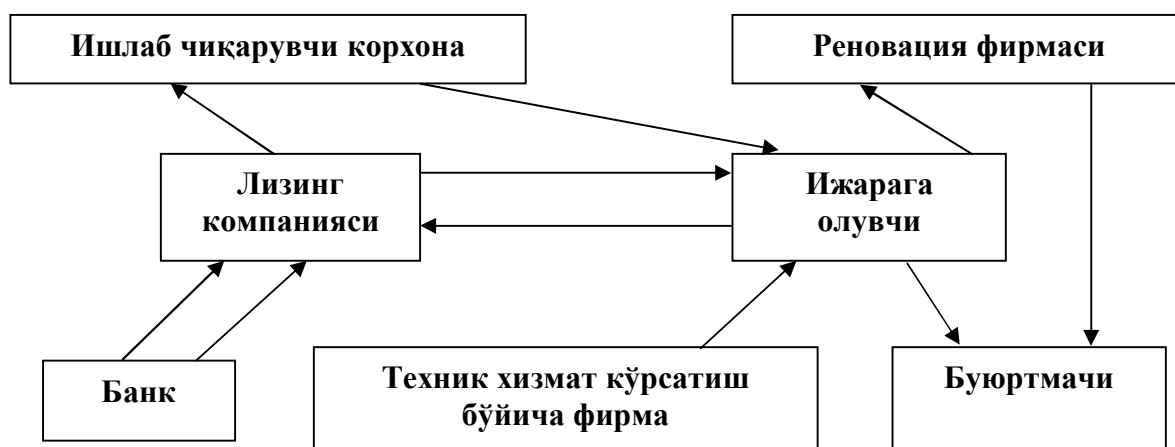
Лизингга берувчи лизингдаги ускунани бир неча бор вақтинчалик фойдаланишга беришга мажбур ва унинг учун лизинг объектининг қолдиқ қийматини қоплаш бўйича таваккалчилик ошиб боради. Мол-мулкни бошқариш билан боғлиқ таваккалчилик лизинг муддати тугагандан кейин мол-мулк билан нима қилиш билан чегараланмайди – тезкор ижарада шартнома муддати кам ҳолатларда мол-мулкнинг «ҳаёти» билан мутаносиб бўлади. Тезкор ижара бозорининг ўсиши ижарага берувчилар баланс дан ташқари молиялаштириш соҳасида янги имкониятларни излаши, қолдиқ қиймати ва даврий тўловлар камайиши билан боғлиқ таваккалчиликка қарши ҳимоя излашидан келиб чиқади. Ижарага берувчилар рақобат кучининг таъсирида солиққа тортилгандан кейинги фойда асосида тўловлар ҳажмини ҳисоблашга ва лизинг тўловларини камайтириш шаклида мол-мулкка эгалик қилиш бўйича солиқ имтиёзларини ижарага олувчига ўтказишга мажбур. Тезкор ижарага бериладиган мол-мулк турлича: автомобиллардан (айнан мол-мулкнинг ушбу тури авваламбор иккиламчи бозор барпо этилишини тақозо этади) тортиб то компьютерларгача. Технологик эскириш таваккалчилиги айнан ушбу мол-мулк билан боғлиқ.

Кўпчилик экспертларнинг фикри бўйича, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 587-599-моддаларига мувофиқ у ёки бу ускуна юзасидан лизинг битими фақат бир маротаба, яъни у лизингга берувчи томонидан лизингга олувчи учун сотиб олинган пайтда тузилиши мумкин. Тезкор лизинг ашёси ижарага олувчи томонидан қайтарилган ҳолатда (ёхуд у томонидан молиявий лизинг муддати тугагунга қадар талаб қилиниб олса), қайтадан ижарага берилган ушбу ашё жорий ижара ашёси бўлиб

хисобланади. Бунда лизинг муносабатлари жорий ижара билан боғлиқ муносабатларга айланиши содир этилади. Шундай қилиб, тезкор лизинг барчага маълум бўлган ижарадир.

Лизингга бериладиган мол-мулкка хизмат кўрсатиш ҳажми бўйича қуйидагиларни ажрашадилар:

- соф лизинг, берилаётган мол-мулкка барча хизмат кўрсатишни лизингга берувчи ўз зиммасига олса;
- тўлиқ хизматлар тўплами билан лизинг («хўл лизинг»), агар мол-мулкка тўлиқ хизмат кўрсатиш лизингга берувчи зиммасига юклатилса (банкнинг ихтисослаштирилган шуъба лизинг компанияси) (*Чизма-10*);
- қисман хизматлар тўплами билан лизинг, бунда мол-мулкка хизмат кўрсатиш бўйича алоҳида вазифалар лизингга берувчи зиммасига юклатиладди.

Чизма-10. Тўлиқ хизматлар тўплами билан лизинг чизмаси.

Хўл лизинг (*wet leasing*) масъулият лизингга берувчи зиммасида бўлган ускунага мажбурий техник хизмат кўрсатиш, уни таъмирлаш, суғурталаш ва бошқа операцияларни назарда тутди. Бундай хизматлардан ташқари, лизингга олувчининг ихтиёрига қўра, лизингга берувчи юқори малакали ходимларни тайёрлаш, маркетинг, хом ашё етказиб бериш ва бошқа мажбури-

ятларни ўз зиммасига олиши мумкин. Агар ускунага техник хизмат кўрсатиш, уни таъмирлаш, суғурталаш ва бошқалар лизингга берувчининг зиммасига юклатилган тақдирда, «қўшимча мажбуриятларга эга лизинг» тўғрисида гап юритилади. Бундай лизинг турининг ашёси бўлиб, одатда, мураккаб ихтисослаштирилган ускуна бўлади. Wet leasing дан, одатда ёхуд ушбу ускунани ишлаб чиқарувчилар ёхуд улгуржи ташкилотлар фойдаланадилар, молиявий муассасалар ва банклар лизингнинг ушбу турига камроқ муножаат қиладилар, чунки уларнинг тасарруфига керакли бўлган техникавий асос мавжуд эмас. Россияда ҳозирги пайтгача лизинг хизматлари шаклланмаганлиги ва амалиётда лизинг объектларига сифатли техник хизматни таъминловчи лизинг компаниялари мавжуд эмаслиги муносабати билан, соф лизинг лизингнинг энг тарқалган тури ҳисобланади. Соф лизинг (*net leasing*) – лизингга олувчи мол-мулкнинг барча хизматларини ўз зиммасига оладиган лизингдир. Шунинг учун бу ҳолда ускунага хизмат кўрсатиш бўйича хизматлар лизинг тўловларига киритилмайди. Соф лизинг юзасидан лизинг бизнеси билан шуғулланадиган банклар, суғурта компаниялари ва бошқа молиявий компаниялар иштирок этади.

Лизинг муносабатлари бозорининг секторига қараб қуйидагиларни ажратадилар:

- ички лизинг, бунда битимнинг барча иштирокчилари бир мамлакатни тақдим этади;
- ташқи (халқаро) лизинг (*Чизма-11*).

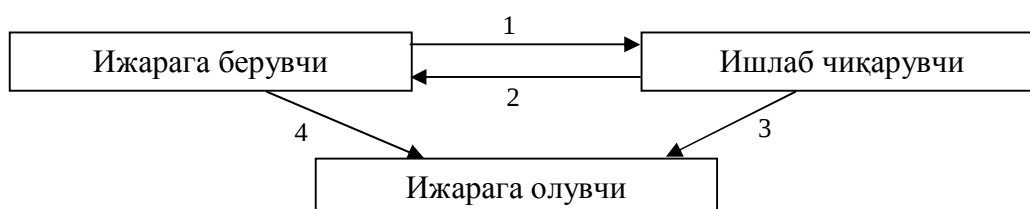
Ҳеч бўлмаганда бир тараф ёки барча тарафлар турли мамлакатларга мансуб бўлган тақдирда лизинг бўйича муносабатлар ташқи лизингга мансуб деб ҳисобланади. Ташқи лизинг, ўз навбатида, экспорт ва импорт лизингга ажратилади. Экспорт лизингда лизингга олувчи, импорт лизингда эса – лизингга берувчи чет эл мамлакати ҳисобланади.

Чизма-11. Халқаро лизингда ижарага берувчи ва ижарага олувчи ўртасидаги ҳисоб-китобларнинг намунавий чизмаси, бунда ускуна сотилган кундаги бозор қиймати (I) бўйича ёки тижорат қарзи бўйича (II) ўтказилади. Ижара ҳақининг тўлови «лизинг» даврида амалга оширилади.

Лизинг объектини сотиб олишнинг молиялаштириш манбаига қараб у қуйидагиларга ажратилади:

- хусусий маблағлар ҳисобига лизинг (Чизма-12);
- қўшимча маблағлар жалб қилинган лизинг .

бу ерда:

- 1 — ускунага талабнома;
- 2 —ускуна учун тўлов;
- 3 — ускуна;
- 4 —ижара тўловлари.

Чизма-12. Хусусий маблағлар ҳисобига лизинг.

Қўшимча маблағлар жалб қилинган лизинг ёки бошқача қилиб уни **левередж (қарз, пай, ажратилган) лизинг** деб атайдилар, энг мураккаб лизинг

ҳисобланади, чунки кўп тармоқли молиялаштириш ва, одатда, қимматли лойиҳаларни амалга ошириш учун қўлланилади.

Ушбу лизингнинг ўзига хослиги шундан иборатки, бунда лизингга берувчи ускунани сотиб олар экан, ўз маблағларидан барча суммани эмас, баки унинг бир қисмини тўлайди. Қолган суммани эса у бир ёки бир неча кредиторлардан қарз олади. Бунда лизинг компанияси мол-мулкнинг тўлиқ қийматидаи ҳисобланган солиқ имтиёзларидан фойдаланишни давом этади.

Лизингга берувчи мамлакатимизнинг молиявий-кредит муносабатларига унчалик хос бўлмаган муайян шартлар билан қарз олиши ушбу лизингнинг иккинчи ўзига хос тавсифга эгаллигини билдиради. Кредит лизингга берувчининг активларига нисбатан даъво билдирмаслик шarti билан олинади. Шунинг учун, одатда, лизингга берувчи кредит қоплангунга қадар кредиторлар фойдасига мол-мулкка гаров расмийлаштиради ва қарзни қоплаш ҳисобидан лизинг тўловларининг бир қисмини олиш ҳуқуқини унга беради.

Шундай қилиб, битим бўйича асосий таваккалчилик кредиторлар, яъни банклар, сугурта компаниялари, инвестиция жамғармалари ёки бошқа молиявий муассасаларнинг зиммасига юклатилади, лизинг тўловлари ва лизингга топшириладиган мол-мулк эса қарз қайтарилишини таъминлашга хизмат қилади. Ҳарбда йирик лизинг битимларининг 85%дан кўпроғи левередж лизинг асосида тузилган.

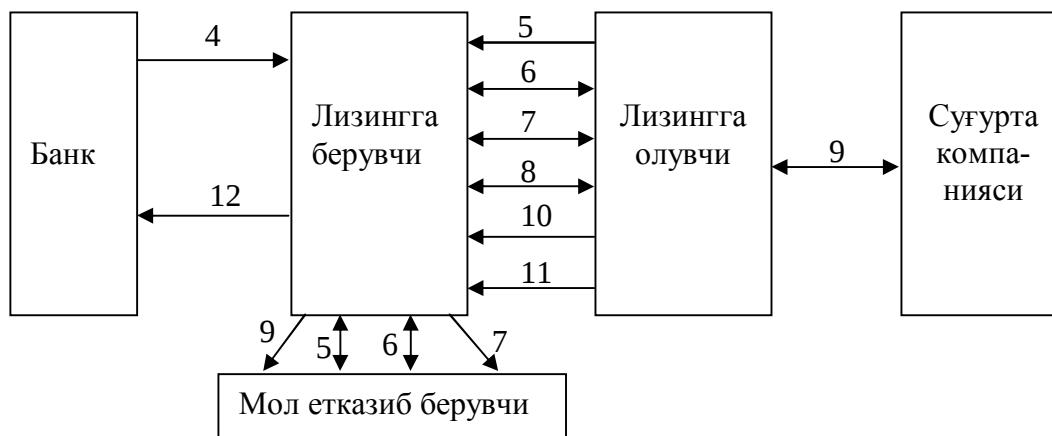
Солиқ ва амортизация имтиёзларига нисбатан қуйидагиларни фарқлайдилар:

- сохта лизинг, агар лизинг муносабатлари чайқов тавсифга эга бўлса ва асосланмаган солиқ ва амортизация имтиёзларини олиш ҳисобига фақатгина унча кўп бўлмаган фойда олиш мақсадида тузилган тақдирда;
- амалдаги лизинг, агар лизинг муносабатларида юқорида қайд этилган мақсад асосий ва белгиловчи ҳисобланмаган тақдирда.

Лизинг операцияси иштирокчиларининг сонига қараб у қуйидагиларга ажратилади:

- уч тарафлама (анъанавий);

- кўп тарафлама (мураккаб) (Чизма-13).

бу ерда:

1 – лизинг оловчидан талабнома; 2 – лизинг оловчининг тўлов қобилияти ва унинг лойиҳаси самарали эканлиги тўғрисида хулоса; 3 – буюртма-топширик; 4 – банк қарзи; 5 – лизинг ашёсининг олди-сотди шартномаси; 6 – ускуна ишлатишга қабул қилинганлигининг далолатномаси; 7 – мол етказиб берилганлигининг тўлови; 8 – лизинг келишуви; 9 – лизинг ашёси суғурталанганлиги тўғрисида шартнома, 10 – лизинг тўловлари; 11 – лизинг ашёсининг қайтарилиши; 12 – қарзнинг қайтарилиши ва фоизлар тўлови.

Чизма-13. Кўп тарафлама лизинг келишуви ташкил этилишининг чизмаси (банк воситачиларнинг бири сифатида иштирок этганда).

III боб. ЛИЗИНГ ЛОЙИҲАЛАРИНИ ИҚТИСОДИЙ БАҲОЛАШ ТАРТИБИ

3.1 Лизинг тўловлари ва унинг таркиби

Лизингга олувчининг энг муҳим мажбурияти бўлиб ҳисобланган лизинг тўловлари шартнома объектидан тадбиркорлик мақсадида одатий равишда фойдаланганлик учун амалга оширилган тўловлар миқдорини ўзида акс эттиради.

Ўзбекистон Республикасининг «Лизинг тўғрисида» ги қонуни (22-модда) ва Фуқоролик кодексида лизинг тўловлари лизингга берувчининг лизинг объектини олиш учун қилган харажатларининг ҳаммаси ёки кўп қисми, шунингдек лизинг объектини етказиб бериш ва белгиланган мақсадда фойдаланиш учун уни яроқли ҳолга келтириш билан боғлиқ бўлган бошқа харажатлар лизингга олувчи томонидан қопланиши ҳамда лизингга берувчининг даромадидан иборат бўлиши айтиб ўтилган. Лизинг тўловлари шундай механизмки, унинг ёрдамида лизингга берувчи ўзининг молиявий харажатларини мулкни харид қилишга йўналтиради ва маълум бир фойдага эга бўлади. Бундан келиб чиқиб, лизинг тўловларининг умумий сўммаси бутун лизинг келишуви давомида қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

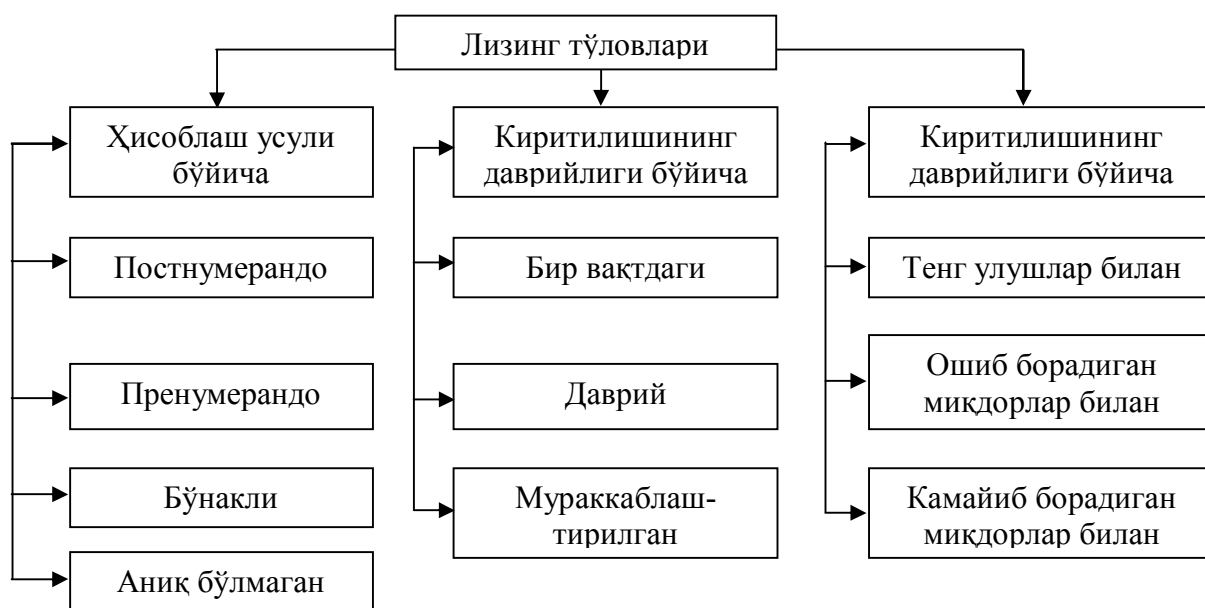
1. Лизинг мулки амортизацияси;
2. Лизинг битимини амалга ошириш учун лизингга олувчи жалб этадиган кредит ресурслари учун тўлов;
3. Комиссион мукофот;
4. Риск мукофоти;
5. Лизингга берувчи лизинг олувчига қўшимча хизмат кўрсатганлиги учун тўлов;
6. Агар лизингга берувчи суғурталанган бўлса, лизинг мулкни суғурталагани учун тўлов.

Лизинг тўловлари умумий суммасининг иқтисодий мазмуни ҳақида сўз юритсак, бунда ҳар қайси лизинг объекти қийматининг ўрнини тўлдириши

хамда унинг тўланмаган қиймати ҳисобидан олинадиган фоизларни ўз ичига олувчи лизинг тўловлари миқдоридан таркиб топади.

Лизинг тўловларининг қўлланилаётган ҳисоблаш усулига қараб қуйидагиларни ажратадилар:

- лизингга бериладиган ускуна қийматидан амортизация ажратмаларидан, таркибида лизинг шаклида кредит учун фоиз ва, шунингдек, ҳар бир даврнинг охирида киритиладиган битим бўйича қўшимча тақдим этилган хизматлар учун тўловлар кирадиган лизингга берувчига тўланиши лозим бўлган комисион ҳақдан иборат бўлган постнумерандо тўловлари;

Чизма-14. Лизинг тўловлари турларининг туркумланиш чизмаси.

- пренумерандо тўловлари постнумерандо тўловларига ўхшаш таркибий қисмларга эга, лекин ҳар бир даврнинг бошида киритилади;

- келишув имзоланган пайтда мол-мулкни лизингга олувчи даставвал лизингга берувчига белгиланган миқдорда бўнак (депозит) тақдим этган ҳолатларда, бундан кейин эса, ускуна ишлатилиш учун қабул қилинганлиги тўғрисида далолатнома имзолангандан кейин, лизинг тўловларининг умумий

суммасини (бўнак чегирилади) мунтазам бадаллар орқали тўлаб борганда қузатилади;

- ҳисоб-китоб келишувида қандайдир асосларга кўра қандайдир белгиланган фоизга асосланган аниқ бўлмаган тўловлар. Ўзаро келишув бўйича лизингга олинган ускунада ишлаб чиқарилган маҳсулот сотувининг ҳажми, сотувдан олинган фойданинг суммаси ёки лизинг шартномасининг амал қилиш муддатида ўзгартирилиши мумкин бўлган бошқа параметрлар асос қилиб олиниши мумкин. Даврийлик бўйича тўловларни қуйидагича:

- лизинг келишувига илова қилинган, келишув тарафлари томонидан келишилган жадвал бўйича тўланадиган даврий (ҳар йилги, ҳар чоракдаги, ҳар ойдаги) тўловлар;

- агар келишувда лизингга берувчига бўнак тўланиши назарда тутилган бўлса, бир вақтда тўланиши қўлланиладиган тўловлар;

- агар лизинг келишувда бўнак тўлови назарда тутилган тақдирда, у даврий тўловлар билан мураккаблаштирилган ҳолда қўлланишини ажратадилар.

Лизингга олувчининг молиявий ҳолати ва тўлов қобилиятини инобатга олиб, келишувда лизинг тўловларининг турли усуллари белгиланиши мумкин ва уларга мувофиқ қуйидаги тўловларни ажратиш мумкин:

- тенг улушлар билан;

- ошиб борадиган миқдорлар билан. Бу асосан лизингни бошланғич босқичида фойдаланувчи томонидан лизинг тўловини камроқ улушлар билан киритиш, кейинчалик эса, ускуна ўзлаштирилиб бориши ва унда ишлаб чиқарилаётган маҳсулот суръати ўсиб боришига қараб ушбу улушларни ошириб бориш қулайроқ ҳисобланган барқарор молиявий ҳолатга эга бўлмаган лизингга олувчилар томонидан қўлланилади;

- камайиб борадиган миқдорлар билан (тезлаштирилган тўловлар). Барқарор молиявий ҳолатга эга бўлган лизингга олувчилар томонидан қўлланилади, бунда фойдаланувчи лизингнинг бошланиш даврида лизингга берувчига ўз қарзининг асосий қисмини киритишни афзалроқ кўради.

Лизинг келишуви бўйича тўловлар амортизация ажратмалари суммасидаги лизинг объектининг қийматидан, мажбурий захиралар жамғармасини ҳисобга олган ҳолда тижорат банкларининг фойдаланилган ресурслар учун тўловдан, шунингдек банкнинг бошқа кредит операцияри бўйича рентабеллилик ва даромадлиликнинг ўртача даражасидан келиб чиқиб таркиб топади. Масалан, табиий офатлар, эҳтиёткорсизлик, ишлаб чиқарган заводнинг айби билан маҳсулотнинг носозлиги ёки бошқа сабабларга кўра объектнинг қисман ёки тўлиқ бузилиши билан боғлиқ эҳтимолий суғурталанадиган ҳолатидан лизинг объектини суғурталаш лизингга берувчи томонидан кўрсатиладиган қўшимча хизматлар сифатида кўрилиши мумкин. Одатда, суғурта бадалининг йиллик миқдори ускуна қийматининг 1-2%ини ташкил этади.

Лизинг тўловларини ҳисоблашда, шунингдек лизинг операцияларини амалга оширишда лизингга берувчига солиқ имтиёзлари тақдим этилишини, яъни: фойда солиғи ва қўшилган қиймат солиғи тўлашдан озод этилиши, шунингдек лизинг объекти ҳисобланиб, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига вақтинча олиб кириладиган товарлар юзасидан божхона божлари ва солиқлардан қисман озод қилиниши ҳам инобатга олиниши лозим.

Фойдаланиладиган ускуна бўйича амортизация ускунанинг баланс қийматидан, уни хизмат кўрсатиш муддатидан ва амортизациянинг белгиланган меъёрларидан келиб чиқиб оддий усул билан ва тўлиқ қоплаш учун йиллик амортизация ажратмалари икки мартабадан кўп бўлмаган миқдорда оширилган жадаллаштирилган амортизация усули билан ҳисобланиши мумкин. Бундан ташқари, кичик корхоналар жадаллаштирилган амортизация усули билан бир қаторда, машина ва ускуналарни биринчи йилда ишлатилиши мобайнида ишлаш муддати уч йилдан ортиқ бўлган асосий фондлар дастабки қийматининг 20%гача бўлган миқдорини қўшимча равишда амортизация ажратмалари каби ҳисобдан чиқаришлари мумкин.

Эътиборимизни илова-2 ва илова-3га қаратамиз. Унда «Uzavtosanoatleasing» лизинг компаниясида юк ташувчи SAZ CYZ 51KL 20 тонналик самосвалини лизингга олиш шартлари ва лизинг тўловларини амалга ошириш муддатлари акс эттирилган. Кўриниб турибдики, юк ташувчи автомабил машинасининг харид нархи 175950,0 минг сўмга тенг. Бу объект лизингга берувчига 3 йил муддатга 50% ли бўлак тўлови асосида 8% йиллик маржо бўйича лизингга берилган. Шунингдек, лизингга оловчи томонидан лизинг объектини ва ҳайдовчининг фуқоролик жавобгарлигини суғирталаш суммаси (энг кам иш ҳақининг 1000 баробари суммасидан 2% ва 0.7% миқдорида) ҳамда лизинг компаниясини сақлаб туриш учун комиссия суммаси (лизинг суммасининг 2% миқдорида тўланиши талаб этилади).

Лизингга оловчи томонидан 50 фоизли бўнак тўлови ҳамда юқорида келтирилган молиявий харажатлар амалга оширилгандан сўнг қолган лизингнинг қолдиқ суммаси даврий равишда тенг улушлар билан амалга оширилади (илова-3га қаранг).

Лизинг тўловларини шу йўсинда амалга оширишда лизингга оловчининг молиявий ҳолати ва тўлов қобилияти инобатга олинади ҳамда қўлланиладиган усулларнинг барчаси лизинг шартномасида томонларнинг келишуви асосида кўрсатилади.

3.2. Лизинг тўловларини ҳисоблаш усуллари

Лизинг тўловлари ҳажмини ҳисоблаш лизингнинг тури, тўлов усули ва тўлов шакллари каби омилларга қараб турли усулларда амалга оширилиши мумкин.

Махсус адабиётларда лизинг тўловларини ҳисоблашнинг бир қатор усуллари такдим этилган. МДХ мамлакатлари молиявий соҳа мутахассилар ўртасида маълум бўлган лизинг тўловларини ҳисоблашнинг кенг тарқалган усуллари бўйича Е.Н. Чекмарева ва Л.Н. Прилуцкийлар таклифлари диққатга

сазовордир. Хусусан, Ш.У. Ҳайдаров, Х.А. Ортиқов ва Х.А. Тухсанов ҳаммуаллифликларида чоп этилган «Лизинг: тан олиш, баҳолаш ва унинг ҳисоби» китобида Е. Чекмарева ўзининг «Лизинг бизнеси» номли асарида собиқ иттифоқ тугатилгандан кейинги бозор муносабатлари шароитида лизинг тўловларини ҳисоблаш услубиятини биринчилардан бўлиб 1993 йилда чоп этган. Ушбу услубият лизинг тўловларининг умумий суммасини ҳисоблашни амалга ошириш ва улар тўлови жадвалини тузиш учун мўлжалланган. Рисолада, шунингдек лизинг тўловлари амортизация ажратмалари, фойдаланиладиган захиралар учун тўлов, комиссия тўловлар ва лизингга берувчининг қўшимча хизматлари учун тўловлардан иборат бўлади деб таъкидланган.

Е. Чекмарёва томонидан таклиф этилган ушбу услубиятни молиявий лизинг билан биргаликда тезкор лизинг учун ҳам қўллаш мумкин деб ҳисобланган. Лизинг муддати тугагандан кейин лизинг муддати тугагандан кейин лизинг мол-мулки қолдиқ қиймати ва молиявий лизинг битими муддатдан олдинги ёпилишини ҳисоблашнинг ўзига хос варианты келтирилган. Молиявий лизинг битими муддатдан олдин ёпилиши суммасига қуйидаги 3 та таркибий қисм киритилган:

- 1) лизинг келишуви бўйича лизинг тўловларининг барча тўланмаган суммаси;
- 2) лизинг муддати тугайдиган пайтдаги мол-мулкнинг қолдиқ қиймати;
- 3) лизинг келишувининг амал қилиши тугагандан пайтдан бошлаб то мол-мулк тўлиқ амортизациялангунча қадар давр бўйича мол-мулкнинг ўртача йиллик қиймати тарзида ҳисобланган неустойканинг фоизларда ифодаланган кредит захираларидан фойдаланганлиги учун ставка суммасига ва комиссия ҳақи ставка суммасига қўпайтирилганлиги.

Сўнгги йилдаги Е. Чекмареванинг услубияти ўз долзарблигини бирмунча йўқотгани сабаби у ижарага олувчи ва лизинг компанияси ўртасидаги ўзаро бозор муносабатларини акс эттирилмайди. Бошқача айтганда, Е. Чекмарева услубиятида ижарага олувчининг манфаатлари инобатга олинмайди. Услубият фақатгина лизингни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича лизинг ком-

паниясининг харажатларини жамлаш ва унинг устама ҳақи (маржа)ни назарда тутди.

Лизинг тўловларини ҳисоблаш бўйича Л.Н. Прилуцкий томонидан таклиф этилган услубият илова-4да келтирилган.

Бундан ташқари, лизинг тўловларини ҳисоблашда пул маблағларининг оқими (ПМО) усулидан ҳам фойдаланиб келинмоқда. Коэффициентлар усулига мувофиқ бўлиш билан бир қаторда, таркибий қисмлар (юқорида келтирилган дастлабки усул) усулига мувофиқ бўлган ҳамда, лизинг компаниялари ўзларининг харажатларини қоплаш учун лизинг тўловларидан тушган пул маблағлари етарли эканлигини аниқлаш учун албатта қўшимча ҳисоб-китобларни амалга оширишлари лозим. Халқаро Молия Корпорациясининг лизингни ривожлантириш бўйича иқтисодчиси Вероника Штельмах авваламбор лизинг компаниясининг пул оқимларига асосланишни таклиф этади. Бунда лизинг шартномасининг муайян даврида лизинг компаниясининг харажатлари ва лизинг компанияси томонидан қўшиб бериладиган коммиссион ҳақи ҳисобга олинади, холос. Лизинг компаниясининг лизингга таалуқли бўлмаган фаолиятидан олинган даромадлар ва харажатлари ҳисобга олинмайди.

Бироқ ПМО усулининг таркибий қисмлар усулидан фарқлари мавжуд. Ниҳоят кредит бўйича фоизлар кредитлаш даври бўйича унинг ўртача қисми бўйича эмас, балки ссуда қарзининг қолдиғи бўйича ҳисобланиши лозимлиги эътироф этилади.

В.Штельмах лизинг тўловининг асосий таркибий қисми деб битимни амалга ошириш учун олинган банк кредити бўйича тўловларни олади, кредит молиялаштиришнинг суммаси лизингга бериладиган мол-мулкнинг қийматига тенг деб фараз қилади. Бу барчамизга маълум бўлган кредитни қоплаш жадвал, яъни асосий қарз қисмини қоплайдиган тўловлар ва қопланмаган қисми бўйича фоизлардан иборат бўлган тенг миқдордаги тўловлардир. Бундай жадвални ҳисоблаш учун қуйидаги формула қўллаймиз:

$$r = [1 - 1:(1+r)^n] \quad (1)$$

бу ерда:

г - вақт даври бўйича бирлик улуши кўринишидаги кредит ставкаси
(вақтнинг барча даврлари учун бир хил),

п – тўловлар миқдори.

Юқорида келтириб ўтилган лизинг тўловларини ҳисоблаш усулларини ўзаро таққослаш муҳим аҳамият касб этади.

Бу усулларни ўзаро таққослаш учун аввало лизинг тўловларининг ҳажмини даврлар бўйича солиштира ҳолатга келтириш керак. Лизинг тўловларининг ҳажми корхонанинг молиявий-иқтисодий ҳолатига бевосита таъсир кўрсатиши ушбу критерийнинг қанчалик аҳамиятли эканлигини кўрсатади. Шунингдек, корхона томонидан усулларнинг нотўғри танланиши унинг тўловга қобилиятлилигининг пасайишига олиб келади.

Бу эса лизинг шартномасининг иккала томон учун ҳам салбий ҳолатни келтириб чиқаради. Қуйидаги келтирилган - жадвалда олдиндан маълум бўлган бир хил маълумотларга асосланиб турли хил усуллар ёрдамида ҳисобланган лизинг тўловларининг миқдори кўрсатилган.

6- жадвал

**Турли усуллар ёрдамида ҳисобланган лизинг тўловлари
миқдорининг
таққослама таҳлили, минг сўм**

Тўловлар тар- тиб рақами	Лизинг тўловлари ҳисобланган усуллар		
	Ташкил этувчи- лар	ПМО	Коэффициентлар
1	12851,282	38217,84	13187,86
2	12851,282	37822,54	13187,86
3	12851,282	37428,20	13187,86
4	12851,282	37033,12	13187,86
5	12851,282	1237,82	13187,86
6	12851,282	990,02	13187,86
7	12851,282	742,22	13187,86
8	12851,282	495,60	13187,86
9	12851,282	247,80	13187,86
10	12851,282	-	13187,86
11	12851,282	-	13187,86
12	12851,282	-	13187,86
Жами	154215,38	154215,38	154245,32

ПМО ва ташкил этувчилар усули тўловни амалга ошириш вақтига карамасдан ўз моҳиятини ўзгартирмайди. Булардан фаркли равишда коэффициентла усули агарда тўлов лизинг муддатининг охирида эмас, аксинча бошида (пренумерандо аннуитети) амалга оширилса формулага маълум бир ўзгартиришлар киритиш талаб этилади.

- жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, коэффициентлар усули билан ҳисобланган лизинг тўловлари қиймати ташкил этувчилар усулига нисбатан бир ойда 336,58 минг сўмга, тўлиқ лизинг муддатида эса 4038,94 минг сўмга ортиқ бўлади. Демак, ушбу усул тадбиркорлар учун бир мунча оғирликка эга.

Ташкил этувчилар ва коэффициентлар усули лизингга олувчининг зиммасига бўлган тўлов оғирлигини лизинг шартномасининг бутун муддати давомида тенг тақсимланишини кўрсатиб берди. ПМО усулида эса асосий оғирлик лизинг муддатининг дастлабки ойларида тўғри келади.

Лизинг тўловларини ҳисоблашнинг ушбу схемаси кўп йиллик иш фаолиятига эга бўлган, барқарор корхоналар томонидан қўлланилса мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки бундай корхоналарнинг пул маблағлари оқими асосан бошқа маналардан аккумуляцияланади ҳамда ушбу оқимнинг асосий бўлмаган қисмини ташкил этади. Ушбу усулни тескари ҳолатда, яъни пул маблағлари оқими тўлиқ шакллантирилмаган ёки лизинг объекти пул маблағлари оқимининг катта қисмини таъминлаган корхоналарда қўлланилса мижознинг тўловга қобилятсизиги хавфи пайдо бўлади.

Бундан ташқари, халқаро лизинг амалиётида лизинг тўловларини ҳисоблаш усуллари бухгалтерия ҳисобида акс эттириш ҳамда лизингга олувчига лизингнинг барча хусусийятлари ва лизинг тўловларини ҳисоблаш тушантира олиш мумкинлигига қараб ҳам тавсифланади. Шунга асосан, ПМО усулида:

- лизингга олувчи лизинг операцияларини олиб бориш тажрибасига эга эмас ёки тажрибаси жуда кам;

- лизингга олувчи барқарор молиявий ҳолатга эга;
- лизинг объектини ўрнатиш ва ишга тушириш лизингга олувчининг ишлаб чиқариш жараёнини тўхтатмайди;
- лизинг компанияси параллел равишда бир қанча лизинг шартномасини амалга ошира олади;
- лизинг шартномасининг муддати банк томонидан лизингга берувчини молиялаштириш учун ажратиладиган кредит муддатига мос келади.

Ташкил этувчилар усулида:

- лизингга олувчи лизинг операцияларини олиб бориш тажрибасига умуман эга эмас;
- лизингга олувчи-янги ташкил этилган корхона;
- лизинг объекти пул маблағлари оқимларини шакллантирувчи асосий омил бўлиб ҳисобланади.
- лизинг олувчида солиқларни режалаштиришнинг бошқа йўллари мавжуд бўлмайди.

Коэффициентлар усулида:

- лизинг олувчи лизинг операцияларини олиб бориш бўйича етарли тажрибага ва юқори даражада иқтисодик тайёргарлик эга;
- лизинг тўловлари лизинг схемасини амалда қўллаш самарадорлигининг дастлабки баҳолашини таъминлаш мақсадида амалга оширилади;
- лизинг объекти пул маблағлари оқимларини шакллантирувчи асосий омил бўлиб ҳисобланади;
- лизингга олувчи кучли бухгалтерия ҳисобига ва солиқларни режалаштиришнинг ривожланган тизимига эга бўлади.

Қуйидаги келтирилган – жадвалда ҳар бир методнинг афзалликлари ва камчиликлари ҳамда дастлабки белгилари ифодаланган бўлиб, улар орқали лизингга олувчилар ўз фаолиятларида тўловларни қайси усуллар ёрдамида ҳисоблашларини аниқлаб олишлари мумкин (7 -жадвалга қаралсин).

7-жадвал

Лизинг тўловларини ҳисоблаш усулларининг қиёсий тавсифномаси

Тав-сифно-ма	Усул		
	Ташкил этувчи-лар	ПМО	коэффициентлар
Афзал-ликлар	1. 2. Бухгалтерия ҳисобини юри-тишнинг соддали-ги. 3. Таркибий эле-ментларни ҳисоблашнинг турли усуллари-ни бирлаштириш им-кониятининг мав-жудлиги 4. Тўловларни даврлар бўйича кўчириб ўтказиш усулининг содда-лиги	1. 2. Харажатларнинг пайдо бўлиши ва улар-ни тўлаш вақтлари ўртасида узилишлар мавжуд эмас. 3. Таркибий элемент-ларни ҳисоблашнинг турли усуллари-ни бир-лаштириш имконияти-нинг мавжудлиги	1. Пулнинг вақтинчалик қиймати эътиборга олинади. 2. Меҳнат сиғими - даражасининг паст-лиги
Камчи-ликлар	1. Меҳнат сиғими даражасининг юқорилиги	1. Қўшимча солиқ оғирлигининг юзага ке-лиши 2. Асосий тўловлар ли-зинг муддатининг бош-ларига тўғри келади	1. Бухгалтерия ҳисобини юри-тиш-нинг мураккаблиги 2. Ташкил этувчи-лар усули билан қайта ҳисоблаш ишларининг амалга оширилиши 3.
Қўллан илади-ган асо-сий ҳолатла-р	1. Лизингга олувчи лизинг операция-ларини ўтказиш бўйича тажрибага эга эмас 2. Лизингга олувчи янги ташкил этил-ган корхона 3. Лизинг объекти пул маблағлари оқимларини шакл-лантирувчи асосий омил бўиб ҳисобланади 4. Лизингга олув-чида солиқларни	1. Лизингга олувчи ли-зинг операцияларини олиб бориш тажрибаси-га эга эмас ёки тажри-баси жуда кам 2. Лизингга олувчи барқарор молиявий ҳолатга эга. 3. Лизинг объектини ўрнатиш ва ишга туши-риш лизингга олувчи-нинг ишлаб чиқариш жараёнини тўхтатмайди. 4. Лизинг компанияси параллел равишда бир	1. Лизингга олувчи лизинг операцияла-рини олиб боришда юқори тажрибага эга 2. Тўловлар лизинг схемасини амалда қўллаш самарадор-лигининг дастлабки баҳоланишини таъминлаш мақсадида амалга оширилади. 3. Лизинг объекти пул маблағлари оқимларини шакл-

	режалаштиришнинг бошқа йўллари мавжуд бўлмайди.	канча лизинг шартномасини амалга ошира олади. 5. Лизинг шартномасининг муддати банк томонидан лизингга берувчини молиялаштириш учун ажратиладиган кредит муддатига мос келади	лантирувчи асосий омил бўлиб ҳисобланади. 4. Лизингга олувчи кучли бухгалтерия ҳисобига ва солиқларни режалаштиришнинг ривожланган тизимига эга бўлади

Республикамизда лизинг тўловларини ҳисобланганда бир қатор ўзига хос хусусиятлар эътиборга олинади.

Лизинг тўловларига оид таъриф Ўзбекистон Республикаси Фуқоролик кодексининг 590-моддасида ва «Лизинг тўғрисида»ги қонунинг 22-моддасида баён қилинган. Шуларга асосан, лизинг тўловларининг умумий йиғиндиси қуйидагилардан иборат:

- лизинг шартномасига асосан берилаётган мулкнинг умумий баҳоси ёки шунга яқин қиймат ўрнини тўлдирувчи сумма,
- лизингга берувчининг маълум лойиҳага асосан лизинг объектини харид қилиш учун фойдаланилаётган кредит захиралари бадалига тўланадиган сумма,
- лизингга берувчининг воситачилик ҳақи, лизингга берувчининг шартномада кўзда тутилган бошқа сарф харажатлари (бундай харажатларга лизинг асосида ижарага берилаётган мулкка техник хизмат кўрсатиш, ходимларни ўқитиш каби харажатлар киради).

Лизинг асосида ижарага берилаётган мулкни суғурталаш лизингга олувчи томонидан лизингга берувчи субъект фойдасига амалга оширилганда суғурта пули лизинг тўловлари таркибига киритилмайди.

Лизинг тўловларининг миқдори, уларни амалга ошириш усули ва даврийлиги томонлар келишувига биноан белгиланади.

Шартномада лизинг тўловлари суммаси, шунингдек уларни тўлаш муддатлари акс эттирилади. Одатда лизинг тўловлари бўйича ҳисоб-китоб

клишда умумий тўлов суммаси олдиндан белгиланган тўланмалардан фойдаланилади. Бу ҳол лизинг тўлови амортизация ажратмалари, олинган қарз маблағлари учун тўланадиган фоиз ҳамда лизинг келишуви жараёнида кўрсатиладиган хизмат ҳақини ўз ичига олади.

Лизинг тўлови лизинг операциясининг белгиланган ҳамма муддатида барча лизинг тўловларининг суммасини, шунингдек агар лизингга олувчи ижара асосида берилаётган мулкни харид қилмоқчи бўлса, лизинг олувчи тўлаши керак бўлган суммани ўз ичига олади. Қоида бўйича молиявий, қайтарилувчи ва алоҳида лизингга лизинг объектининг қиймати ҳам умумий лизинг тўловлари суммасига киритилган бўлади. Ўзгарувчан лизинг тўловлари бўйича устама ҳақ тўлаш усули лизинг шартномасида белгиланган махсус жадвалга биноан даврий лизинг тўловлари кўпроқ учрайди.

Лизинг тўловларини қай тариқа амалга ошириш усулини танлашда лизингга олувчининг молиявий имконияти, лойиҳанинг иқтисодик самарадорлиги, шунингдек, лизингга олувчи фаолият юритаётган тармоқдаги ва молия бозоридаги ҳолат эътиборга олинади.

Ушбу ҳолатлар, шунингдек лизингга олувчининг лойиҳа бўйича сарфланган харажатларини ҳисоб-китоб қилиш орқали олиб бориладиган лизинг компанияси маржасини аниқлаш чоғида ҳам эътиборга олинади.

Лизингга олувчи томонидан лизингга бирор мулк ўзлаштирилаётганда, шунингдек унинг тасарруфида етарлича миқдорда пул маблағлари етишмаётганда бир хил миқдордаги тўловлар билан бир қаторда, бадал миқдорлари ошиб борувчи тўловларни ҳам татбиқ этиш мумкин. Лизингга олувчининг молиявий аҳволи барқарор бўлиб, лизингнинг бошланғич даврида ўз қарзининг катта қисмини бирданига тўлаш истагини билдирган ҳолларда тезлаштирилган тўлов турларидан фойдаланиш мумкин.

Лизинг тўловларини белгилашнинг асосини тўловнинг даврийлиги ва лизинг берувчига пул маблағларини қайтариш суммаси билан боғлиқ бўлган лизинг тўловларининг умумий суммаси ёки амортизация ажратмаларга қўшиб ҳисобланадиган сумма ташкил этади.

Лизинг тўловларининг умумий суммаси доимий миқдор бўлмай, балки унга лизинг объекти қийматининг ўрнини тўлдириш тезлигига боғлиқ миқдор сифатида қаралади. Лизинг мулкнинг қиймати қанчалик тез тўланса мулкнинг қолдиқ қиймати бўйича тўланаётган фоиз суммаси шунчалик кам бўлади. Мабодо лизингга олувчи субъект лизинг тўловларини тўлашни анча кеч муддатга қолдирадиган бўлса, унда мулкнинг дастлабки қиймати лизинг мулки қийматига ва лизингга берувчи томонидан фойдаланилаётган кредит ресурсларига қўшиб ҳисобланган фоиз ставкалари ҳисобига ортиши мумкин. Агар лизинг шартномасида лизинг объектини сотиб олиш ҳолати кўзда тутилган бўлса, унда ўзаро томонлар келишуви асосида мулкнинг қолдиқ қиймати тенг ёки тенг бўлмаган улушларда лизинг тўловларига киритилиши ҳам мумкин. Шу тариқа лизингга олувчи субъект лизинг объектини сотиб олишни ҳисобга олган ҳолда, лизинг тўловларининг умумий суммасини камайтириши мумкин.

Қуйида биз банк ҳамда банк иштирок этмаган лизинг тузилмалари учун лизинг тўловларини ҳисоб-китоб қилишнинг умумий ёндашувини кўриб ўтамиз (илова-5 га қаралсин).

Мамлакатимиз лизинг бозорида лизинг тўловларини ҳисоблаш ва тўлашда бир нечта лизинг тўловлари жадваллардан фойдаланишади. Қуйидаги биз ана шу жадвалларни аниқ мисоллар орқали ифодалаб, уларнинг лизингга олувчилар учун ўзига хос хусусиятларини ҳам келтирдик.

Лизинг тўловларининг шакли лизингга олинган ускунада ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг сотилишидан келиб тушган пул маблағларидан амалга оширилиши ва такомиллаштирилиши мумкин. Шундан келиб чиққан ҳолда лизинг тўловлари жадвалларининг турли хилларини кўриб чиқамиз:

- Лизинг объекти қийматини бир текис тўлаш жадвали.
- Лизинг тўловларини ўсиб бориш тартибида тўлаш жадвали.
- Аннуитет ҳисоби услубига асосланган тўлов жадвали.
- Тўловларнинг камайиши услубидаги тўлов жадвали.

- Тенг бўлмаган қисмлар билан тўлаш жадвали (ўсиш ёки камайиб бориш).

Ушбу жадвалларнинг моҳиятини яққолроқ тушуниб етиш, улар ўртасидаги фарқни англаб олишлари ва лизинг лойиҳалари учун энг оптимал услубни танлаб олишлари учун аниқ мисол келтирамиз.

Тадбиркор лизингга қиймати 10 млн. сўм. бўлган ускуна сотиб олди. Шартноманинг амал қилиш муддати 2 йилни. ташкил этади ва тўловлар қулайлик учун ҳар чоракда амалга оширилади (ҳар ойда ҳам тўлаш мумкин, мос равишда ҳисоб-китоблар ҳар ойда амалга оширилади).

Қуйида келтирилган лизинг тўлови ҳисоб-китоби бўйича (8 -жадвал) маржа ҳажми йиллик 12% қилиб ўрнатилган. Кейинги ҳисоб-китобларда эса (9 -13 -жадваллар) маржа қиймати йиллик 20% га тенг. Ушбу жадваллардан кўриниб турибдики, маржа қийматининг қанчалигидан қатъи назар, лизинг тўловининг йиллик суммаси барча тўлов жадвалларида деярли бир хилдир. Бунинг сабаби ҳисоб-китобларда фарқ мавжудлигидадир. Хусусан, лизинг объекти нарҳини бир текис равишда тўлаш жадвалида (8-жадвал) маржа катталиги шартнома амал қилиш муддати ичида **лизинг объектининг бирламчи қийматига** тенглаштирилади, кейинги жадвалларда эса маржа катталиги лизинг объектининг **қолдиқ қийматига** тенглаштирилади.

Лизинг объекти қийматини бир текис тўлов жадвали асосий қарзни (10 млн. сўм) лизинг шартномаси амал қилиш муддатига тақсимлаш йўли билан ҳисоблаб чиқарилади (бизнинг мисолда шартнома муддати 2 йил ёки 8 чорак ҳисобланади). Бу ҳолда ҳар бир чоракдаги қайтариш суммаси 1 250 000 сўмни ташкил этади ($10\,000\,000 : 8 = 1\,250\,000$). Маржа катталиги 2 йил учун ҳар чоракда 300 000 сўмни ташкил этади. (Усқунанинг нарҳи $10\,000\,000 \times 12\% : 4 \text{ чорак} = 300\,000$). Ҳар чоракда лизинг олувчи томонидан тўланиши лозим бўлган умумий лизинг тўлови 1550000 сўмни ташкил этади (-жадвалга қаранг).

Лизинг тўловининг ушбу тури **барқарор айланма мабларига эга бўлган** корхоналар учун қўлланилади.

Мазкур лизинг тўлови тизимининг афзаллиги шундаки, корхона бир текис лизинг тўловлари билан ўз молиявий фаолиятини режалаштираётганда шахсий пул маблағларини ҳам режалаштириб олиши мумкин.

8 -жадвал

Лизинг объекти қийматини бир текис тўлаш

№	Тўловларни амалга ошириш саналари	Объектнинг қолдиқ қиймати	Маржа (йиллик 12%)	Лизинг объекти нархининг қайтарилиши	Лизинг тўлови
1.	1 чорак	10 000 000	300000	1 250000	1 550000
2.	2 чорак	8750000	300000	1 250000	1 550000
3.	3 чорак	7500000	300000	1 250000	1 550000
4.	4 чорак	6250000	300000	1 250000	1 550000
5.	5 чорак	5000000	300000	1 250000	1 550000
6.	6 чорак	3750000	300000	1 250000	1 550000
7.	7 чорак	2500000	300000	1 250000	1 550000
8.	8 чорак	1 250000	300000	1 250000	1 550000
	Жами		2 400000	10000 000	12 400 000

Бошловчи тадбиркор ёки **янги ташкил қилинган корхонанинг** бизнеси учун **ўсиб боровчи лизинг тўловлари** жадвали тавсия қилинади. Бу услубда, корхона ишлаб чиқаришни тўлиқ қувват билан ишга тушириш йўлида катта молиявий харажатлар қилаётганлиги эътиборга олинади. Шунинг учун ускунани қайтариш нархи лизинг олувчи учун қулай бўлиши эътиборга олинган ҳолда ҳисоблаб чиқарилади. 8-жадвалдан кўриниб турибдики, бошланғич тўлов минимал даражада. Кейинги лизинг тўловлари эса ошиб боради, бунда корхона ўз маҳсулотларини сотишни бошлаши ва даромад олиши кўзда тутилган.

Лизинг тўловларини ўсиб бориш тартибида тўлаш

№	Тўловларни амалга ошириш саналари	Объектнинг қолдиқ қиймати	Маржа (йиллик 20%)	Лизинг объекти нархининг қайтарилиши	Лизинг тўлови
1.	1 чорак	10 000 000	500000	550000	1 050000
2.	2чорак	9450000	472000	750000	1 222500
3.	3чорак	8700000	435000	950000	1 385000
4.	4чорак	7750000	387000	1 150000	1 537 500
5.	5чорак	6600000	330000	1 350000	1 680000
6.	бчорак	5250000	262000	1 550000	1 812 500
7.	7чорак	3700000	185000	1 750000	1 935000
8.	8чорак	1 950000	97500	1 950000	2 047 500
	Жами		2 670 000	10 000 000	12 670 000

Жаҳон амалиётида кўпинча **аннуитет ҳисоб услубига асосланган лизинг тўловлари жадвали** (9 -жадвал) кўпроқ қўлланилмоқда. Ушбу жадвал лизинг олувчи учун ҳам, лизинг берувчи учун ҳам самаралидир. Жадвалда лизинг тўлови катталиги ўзгармас бўлиб, махсус формула ёрдамида ҳисобланадиган аннуитет коэффиценти орқали белгиланади:

$$КА = \frac{1 - \left(\frac{1}{(1 + \Pi / 4)^T} \right)}{\Pi / 4},$$

бу ерда:

КА - - аннуитет коэффиценти; Π - - маржа 24 ставкаси, фоизларда олинган;
Т - лизинг шартномаси муҳлатининг лизинг тўловлари даврийлигига кўпайтирилган даражаси (бизнинг мисолда, Т = 8, яъни 2 йил × 4 чорак).

Бу ҳолда лизинг тўлови қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$\text{Лизинг тўлови} = \frac{\text{Лизинг объектининг нархи}}{КА}$$

Бизнинг мисолда лизинг тўлови қийматини ҳисоблаб чиқарамиз. Бунда, П учун 20% ни киритамиз, Т учун 8 ни.

Натижада аннуитет коэффициенти

$$КА = \frac{1 - \left(\frac{1}{(1 + 20\% / 4)^8} \right)}{20\% / 4} = 6,463 \text{ га тенг бўлади.}$$

Формулага кўра, лизинг тўлови катталиги қуйидагига тенг бўлади:

$$\text{Лизинг тўлови} = 10000000 / 6,463 = 1\,547\,218 \text{ сўм.}$$

Шундай қилиб, 10 -жадвалда **аннуитет услубидаги ҳисобга асосланган тўлов жадвали** келтирилган бўлиб, 2 йил мобайнидаги ҳар бир лизинг тўлови 1547218 сўмга тенг бўлиб, ўзгармас бўлади. Жадвалдан кўриниб турибдики, **лизинг объектининг қайтарилиш қиймати ва маржанинг катталиги аҳамиятга эга эмас.**

Бироқ, потенциал лизинг олувчи лизинг тўлови жадвалида маржа катталиги ва асосий қарз қийматининг ҳар чоракда ўзгаришини кузатиб боришни хоҳлайди. Шунинг учун, лизинг компанияларининг мутахассислари томонидан лизинг тўловларининг тўлиқ жадвали тузиб чиқилиши мумкин, бунда маржа катталиги ва лизинг объектининг қайтарилиш нархи катталиклари акс эттирилган бўлади.

10-жадвал

Аннуитет ҳисоби услубига асосланган тўлов

№	Тўловларни амалга ошириш саналари	Объектнинг қолдиқ қиймати	Маржа (йиллик 20%)	Лизинг объекти қийматининг қайтарилиши	Лизинг тўлови
1.	1 чорак	10 000 000			1 547 218
2.	2чорак	8 952 782			1 547 218
3.	3чорак	7 853 203			1 547 218
4.	4 чорак	6698645			1 547 218
5.	5чорак	5486359			1 547 218
6.	бчорак	4 213 459			1 547 218
7.	7 чорак	2 876 914			1 547 218

8.	Зчорак	1 473 541			1 547 218
	Жами				12 377 744

11-жадвал

Аннуитет ҳисоби услубига асосланган тўлов

№	Тўловларни амалга ошириш саналари	Объектнинг қолдиқ қиймати	Маржа (йиллик 20%)	Лизинг объекти қийматининг қайтарилиши	Лизинг тўлови
1.	1 чорак	10 000 000	500000	1 047 218	1 547 218
2.	2 чорак	8 952 782	447 639	1 099 579	1 547 218
3.	Зчорак	7 853 203	392660	1 154558	1 547 218
4.	4 чорак	6698645	334932	1 212286	1 547 218
5.	5 чорак	5486359	274 318	1 272 900	1 547 218
6.	6 чорак	4 213 459	210 673	1 336545	1 547 218
7.	7 чорак	2 876 914	143846	1 403 372	1 547 218
8.	8 чорак	1 473 541	73677	1 473 541	1 547 218
	Жами		2 377 745	10 000 000	12 377 744

11 -жадвалда аннуитет ҳисоб услубига асосланган тўлов жадвали акс эттирилган бўлиб, **потенциал лизинг олувчининг илтимосига биноан, унда ҳар чоракдаги маржа қиймати ва лизинг объекти қийматининг қайтарилиш суммаси акс эттирилган бўлиши мумкин.** Бунда маржа ускунанинг қолдиқ қийматидан ҳисобланади, лизинг объекти қийматининг қайтарилиши қиймати эса тегишли давр учун лизинг тўлови ва маржа катталиги ўртасидаги фарқ сифатида ҳисоблаб чиқарилади (бу ҳолда 1547218 сўм).

Тўловларнинг камайиши услубига асосланган жадвал ускуна тез амортизация бўладиган ҳолда қўлланилади. Лизинг тўловларидаги мазкур услубнинг қулайлиги шундаки, нисбатан қисқа давр ичида лизинг объекти қийматининг катта қисми тўлаб бўлинади. Жадвалдан кўриниб турибдики, маржа ва умумий лизинг тўлови камайиб боради, «Лизинг объекти

қийматининг қайтарилиши» тўлови эса бутун лизинг шартномаси амал қилиш даврида ўзгармас катталик бўлиб қолади.

12-жадвал

Лизинг объекти қийматининг қайтарилиши

№	Тўловларни амалга ошириш саналари	Объектнинг қолдиқ қиймати	Маржа (йиллик 20%)	Лизинг объекти қийматининг қайтарилиши	Лизинг тўлови
1.	1 чорак	10 000 000	500000	1 250000	1 750000
2.	2 чорак	8750000	437500	1 250000	1 687 500
3.	3 чорак	7500000	375000	1 250000	1 625000
4.	4 чорак	6250000	312500	1 250000	1 562 500
5.	5 чорак	5000000	250000	1 250000	1 500000
6.	6 чорак	3750000	187500	1 250000	1 437 500
7.	7 чорак	2500000	125000	1 250000	1 375 000
8.	8 чорак	1 250000	62500	1 250000	1 312500
	Жами		2 250 000	10 000 000	12 250 000

13 -жадвал

Тўловларнинг камайиши услубидаги тўлов тенг бўлмаган қисмлар билан тўлаш (ўсиш ёки камайиб бориш)

№	Тўловларни амалга ошириш саналар и	Объектнинг қолдиқ қиймати	Маржа (йиллик 20%)	Лизинг объекти қийматининг қайтарилиши	Лизинг тўлови
1.	1 чорак	10 000 000	500000	500000	1 000000
2.	2 чорак	9500000	475000	1 700000	2 175 000
3.	3 чорак	7800000	390000	2000000	2390000
4.	4 чорак	5800000	290000	500000	790000
5.	5 чорак	5300000	265000	500000	765000
6.	6 чорак	4800000	240000	1 900000	2 140000
7.	7 чорак	2900000	145000	2300000	2445000
8.	8 чорак	600000	30000	600000	630000
	Жами		2 335 000	10 000 000	12 335 000

Агар ишлаб чиқариладиган маҳсулот мавсумий характерга эга бўлса, кўйида баён этилган лизинг тўловларининг **тенг бўлмаган қисмлар билан тўлаш жадвали (ўсиш ёки камайиб бориш)** қўлланилиши мумкин.

Ушбу тизимнинг лизинг оловчи учун афзаллиги шундаки, тўловларнинг асосий қисми корхонанинг мавсумий фаолиятидан келиб тушувчи молиявий маблағлар асосига режалаштирилади.

20% лик маржа лизинг объектининг қолдиқ қийматига ўрнатилади.¹³ - жадвалдан кўриниб турибдики, маржа қиймати лизинг оловчи томонидан энг даромадли деб белгиланган чоракларда кичикроқ ўрнатилган.

Юқорида келтирилган жадваллардан кўриниб турибдики, маржа катталигидаги фарқ мавжудлигига қарамай, лизинг тўловларининг умумий қиймати деярли бир хил. Аннуитет тўловларнинг камайиб бориши ҳамда тенг бўлмаган қисмлар билан тўлаш услубларига асосланган жадвалларда лизинг тўловлари (8-жадвалда маржа 12% га тенг бўлган) ҳаттоки камроқ ҳамдир.

3.3. Лизинг лойиҳаларининг самарадорлигини таъминлаш модели

Ҳар бир иқтисодий фаолият сингари лизинг фаолиятининг мақсадлилиги ҳамда зарурлиги охир-оқибатда уни амалга оширишнинг самарадорлиги каби жуда муҳим категория билан белгиланади. Шу билан бирга, инвестициялаш жараёнининг лизинг операциялари орқали амалга оширилганда, ушбу жараённинг мақсадлилиги ва самарадорлигини оқилона баҳолаш лизинг бизнесининг асосий вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Ушбу нуқтаи назардан, инвестициялашни баҳолаш асосларининг ўзи ҳам фавқулодда жуда муҳимдир. Бунинг учун эса аввало самарали инвестицион жараённи танлаш мавжуд бўлиши мумкин бўлган барча муқобил вариантларни аниқ белгилаб олишдан бошланишини унутмаслик керак. Жаҳон тажрибасидан шу нарса маълум бўлдики, капитал қўйилмаларнинг йўналишлари ва муқобил усуллариининг йўқлиги мавжуд булган ягона варианты танлашни

мажбур қилиб қўяди. Натижада унинг самарадорлиги қоида бўйича ё етарли бўлмайди, ёки жуда ҳам шубҳали бўлади.

Ушбу билдирилган фикр лизинг фаолиятига ҳам тегишлидир, чунки унда ҳам маълум даражада кўп вариантлилиқ мавжуд (ёки бўлиши керак)дир. Биз буни қуйидагича ифодалашимиз мумкин:

- лизингга олувчида танланиши керак бўлган қуйидаги вариантлар мавжуд: ўзини техник қуроллантириш варианты, ушбу қайта қуроллаштириш жараёнини амалга ошириш учун уни молиялаштириш варианты, молиялаштириш манбаларини танлаш варианты, лизинг мулки учун ҳисоб-китоблар (тўловлар)ни амалга ошириш варианты;

- лизингга берувчида инвестициялаш абъектини, мол етказиб берувчи ва лизинг олувчини, қарз мажбуриятини ҳамда лизинг тўловларини амалга ошириш муддатларини танлаш каби вариантлар бўлади.

Лизинг муносабатларини амалга оширганда вариантларни баҳолашни қўллаш учун юқорида келтирилган аспектлар шуни кўрсатаёпдики узоқ муддатли лойиҳаларни (лизинг лойиҳалари айнан ана шулар сурасига киради) баҳолаш жуда ҳам қийин бўлади, ёки узоқ муддатга мўлжалланган истиқболни башоратлаш бир мунча қийин, башоратларни амалга ошириш эҳтимоли эса кам бўлади. Зеро вақт давомийлиги қанчалик узоқ бўлса, иқтисодий башоратнинг эҳтимоллиқ даражаси шунчалик кичик бўлади. Нобель мукофотининг лауреати. Фарбдаги иқтисодий ўсиш назарияси асосчиси-классик олим Й. Шумпетер «узоқ муддатли капитал қуйилмалар санъатини югурувчан мақсадга ўқ узиш санъати»га таққослаши бежиз эмас.

«Фаолиятнинг самарадорлиги» тушунчаси гарчи турлича баён қилинсада, у бир хил бўлган вазифа, яъни берилган фаолият тури (ёки қандайдир лойиҳа)га қилинган ҳаражат ҳамда уни амалга ошириш натижасида эришилган натижа (самара, фойда)ни ўзаро таққослаш вазифасини бажаради. Бунда одатда исталган капитал лойиҳанинг натижаси ва унга қилинган ҳаражатлар бир талай бўлиб, уларни ҳисоблаш ҳар доим осон бўлмайди. Оқибатда инвестицион лойиҳанинг самарадорлигини асниклаш унинг барча

босқичларида узоқ давом этувчи мураккаб жараёнга айланади. Ана шундай мураккаб таҳлил жараёни бозор иқтисодиётига асосланган мамлакатларда инвестицион лойиҳалар (шу жумладан лизинг лойиҳалари)ни баҳолашнинг асосий концепцияси сифатида эътироф этила бошланди.

Албатта, бундай ўта муҳим баҳолаш жараёни асосланган ва изчил бўлган услубият орқали амалга оширилиши керак. Бунинг учун молиялаштириш ва инвестицион таҳлил каби махсус фанларда маълум бир асосий тамойиллар келтирилган бўлиб, молиялаштириш жараёнининг ўзи ҳам, уни баҳолаш ҳам ушбу тамойиллар қуйидагилардан иборат:

- молиялаштиришнинг энг юқори самарадорлиги тамойили (ҳар бир навбатдаги капитал қуйилмадан келадиган қўшимча ва оширилган самаранинг аста-секин пасайиб бориши);
- «ниқоблаш» тамойили (кейинги қарорнинг тўғрилиги ва навбатдаги ҳамда кўнгли вазифалар муваффақиятининг ўро мустаҳкам боғлиқлигини ифодаловчи шартлар сифатида);
- инвестицияни баҳолашнинг комплекслилик тамойили (пул, моддий ва табиий баҳолашларнинг биргаликдаги олиб юрилиши сингари),
- мослашиш тамойили (янги инвестицион муҳитга мослашиш учун харажатларни баҳолашда ҳисоб-китобнинг мажбурий талаб этилиши сингари);
- мультипликатор тамойили (инвестициялаш жараёни натижаларини баҳолашда иқтисодиётдаги бир-бирига мувофиқ бўлган соҳа ва тармоқларнинг ўзаро алоқадорлик даражасини ифодалашнинг зарарлилиги);
- Q – тамойил (умумий ҳолда бизнеснинг шунингдек, мулк, активлар ва корхонанинг биржадаги қиймати билан ҳақиқий тиклаш қийматини ҳисоблаш тамойили).

Шуни эътиборга олиш керакки, аввало баҳолашга нисбатан бир қатор соддалаштирилган ёндашувлар мавжуд. Хусусан, эришиладиган натижалар олдиндан маълум бўлиб, бироқ уни пулга баҳолаш усулидан фойдала-

ниш мумкин. Мисол учун йирик фирма раҳбарияти томонидан қуйидаги мақсад қўйилди, яъни корхонада ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни янги тармоқ билан бирлаштириб модернизациялаш натижасида корхонанинг рақобардошлигини ошириш.

Қўйилган мақсадга етиш ҳамда натижага (ушбу ҳолатда пул билан ифодалаш қийин бўлган натижага) эришиш учун бир қанча муқобил лойиҳаларни ишлаб чиқиш керак бўлади. Хусусан бизнинг мисолимиздаги фирма:

а) ўз фаолиятида етишмаётган қурилмани харид қилиб, мустақил рившда янги тармоқни яратиши мумкин,

б) бошқа корхона билан шарнома тузиб, у билан бирга янги тармоқни яратиш.

Тасаввур қиламизки, янги тармоқнинг сифати ва бунга мос рившда модернизацияланган маҳсулотларнинг рақобатбардошлик даражаси ҳамда юқоридаги иккала вариантнинг реализациясини амалга ошириш харажатлари турлича бўлиб, уларнинг қийматини таққослаш имконияти мавжуд.

Натижада фақатгина бир мунча қиммат бўлган лойиҳани, яъни қўйилган мақсадга эришиш учун амалга ошириладиган харажатларнинг энг самарали усулини танлаш масаласи қолади.

Инвестициялаш жараёнининг баҳолашнинг яна бир соддалаштирилган усули бўлиб қўйилмаларнинг қопланиш муддатини аниқлаш ҳисобланади.

Қопланиш муддати-бу мавжуд лойиҳадан келадиган фойда ҳисобига дастлабки капитал қўйилмаларнинг ўрнини тўлдириш учун керак бўладиган давр. Бунда фойда деганда солиқ ҳисоблаб чиқарилиб унга молиявий харажатлар, фоизлар ва амортизация суммаси қўшиб ҳисобланган соф фойда тушунилади. Қопланиш даврига қурилиш ишларини амалга ошириш учун кетадиган даврни қўшиб ҳисоблашмиз ҳам, қўшмаслигимиз ҳам мумкин. Иккинчи ҳолатда эса бу шубҳасиз қисқароқ бўлади. Мисол учун инвестиция объектига 10.000.000 сўм маблағ йўналтирилди, ушбу қўйилмасдан эса нақд пуд оқими йилига 4.000.000 сўмни ташкил этсин. Натижада биринчи кўрсаткични

иккинчисига бўлсак, берилган капитал қуйилмалар 2,5 йилдан сўнг қопланиши келиб чиқади. Ушбу ҳолатда барча баҳолашлар инвестор кутаётган натижа билан қуйилмаларнинг ҳақиқатда қайтарилиш даврига мувофиқ келишига олиб келади.

Гарчи қопланиш усулини ҳисоблаш осон бўлсада, унинг бар қатор камчиликлари мавжуд, яъни лойиҳа ўзини қоплаганидан кейинги воқеаларнинг динамикаси ҳисобга олинмайди ҳамда тез молиявий даромадларга эга бўлиш қайта баҳоланади. Иқтисодий ҳамда сиёсий рисклар инвестициялашнинг қопланиш даврини минимал даражада бўлишига олиб келади, йирик илмий лойиҳалардан кутиладиган фойдани бир мунча камайтиради.

Усуллардан яна бири- «фойданинг оддий меъёри»ни аниқлаш усулидир. Бу усул эксплуатация ҳисоб-китобларига асосланади. Бунда «фойданинг оддий меъёри» дастлабки инвестицион харажатларга нисбатан жами оддий эксплуатация йилига тегишли бўлган фойда сифатида ҳисобланади.

Бунинг натижасида «Фойданинг оддий меъёри»нинг катталиги «фойда» ҳамда «капитал» тушунчаларининг қандай изоҳланганлигига боғлиқ. Ҳисоб-китоблар қуйидаги вариантларга эга:

- ялпи фойда ёки жами инвестицион харажатлар таркибига киритиладиган солиққа тортиладиган фойда.
- соф фойда плус жами инвестицион харажатлар таркибига киритиладиган амортизация суммаси.

Инвестицион баҳолашда «фойданинг оддий меъёрий кўрсаткичидан фойдаланиш пайтида баҳолашда базик сифатида олинishi мумкин бўлган репрезентатив (хусусий) йилни аниқлаш имконининг йўқлиги бу усулнинг камчиликларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Инвестицион самарадорликни баҳолашда қўлланиладиган усулларнинг камчиликларини бартараф этишда бир мунча мураккаб бўлган усуллардан фойдаланилади. Булар қуйидагилардан иборат:

- дисконтлаш;
- компаундинг;

- дарамадлиликининг ички меъёри аниқлаш;

Мамлакатимизда лизингнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолашда дисконтлаш усулидан кенг фойдаланилади.

Маълумки, иқтисодий самарадорлик тушунчаси қуйидаги мантикий боғлиқлик орқали аниқланади:

Самарадорлик = натижалар (фойда, даромад) / харажатлар

Лизингнинг иқтисодий самарадорлиги деганда, лизинг битими субъектларининг ускунани бошқа усуллар (банк кредитлари) орқали олиш билан таққослаганда, лизинг ёрдамида қўлга киритишида келадиган нафи (тежамлар, фойдалар) тушунилади.

Лизинг баҳоси маълум бир солиқ имтиёзлари мавжуд бўлганда ссуда баҳосига тенг ёки паст бўлади. Бунда биз ҳар бир кредитлаш усули бўйича харажатларни таққослашимиз зарур бўлади. Бу таққослашдан келиб чиқадиган тамойил дисконтлаш йўли билан бир хил вақтга келтирилган тўловларнинг молиявий эквивалентлигидир.

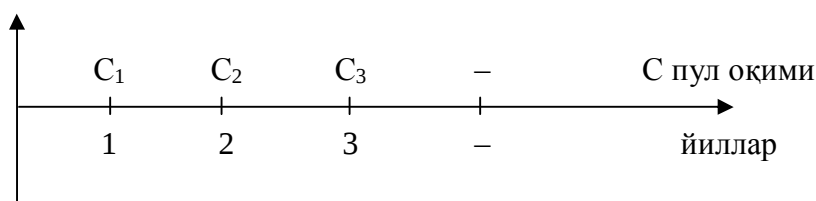
Жаҳон амалиётида тўловларнинг соф жорий баҳосини топишда дисконтлаш усулидан фойдаланилади.

Дисконтлаш - турли вақтдаги харажат ва натижаларни жорий вақтга келтиришдир. Шундай қилиб, дисконтлашда келгусида олинадиган ҳар бир пул маблағининг бугунги баҳоси ҳисобланади, ишлаб чиқариш воситасига инвестиция қилишнинг самарадорлигини топиш учун узоқ муддатдаги харажатларни натижалар билан таққослашни тақозо этади.

Аммо бу суммалар турли вақтдаги суммалар бўлганлиги учун таққослаб бўлмайди. Чунки, бугунги кунда бизда мавжуд бўлган бир сўм r тийин фойда келтирсин. У ҳолда бир йилдан сўнг $1+r$ гача ўсади. Натижада, агар 1 сум бир йилга инвестиция қилинган бўлса $(1+r)$ сўм бугунги кундаги 1 сўмнинг баҳоси ҳисобланали. Икки йилдан сўнг $(1+r)$ гача ўсган инвестиция қилинган бир сўм яна фоиз ставкагача ўсади ва $(1+r)(1+r) > 1+r^2$ ни ташкил ташкил этади. 1 йилдан сўнг зса $(1+r)$ гача ўсади яъни инвестиция қилинган пул баҳоси банк омонатидек мураккаб фоиз формуласи бўйича ўсиб боради.

Агар C суммада лизинг хизмати кўрсатилса, бир йилдан кейин у $C(1-r)$ гача, 1 йилдан сўнг эса $C(1-r)$ гача ўсади. Худди шу мураккаб фоиз модели билан банкка қўйилган омонат суммасининг ўсишини топиш мумкин.

Дисконтлаш эса тескари масалани: келгусидаги пул маблағларини бугунги (жорий) вақтга келтиришни ҳал этади. Қуйидаги лизинг хизматлари пул оқими диаграммаси берилган бўлсин (Чизма-15.).

Чизма-15. Лизинг хизматлари пул оқими

Келажакда турли вақтда тўланадиган лизинг тўловларини жорий вақт моментига келтириш учун уларнинг ҳар бирини мос равишда $(1+r)$, $(1+r)^2$, $(1+r)^3$ ва ҳоказо $(1-r)^n$ ларга бўлиш лозим. Натижада, тўловларнинг соф жорий баҳолари

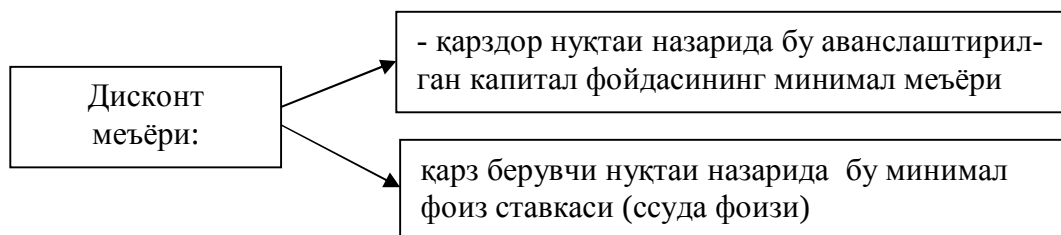
$$C_1/(1+r) \ C_2/(1+r)^2 \ C_3/(1+r)^3 \dots C_n/(1-r)^n$$

ҳосил бўлади. t_i - йилдаги ихтиерий суммадаги лизинг тўловини жорий вақтга келтириш дисконтлаш коэффициенти k орқали амалга оширилади.

$$k_{it} = \frac{1}{(1+r)^2}$$

бу ерда r - дисконт меъёри ($r > 0$).

Ўз-ўзидан дисконт меъёри нима? деган савол туғилади. Бунга икки нуқтаи назардан қараш лозим (чизма-16га қаранг).

Чизма-16. Дисконт меъёри.

Дисконт меъёри - капиталнинг индивидуал баҳоси бўлиб, қарз берувчи, инвестор ва қарз олувчилар ўз ички имкониятлари ва капитални жойлаштириш мақсадларини ҳисобга олган ҳолда бозор фоиз ставкасидан келиб чиқиб ўрнатади. Бошқача ифодаладиган бўлсак, дисконт меъёри капиталнинг индивидуал баҳоси бўлиб, фоиз ставкаси атрафида унинг берилган бозордаги ўртача баҳоси сифатида ўзгариб туради. Демак, капитал баҳоси фоиз ставкаси билан аниқланади. Умуман олганда, фоиз ставкаси эса учта омил: фойда меъёри, инфляция фоизи ва таваккалчилик учун суғурта мукофоти фоизидан ташкил топади, яъни

Фоиз ставкаси = таваккалччилик ва инфляциядан ҳоли бўлган мукобил лойиҳалардаги капиталнинг фойда меъёри + инфляция фоизи + таваккалчилиكنи коплаш учун захираланаётган фойда фоизи

Одатда, фоиз ставкаси миллий валюта сўм инфляциясини ҳисобга олганда қуйидаги формула билан аниқланади:

$$r = \frac{1 + r_m}{1 + i_R} - 1,$$

бу ерда r_m - банк фоиз ставкаси ёки миллий валюта инфляциясини ҳисобга олмаганда қарз маблағларининг фоиз ставкаси; i_R - миллий валюта сўмнинг инфляция даражаси, фоиз. Миллий валюта сўмнинг инфляция даражаси эса қуйидаги формула билан аниқланади:

$$r = \frac{(ИПЦ)_t}{(ИПЦ)_{t-1}} - 1$$

бу ерда $(ИПЦ)_t$ - 1- истеъмол баҳо индекси; $(ИПЦ)_{t-1}$ - $(t-1)$ йилдаги истеъмол баҳоси индекси.

Лизинг берувчи лизинг хизматлари самарадорлигини дисконтлаш усули билан келтирилган баҳо мезони бўйича баҳолаб бориш туфайли миллий валютанинг юқори суръатдаги девальвация шароитида лизинг капиталини сақлашни кафолатлайди. Бу эса ўз навбатида инфляция таваккалчилигини камайтиради, лизингнинг қонуний-ҳуқуқий базасини такомиллаштириш ва ишлаб чиқиш бўйича давлат томонидан киритилаётган қатор имтиёزلарни асослайди ва тўғрилигини исботлайди. Молиявий хизматларда келтирилган баҳо мезони бўйича қишлоқ хўжалиги техникалари самарадорлигини баҳолаш лизинг берувчини инфляция таваккалчилигини кредитор зиммасига юклаб, бошқа манбалардан арзон ресурсларни излашдан ва ўз ресурсларининг қадрсизланишидан сақлайди. Баҳолаш натижасида лизинг берувчи инфляция таваккалчилигини ҳисобга олган ҳолда қўйилган лизинг капиталининг фоиз ставкасини белгилайди ва лизинг бозорида лизингнинг молиявий функцияси самарадорлигини аниқлайди.

IV боб. ИЖТИМОИЙ ИНҚИРОЗ ШАРОИТИДА ЛИЗИНГ ОПЕРАЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИ СУҒУРТАЛАШ МУОММАЛАРИ

4.1. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози омилларини юмшатишда лизинг операцияларининг таъсири

Республикаимиз Президенти И.А.Каримов 2009 йил 13 февралда Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йилда республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган мажлисидаги «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш - давр талаби» мавзuidaги маърузаларида фермер хўжаликлари ҳозирги кунга келиб қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг энг самарали шаклига айланганлигини, юртимизда фермер хўжаликларини моддий-техник таъминлаш ва молиялаш бўйича бозор иқтисодиёти тамойилларига тўла жавоб берадиган ишончли тизим ва механизмлар шакллантирилган бўлиб, улар муваффақиятли фаолият кўрсатаётганлигини қайд этиб ўтдилар.

Шунингдек, жорий йилнинг юртбошимиз томонидан «Қишлоқ тараққиёт ва фаравонлиги йили» деб эълон қилиниши аввало жаҳон иқтисодий инқирози шароитида «...қишлоқда турмуш даражасини юксалтиришга, қишлоқларимиз қиёфасини ўзгартиришга қаратилган узоқ муддатли ва бир-бири билан чамбарчас боғлиқ кенг қўламли чора-тадбирларни амалга ошириш, ижтимоий соҳа ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантиришни жадаллаштириш, мулкдорнинг тадбиркорлик ва кичик бизнеснинг мақоми ўрни ва аҳамиятини тубдан қайта кўриб чиқиш, фермер хўжаликлари ривожини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш...»га қаратилган. Буларнинг барчаси 2009 йили тасдиқланган «Қишлоқ тараққиёти ва фаравонлиги йили» Давлат дастурида куйидаги йўналишларда ўз аксини топган:

* қишлоқда саноат ишлаб чиқаришни ва қурилишни жадал ривожлантириш, мева-сабзавот ва чорва маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича замонавий техника ҳамда технологиялар билан жиҳозланган ихчам корхоналарни ташкил этиш чора-тадбирларини амалга ошириш;

* 2008-2012 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш давлат дстроида кўза тутилган чора-тадбирлар тизимининг изчил амалга оширилишига, яъни экин майдонларининг мелиоратив аҳволини яхшилаш, фаолия кўрсатаётган ирригация-мелиорация объектларининг тегишли техник ҳолатини таъминлаш, ихтисослашган сув хўжалиги, қурилиш ва эксплуатация ташкилотларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, уларни замонавий техника билан жиҳозлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш ва ҳ.

Булардан кўриниб турибдики, қишлоқларимизда «Қишлоқ тараққиёти ва фаравонлиги йили» Давлат дастурида кўрсатилган вазифаларни бажаришда, қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий ислохотларни босқичма-босқич чуқурлаштиришда мулкдор ва тадбиркорларнинг аҳамиятини ошириш фермерлар ҳаракатини қўллаб-қувватлашда, реал сектор ва кичик бизнесни молиявий таъминлашда лизинг хизматларининг аҳамияти бекиёсдир.

«Ҳар йили фермер хўжаликарини қўллаб-қувватлаш учун катта миқдорда моддий ресурс ва маблағлар ажратилмоқда. Фақат ўтган 2008 йилнинг ўзида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг энг муҳим турларини етиштириш учун 1 трлн. сўм, жумладан, пахта тайёрлашга 800 млрд. сўм, ғалла етиштиришга 200 млрд. сўм маблағ аванс тариқасида берилди. Қишлоқ хўжалиги техникасини лизинг асосида сотиб олиш бўйича махсус ташкил этилган Фонд ҳисобидан ушбу мақсадлар учун ўтган йили 43 млрд. сўмдан зиёд маблағ ажратилган бўлса, жорий йилда 58 млрд. сўмдан ортиқ маблағ йўналтириш режалаштирилмоқда»²⁷.

---

²⁷ Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари. –Т., Ўзбекистон, 2009.24-бет.

Қувонарлиси шундаки, бу йўналишда давлатимиз раҳбарияти томонидан белгиланган чора-тадбирлар юртимизнинг барча минтақаларида, бевосита жойларда амалиётга кенг татбиқ қилиниб, жумладан қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда ўз самарасини бериб келмоқда. Буни Бухоро вилояти мисолида ҳам кўришимиз мумкин. Чунончи, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш бўйича аниқ мақсадга қаратилган ишлар олиб борилиши натижасида кейинги йилларда вилоят қишлоқ хўжалиги тубдан ўзгарди. Ширкатларни фермер хўжаликларига айлантириш жараёни ниҳоясига етди ва хусусий фермер хўжаликлари, моҳиятига кўра, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг асосий шаклига, соҳани барқарор ва самарали ривожлантиришни таъминлайдиган етакчи кўчга айланди.

Вилоят қишлоқ хўжалиги ва унда фермерларнинг тутган мавқеига оид қисқача расмий рақамларни тилга олиб ўтамыз: бугунги кунда вилоятда 7465 та фермер хўжалиги фаолият юритмоқда, уларда 117235 нафар киши ёки соҳада банд бўлган аҳолининг 92 фоизи меҳнат қилмоқда, қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг 98 фоизи ана шу хўжаликлар ҳиссасига тўғри келади. Ўтган йили вилоят бўйича тайёрланган пахта ҳосилининг 100 фоизи, ғалланинг 99,3 фоизи фермер хўжаликлари томонидан етиштирилди. Вилоятда тайёрланаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг умумий ҳажмида фермер ва деҳқон хўжаликларининг улуши 91,6 фоизни ташкил этмоқда.

Қишлоқда бозор инфратузилмаси амалда янгидан барпо этилди, қишлоқ хўжалигида меҳнатни ташкил этиш ва рағбатлантириш, соҳани бошқариш тамойиллари ва тизими сифат жиҳатдан мутлақо янгича асосда йўлга қўйилди. Фермер хўжаликларига хизмат кўрсатадиган бозор инфратузилмаси субъектларининг кенг тармоги яратилди. Жумладан 146 та мукобил машина-трактор парклари (ММТП), 76 та минерал ўғитлар сотиш шохобчалари, 151 та сувдан фойдаланиш уюшмалари (СФУ), 109 та минибанк, 52 та қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш, 183 та зотли моллар сотиш ва зооветеринария хизматлари кўрсатиш; 79 та ёқилги-мойлаш материаллари билан таъминлаш ва 36 та ахборот таъминоти ва консалтинг хизматлари кўрсатиш

шаҳобчалари орқали фермер хўжаликларига 97,6 млрд. сўмлик хизматлар кўрсатилди.

Кейинги йилларда қишлоқ хўжалиги экинларидан, энг аввало пахта ва галладан юқори ҳосил олинаётгани, соҳада ишлаб чиқариш ҳажмларининг кескин кенгайгани деҳқончиликда туб сифат ўзгаришларининг самарасидир. Хусусан, фермер хўжаликларига замонавий техника ва технологиялар етказиб беришни янада яхшилаш, бунда давлат томонидан берилган кенг қўламли имтиёзлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш алоҳида аҳамият касб этади.

Собиқ ширкат хўжаликларининг негизда ташкил этилган мукоблл МТП ларнинг техника саройлари эскириб, бугунги фермер талабига тўлиқ жавоб бера олмаётганлигини, туман МТПларининг эса ҳудудларда монопол корхона бўлиб қолаётганликларини ҳисобга оладиган бўлсак, бугунги кунда лизинг тизими фермер хўжаликларига техника етказиб беришнинг энг қўлай ва замонавий тизими эканлиги рўй-рост намоён бўлади. Техникани лизингга олиш натижасида фермерларнинг юқоридаги ҳар иккала МТПлар хизматидан фойдаланишга эҳтиёжи қолмайди ва маблағлари тежаллади.

Шубҳасиз, лизинг тизимидан фойдаланиш бир қатор афзалликлар беради. Бу, авваламбор, тўловларнинг амалга оширилишида кўринади - тадбиркорлар лизингга олинган техника учун тўловларни аста - секинлик билан бир неча йил мобайнида амалга оширадилар. Бу муддат ичида техника ўзи учун маблағ ишлаб топади, олинган фойданинг бир қисми лизинг тўловларини тўлашга йўналтирилади. Агар инфляция жараёнининг техника қиймати ва лизинг фоизлари миқдори таъсир этмаслигини инобатга олсак, лизингни лизинг олувчи учун нақадар фойдали эканлиги янада равшан оўлади. Яна бир қулайлик шундан иборатки, лизинг олувчи ўз гйланма маблағларидач самаралироқ фойдаланиш имкониятига эга бўлади, яъни тежалган маблағлар айланма маблағлар (уруғлик, ўғит, ёқилғи-мойлаш материаллари ва бошқалар) сотиб олишга сарфланади, иккинчи томондан фермер ўз машина-трактор паркини янгилайди.

«Шу билан бирга, - деб таъкидлайдилар Президентимиз асарда, - ўтган давр мобайнида орттирган тажрибамиз фермерликни янада ривожлантириш учун бир қатор жуда муҳим муаммоларни, хусусан, фермер хўжаликларининг баркарорлиги, энг муҳими, уларнинг самарадорлигини ошириш билан боғлиқ масалаларни ҳал қилишни кдтвий талаб этмоқда. Фаолият юритаётган аксарият фермер хўжаликларининг иш тажрибаси шундан далолат берадики, фермер хўжаликлари;ш шакллантиришнинг дастлабки боскичида уларга ажратиб берилган ер майдонларининг камлиги маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигининг ўсишига кўп жиҳатдан тўсқинлик қилмоқда. Имконияти, куч-қуввати кам бўлган фермер хўжаликлари ўзини зарур техника, айланма маблағ билан таъминлаш, кредит қобилятига эга бўлиш, энг асосийси, ўз харажатларини коплаш ва фойда кўриб ишлаш, даромадни оширишнлнг ишончли асосига айланолмаслигини бугун ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда»²⁸.

Фермер хўжаликларига ажратилаётган кичик ҳажмдаги ерларда самарали хўжалик юритиб бўлмаслиги тўғрисидаги фикрларни бу борада олиб борилган баъзи илмий тадқиқот натижалари ҳам яққол тасдиқлайди.

Жумладан, тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, фермер хўжаликлари ўртасида ўтказилган ижтимоий сўров натижаларига кўра, сўралганларнинг аксарият қисми тежамкорликка тўсқинлик қилувчи сабаблардан бири сифатида ажратилган ер майдонлари ҳажмининг самарали хўжалик юритиш учун етарли даражада эмаслигини кўрсатганлар. Фарғона вилоятидаги битта фермер хўжалигига тўғри келувчи ўртача ер майдони 16,2 гектарни ташкил этмоқда. Натижада кичик ҳажмдаги ер майдонларига эга бўлган фермер хўжаликлари фаолияти ишлаб чиқариш самарадорлиги ва тежамкорлик таъминланишига зид келмоқда. Жумладан:

- йирик ҳажмдаги ер майдонларига мўлжалланган техника воситаларидан фойдаланишдаги муаммолар;

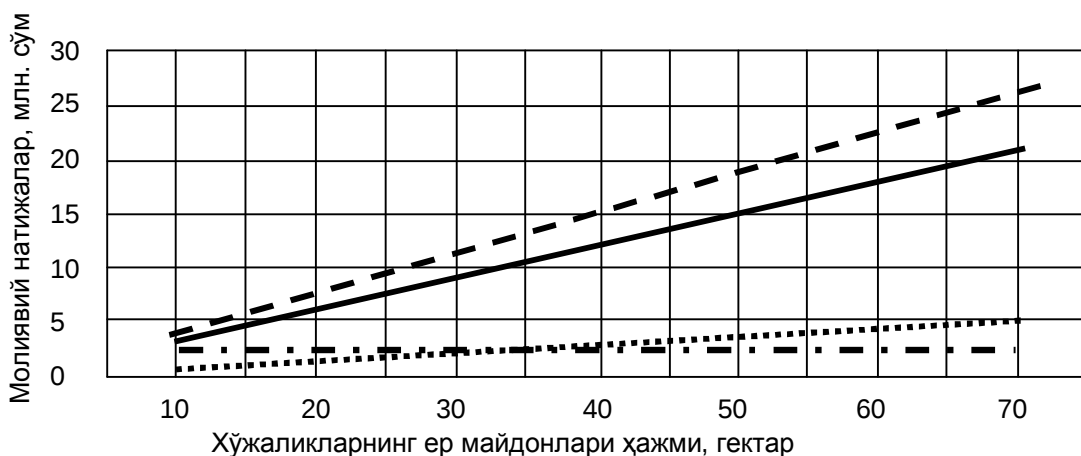
²⁸ Каримов И. А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари. Т.: Ўзбекистон, 2009. 22-23-б.

- доимий ишчилардан фойдаланиш имкониятларининг чекланганлиги;
- баъзи бир ресурс ва хизмат турларидан қонуний ва тўлиқ асосда фойдаланишдан манфаатдор бўлмаслик;
- тўлақонли фаолият юритишга қизиқишнинг сустлиги, тезроқ фойда олишга интилишга мойилликнинг пайдо бўлиши ва бошқалар.

Баъзи бир фермер хўжалиги раҳбарларининг фикрича, кичик ҳажмдаги ерга эга бўлган хўжаликлар учун тижорат банкларидан кредит ёки асосий воситаларни лизингга олиш муайян қийинчиликларни келтириб чиқармоқда. Баъзи ҳолларда банк ёки лизинг компаниялари асосий воситани лизингга бериш учун хўжалик ер майдонининг камида 40-50 гектар бўлишини талаб этмоқдалар. Чунки бунда кам ҳажмдаги ер майдонига эга бўлган хўжаликлар ўз фаолиятидан олинган соф даромад ҳисобига лизинг тўловларини тўлашда қийинчиликка дуч келадилар. Бу ҳолатни шартли мисол ёрдамида кўриб чиқамиз.

Диаграмма №10

**Турли ҳажмдаги ер майдонига эга бўлган хўжаликлар
молиявий натижаларининг лизинг тўловини қоплашга
лаёқатлилиқ даражаси**

- маҳсулот ишлаб чиқариш харажатлари
- - - маҳсулот сотишдан тушум
- ..... соф даромад
- . - асосий восита лизинги учун тўлов

Диаграммадан кўринадик, ишлаб чиқариш рентабеллигининг 25% даражасида ернинг турлича ҳажмида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми, унисотишдан тушум ва соф даромад ўртасидаги тафовут турлича бўлмоқда. Барча хўжаликларда соф даромад олишга эришилишига қарамай, фойда массаси, хўжалик ер майдони ҳажмидан келиб чиққан ҳолда, жиддий фарқ қилмоқда.

Асосий воситалар лизинги учун йиллик тўлов ҳажмининг тахминий 2,5 млн. сўмлик микдорида фақат 33 гектардан ортиқ ер майдонига эга хўжаликлар бундай тўловни қоплаш имконига эга. Агар бошқа харажат ва тўловларни, кенгайтирилган ишлаб чиқариш эҳтиёжларини ҳисобга олинса, лизингдан фойдаланиш имкониятига эга бўлган хўжаликлар камида 40-50 гектар ер майдонига эга бўлиши лозимлиги намоён бўлади».

Шу каби асослардан келиб чиққан ҳолда, мамлакатимизда ер майдонларини тўлиқ инвентаризациядан ўтказиш ва фермер хўжаликлари фаолиятини танқидий баҳолаш асосида уларнинг ер майдонларини оптималлаштириш бўйича кенг кўламли, шу билан бирга, пухта ўйланган ишлар амалга оширилди. Бунда фермер хўжаликларининг қайси соҳага ихтисослашгани ва мамлакатимизнинг турли ҳудудларидаги аҳоли зичлиги алоҳида эътиборга олинди. Ана шу ишлар натижасида фермер хўжаликлари учун ажратилган ер майдонлари бугунги кунда пахтачилик ва ғаллачиликда ўртача 37 гектардан 93,7 гектаргача кўпайди ёки 2,5 баробардан зиёд ошди. Бу кўрсаткич сабзавотчиликда - 10 гектардан 24,7 гектаргача ёки 2,5 баробар, чорвачиликда эса 154 гектардан 164,5 гектаргача кўпайди.

Мустақиллик йилларида 15 дан ортиқ лизингга оид қонунлар, Президент фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва бошқа меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди ва солиқлардан, божхона тўловларидан озод қилиш бўйича қатор имтиёзлар берилди. Республикамиз лизинг бозорида бугунда фаолият кўрсатиб келаётган бир қанча банклар, лизинг компаниялари ва бошқа ташкилотлар фермер хўжаликларига қишлоқ хўжалиги техникаларини лизингга бериш билан шугулланади. Улар орасида «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» лизинг компанияси алоҳида ўрин тутди. Рақамларга муро-

жаат қиладиган бўлсак, айтиш керакки, ўтган йилда Бухоро вилояти бўйича тижорат банклари томонидан кишлок хўжалиги субъектларига кўрсатилган лизинг хизматлар кўлами анча кенгайган. Чунончи, йил давомида фермерларга умумий қиймати 1 млрд. 554 млн. сўмга тенг бўлган 42 та кишлок хўжалиги техникаси лизинг асосида берилган. Лизинг компаниялари томонидан кўрсатилган хизматлар ҳажми эса, бундан анча кенг бўлиб, бўни ушбу компаниялар вилоят деҳқонларига жами 5 млрд. 706 млн. сўмлик 214 дона техникани тизингга берганликлари кўрсатиб турибди.

Вилоят фермерларига 2008 йилда «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» лизинг компаниясининг вилоят филиали томонидан 238 та 7,6 млрд. сўмлик, 2007 йилда 381 та жами 8,8 млрд. сўмлик тракторлар лизинг шартномалари орқали етказиб берилди.

Ушбу лизинг амалиётлари фермерлар учун қанчалик иқтисодий самара келтираётганини бевосита мисолларда кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Мисол тариқасида Пешку туманидаги лизинг шартномаси асосида 2006 йилда бир дона чопиқ трактори олган «Нор Олим Орзу» фермер хўжалигини кўриб чиқамиз ва яққолроқ тасаввурга эга бўлиш учун унинг кўрсаткичларини ушбу хўжалик билан ёнма-ён фаолият кўрсатаётган иккита фермер хўжаликларининг кўрсаткичларини таққослаб кўрамиз (14-жадвалга қаралсин).

14 -жадвал

Кредитлаш объектлари бўйича ўсиш динамикаси

№	Ўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	«Нор Олим Ор- зу» ф/х	Кўрғонтепа «Ерқин юлдузча» ф/х	«Обло Ўктам бўстони» ф/х
1	Жами ер майдони: шундан пахта ғалла	га га га	20,7 16,7 4	38,2 35,2 3	34 31 3
2	1 га. ердан олинган да- ромад	минг сўм	2138	1571	1611
3	1 га. ерга қилинган ха- ражат	минг сўм	1537	1269	1452

4	1 га. ердан олинган фойда	минг сўм	601	302	159
5	Фойдалилик даражаси	%	39	23	10.9
6	1 га. майдон ҳосилдорлиги, пахта ғалла	ц/га ц/га	37.1 60	34.1 53	32.5 54
7	Техника хизмати хара- жатларининг улуши	%	17.1	24.6	28.2
8	Лизингга олинган чопиқ трактори	дона	1		

Жадвалдан кўриниб турибдики, «Нор Олим Орзу» фермер хўжалигида лизинг асосида олинган чопиқ трактори мавжудлиги туфайли 1 гектар умумий экин майдонига сарфланган техника хизмати харажатлари 261 минг сўмни ёки умумий харажатларнинг 17,1 фоизини ташкил қилган бўлса, кўшни фермер хўжаликларида бу харажат тегишлича 312 минг сўм (умумий харажатнинг 24,6 фоизини) ва 409 минг сўм (28,2 фоиз)ни ташкил этаяпти. Демак, лизинг асосида олинган трактор фермер хўжалигига нафақат иқтисодий самара, балки ёқилғи-мойлаш материаллари, захира қисмлардан тежаб-тергаб, унумли фойдаланиш имконини ҳам берар экан.

2006-2008 йилларда вилоят фермер хўжаликларига «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» АЛК вилоят филиали томонидан 120 та МХМ - 140 русумли ҳайдов тракторлари етказиб берилди. Фермер хўжаликлари ушбу ҳайдов тракторлари билан нафақат ўзларига тегишли ерларга ишлов бермоқдалар, балки ён-атрофдаги бошқа фермер хўжаликларига ҳам техника хизматлари кўрсатиб келмоқдалар.

Бугунги кунда фермер хўжаликлари билан уларга хизмат кўрсатувчи МТП лар ўртасида тузилаётган шартномаларнинг кўпчилигида хизмат кўрсатувчиларнинг манфаатлари кўзда тутилаётгани, субъектларнинг фаолиятини бошқариш ва мувофиқлаштиришдаги муаммолар, фермерларга моддий-техник ресурсларни етказиб бериш ва хизматлар бозорида монопол корхоналарнинг сўқилиб қолаётганлиги каби ҳолатларга чек қўйишда фермер хўжаликлари лизинг асосида техникалар сотиш тизими муҳим роль

ўйнайди ва фермер хўжаликлари учун эркин ракобат муҳитини яратиб, сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш орқали соҳанинг даромадини кўпайтириш ва пировард натижада қишлоқ аҳолисининг фаровонлигини оширишга кенг йўл очиб беради.

4.2. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида микролизинг операцияларини суғурталаш орқали ҳимоялаш йўллари

Иқтисодиётимизда сўнгги ўн йил ичида шиддат билан ривожланаётган хусусий сектор вакилларининг ҳар бири лизинг сўзини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан тушуниб етишди. Натижада молиявий хизматлар бозорида лизинг операциялари жадал ривожлана бошлади. Бироқ ҳар бир тадбиркор ёки фермер ҳар бир ижарага олинган мол-мулк учун тўловларни ўз вақтида олмайди. Шу сабабли микролизинг хизмати ташкил этилди.

«Тижорат банкларида лизинг операцияларини амалга ошириш ва уларнинг бухгалтерия ҳисобини юритиш тартиби тўғрисида»ги Низомда микролизингга «тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун лизинг тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ энг кам иш ҳақининг икки минг баровари миқдоридан ошмайдиган суммага бериладиган лизинг» дея таъриф берилган.

Микролизинг операцияларини қўллаганда ижарага олувчи ўзига керакли асбоб-ускуна ва бошқа техник воситалардан фойдаланиш имкониятига эга бўлиши ҳамда уларни сотиб олиш учун ўз маблағларини бир вақтнинг ўзида сарфламаслиги унинг учун энг ижобий ҳолат бўлиб ҳисобланади. Бунда ижорачи мол-мулкни лизинг шартномасига асосан ўз ихтиёрига олади ва ушбу мулкдан фойдаланиш натижасида даромадга эга бўлиб, даври равишда лизингга берувчига лизинг тўловларини амалга оширади.

Мамлакатимизда микролизинг операциясининг кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга бўлган ижобий таъсирини ҳамда бутун иқтисодиётни мустаҳкамлашдаги ўзига хос ўрнини ҳисобга олиб

хукуматимиз томонидан 2006 йилда «Микромолиялаштириш тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди. Ушбу қонун кредит лаёқатлилиги суи бўлган, суғурта, пул ўтказмалари ва жамғарма хизматларидан фойдаланиш имконияти кам бўлган шахсларни ўзига жалб қилувчи барқарор молиявий тизимни яратишда муҳим аҳамият касб этади.

Республикаимиздаги мавжуд лизинг компаниялари амалиётидан шу нарсамалумки, микролизинг операциялари мамлакатимизда ўзининг кейинги ривожланиши учун улкан салоҳиятга эга. Мисол тариқасида «Барака» УЛК ОАЖ фаолиятини олиб қарасак, микролизинг операцияси мамлакатимиздаги энг талабгор молиявий хизмат турларидан бири ҳисобланиб, кичик бизнес соҳасида ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг асосий воситаси сифатида эътироф этилади. Фақатгина 2007 йилнинг ўзида компания томонидан қиймати 1 млрд. 85 млн. сўмлик 14 та лойиҳа молиялаштирилган бўлиб, шулардан қарийб ярми микролизинг лойиҳаларини ташкил этади.

Бугунги кунда компаниянинг лизинг портфелида 155 та лойиҳа мавжуд бўлиб, уларнинг 15 таси келажакда мини-сутзаводлари учун қурилмаларни харид қилиш ва лизингга беришга мўлжалланган бўлиб, умумий қиймати 3,7 млрд сўм ва 2,5 млн. АҚШ долларини ташкил этади. Қуйидаги - жадвалда «Барака» УЛК нинг 2007 йилда амалга оширилган лизинг лойиҳаларининг кўрсаткичлари келтирилган (15 -жадвалга қаралсин).

15- жадвал

«Барака» компанияси томонидан 2007 йилда амалга оширилган лизинг лойиҳаларининг кўрсаткичлари

Мол-мулкнинг турлари	Қиймати, млн. сўм	Салмоғи
Ишлаб чиқариш воситалари	688	63,41
Кўчмас мулк	197	18,15
Компьютер, аргтехника	70	6,45
Автотранспорт	35	3,23
Тиббиёт асбоб-ускуналари	35	3,23
Полиграфия асбоб-ускуналари	20	1,84
Бошқалар	40	3,69
Жами	1085	100

Республикамиздаги лизинг бозорини таҳлил қилиб, қуйидаги фикрларни келтиришимиз мумкин. Аввало микролизинг операциялари бўйича қишлоқ хўжалик мини-цеҳлари ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш техникасига бўлган талаб маълум даражада юқоридир. Бироқ енгил ва озиқ-овқат саноати қурилмаларига бўлган талаб ҳали ҳам жуда юқориликча қолмоқда. Савдо қурилмалари лизинги эса кам ўзлаштирилган, аммо истиқболли хизматлардан ҳисобланади.

Микролизинг операциялари бўйича «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» компанияси 2006 йилда тадбиркорлар билан 3697 та шартнома тузилган. Шулардан 96% и мол-мулкни микролизингга олишга мўлжалланган. Умумий қиймати 56,6 млрд. сўм бўлган барча лизинг лойиҳаларининг қарийб 80 %, яъни 45,1 млрд. сўми айнан микролизингга йўналтирилган. Шу йили микролизинг асосида берилган қишлоқ хўжалик техникаси 3754 бирликни ташкил этган бўлиб, булар асосан уч ёки тўрт ғилдиракли тракторлар, культиватор, сув пуркагич, ўроқлардир.

Микролизинг операцияси оддий лизингдан шартнома қиймати бўйича фарқ қилади. Ҳозирга кунда мамлакатимиз қонунчилигида микролизинг шартномасининг энг юқори қиймати белгиланган бўлиб, бу қиймат энг кам иш ҳақининг 2000 бараваридан ошмаслиги керак, яъни тахминан 41 млн. сўм ёки 29 минг АҚШ доллари миқдорида.

Бугунги кунда республикамизда микролизинг хизматлари «Барақа» УЛК ОАЖ, «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг», Бизнес лизинг, Курилиш лизинг ва Сурхон лизинг каби лизинг компаниялари, Асакабанк, Пахтабанк, Савдо-гарбанк, Алоқабанк, Микрокредитбанк каби 20 га яқин банклар, шунингдек Қорақалпоғистон Республика Бизнес инкубатори ва Қорақалпоғистон тадбиркор аёллар уюшмаси томонидан амалга оширилади.

Микролизинг хизмати амалга ошириш бўйича кредит сиёсатининг таҳлили шундан далолат берадики, Ўзбекистонда деярли барча лизингга берувчиларга мол-мулкни микролизингга бериш муддати 1,5-4 йилни («Турон» банк ва «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» компанияларидан ташқари) ташкил

этади. Бунинг асосий сабаби сифатида айрим лизингга берувчиларнинг юқори ставкалари эътироф этилади.

Микролизинг объектларининг вариация қийматининг сезиларли даражада бўлиши ўртача қийматни аниқлашни мураккаблаштиради. Бу бўйича Алоқабанк ва Ғаллабанкларнинг шартлари бир мунча ибратлидир, яъни шу банклар микролизинг хизматларини амалга ошираётганда шартларнинг «лизингга олувчилар томонидан танланиши» сиёсатида амал қилишади. Ҳеч шубҳасиз, «Фаолият эркинлиги» лизингга олувчилар учун анча қулай бўлиб ҳисобланади.

Маълумки, жаҳон молиявий-иқтисодий инкирозининг ҳозирги босқичида Ўзбекистонда банк фаолиятини ривожлантиришнинг энг муҳим масалаларидан бири бўлиб микрокредит ва микролизинг операцияларининг ҳажмини ошириш ҳисобланади. Ушбу хизмат турлари юқори рисклилиги билан ажралиб туради.

Шу ўринда, лизинг фаолиятида учрайдиган рискларга тўхталиб ўтсак. Лизинг компанияларининг ўз фаолиятлари давомида дуч келадиган рискларни 2 та йирик гуруҳларга ажратиш мумкин:

1. Умумий рисклар - бу барча корхоналар дуч келадиган рисклардир.
2. Махсус рисклар - фақатгина лизинг фаолияти билан боғлиқ бўлган рисклар.

Умумий рисклар таркибига қуйидаги риск турларини киритамиз:

- Сиёсий;
- Макроиқтисодий;
- Ҳуқуқий;
- Солиқ билан боғлиқ бўлган хавфлар (рисклар).

Лизинг фаолиятида учрайдиган махсус рисклар жумласига лойиҳа рискин, шунингдек лизинг объекти билан боғлиқ бўлган рисклар, молиявий ҳамда лизинг тўловларининг тўланмаслиги билан боғлиқ бўлган рискларни киритамиз.

Лойиҳа rischi лизингга олувчининг молиявий ва харажатлар стратегияси нуктаи назаридан олиб қаралган лизинг лойиҳасининг ҳолати билан боғлиқ. Бу турдаги riskни пасайтириш учун лизингга берувчи томонидан лизингга олувчининг бизнес-режаси ёки инвестицион лойиҳасининг самарадорлигини ҳамда унинг келгуси пул оқимларини, нарх стратегияси ва ҳ.к чуқур таҳлил қилишни талаб этади (Чизма-18га қаранг)

Чизма-18. Лизинг фаолиятида учрайдиган risk турлари.

Барча лизинг келишувларида лизинг объектининг қайтарилмаслик riskи учраб туради. Лизинг объекти гарчи лизингга берувчининг mulки бўлсада, амалдаги қонунчиликка мувофиқ уни лизингга олувчидан мутлако тортиб

олиш мумкин эмас. Рискнинг ушбу турини кайтариш учун лизингга олувчининг канчалик инсофли эканлигини, унинг ҳуқуқий жихатларини тўлиқ ўрганиб чиқиш ва лизинг таъминотининг самарали схемасини ишлаб чиқиш лозим.

Лизинг объектининг йўқотилиши билан боғлиқ риск асосан лизинг объектининг ўғирланиши, талон -тарож қилиниши натижасида юзага келади. Ушбу риск турини камайтириш учун лизинг объектини суғурталаш тугрисидаги шартномани тузиш лозим.

Лизинг объектини иккиламчи бозорда реализация қила олмаслик riskини камайтириш учун лизингга берувчи ва мол етказиб берувчи ўртасида мулкни қайтадан харид қилиш ёки такроран реализация қилиш бўйича шартнома тузиш лозим.

Молиявий riskлар турига қуйидагилар киради:

1. Портфель riskи - бу лизинг шартномалари портфелининг лизингга олувчилар ўртасида нотекис таксимланиши билан боғлиқ бўлган riskдир.

2. Фоиз riskи — лизинг шартномасида кўзда тутилган ставкадан ташқари банк кредитлари бўйича лизинг компанияси тўлаган фоиз ставкалари ошиши натижасида юзага келадиган йўқотиш riskидир.

3. Валюта riskи — валюта лизинги битими тузилишида юзага келади ва валюта курси тебраниб туриши натижасида лизинг берувчи йўқотиши мумкинлигини билдиради.

Портфель riskини камайтириш учун лизинг лойиҳалари портфелини шакллантириш бўйича яратилган стратегияни реализация қилиш талаб этилади. Ушбу портфелни шакллантиришда бир қанча йўналишлар мавжуд:

- тармоқли;
- «мулк тури» бўйича;
- ҳудудий;
- корхона шакли бўйича;
- молиялаштириш хажми бўйича.

Ҳар хил ҳудудларда турли шаклдаги мулк билан турли хил саноат тармоқларида лизинг фаолиятини олиб боровчи универсал компаниялар кам ҳолатларда портфель rischiга дуч келади.

Агарда лизинг шартномасида банк фоиз ставкасининг ўзгариши туфайли лизинг тўловлари миқдорини қайта кўриб чиқиши ҳақида келишиб олинса фоиз riskини камайтириш имконияти пайдо булади. Бунда шу нарсани унутмаслик керакки, лизинг тўловларининг миқдори кўпи билан 3 ойда 1 мартагача ўзгариши мумкин.

Валюта riskини камайтиришнинг бир усули бўлиб кредитлашда фойдаланилган валюта билан лизинг тўловларини ҳисоблашда қўлланилган валютанинг ўзаро мослигини таъминлаш ҳисобланади.

Лизинг компанияси уз фаолияти давомида дуч келадиган энг жиддий риск турларидан бири лизинг тўловларини тўламаслик riskидир. Ушбу риск турини пасайтиришнинг энг самарали усули бўлиб уни суғурталаш ҳисобланади. Шунингдек, лизингга олувчининг кредит қобилиятини комплекс равишда таҳлил қилишга алоҳида эътибор бериш талаб этилади.

Умуман олганда, лизинг фаолиятида учрайдиган риск турларини пасайтиришнинг энг самарали усули бўлиб лизинг шартномаларининг қўшимча таъминлангашши бўлиб ҳисобланади. Лизинг шартномасида гарчи лизинг объекти асосий таъминот сифатида эътироф этилсада, у ягона таъминот эмас. Лизинг шартномасининг қўшимча таъминоти сифатида лизингга олувчи томонидан амалга оширилган бўнак тўловларини, юридик ва жисмоний шахслар кафиллигини ҳамда гаров сифатида мулкни эътироф этиш мумкин.

Бундан ташқари, лизингга олувчининг riskларини пасайтириш ва лизинг объектларидан ғоятда самарали фойдаланиш учун сублизингдан фойдаланишади. Масалан, агар лизинг олувчи лизинг объектидан тўлиқ фойдаланиши учун етарли ресурсларга эга бўлмаса, у объектни учинчи тарафга - бундай ресурслари бўлган сублизинг олувчига бериш мумкин. Лизинг берувчи мол -мулкни лизинг олувчига беришни баъзи кўрсаткичлар (мониторингнинг мураккаблиги, тақдим этиладиган баъзи бир талабларга мувофиқлиги ва

х.) бўйича ўзи учун хаддан ташқари рискли деб ҳисоблайдиган вазият ҳам юзага келиши мумкин. Бу рискларни пасайтриш учун тарафлар лизинг берувчи сифатида ана шу мақсадлар учун кўпроқ тўғри келадиган, лекин ўзи лизинг субъектидан фойдаланмайдиган, балки ўз зиммасига пировард олувчининг барча рискларини оладиган пировард олувчига сублизингга берадиган компанияни танлашлари лозим.

Булардан ташқари яна жаҳон амалиётида қайд этилган қуйидаги риск турларига тўхталиб ўтамиз:

- **Маркетинг rischi** — асосан тезкор лизингга хос бўлиб, таклиф этилган лизинг мулкига лизинг берувчининг 100% ли талабининг бўлмаслик rischi. Лизинг тўловида риск мукофотининг оширилиши, битим учун ускуна ва техниканинг энг оммабоп турларидан фойдаланиш, лизинг шартномаси тугагач бозор конъюктурасини ҳисобга олиб битим объектини сотиш маркетинг рикининг олдини олиш усуллари ҳисобланади.

- **Лизинг битими объектиншг жадал маънавий эскириш rischi.** Лизинг битими объекти, одатда, кўп илм талаб соҳанинг маҳсулоти бўлади. Шунга кура улар кўпинча анча самарали технология ва ускуналар яратиши натижасида «илмий техника тараққиёти таъсирига чалинади». Бу riskни минималлаштиришнинг асосий усули бўлиб, шартномада қатъий муддатини белгилаш, яъни шартнома бекор қилиниши мумкин бўлмаган даврни белгилаш ҳисобланади.

- **Нарх rischi** - лизинг битими амал қиладиган муддати мобайнида лизинг битими объектининг нархи ўзгариши билан боглик даромадни аник йўқотиш rischi. Бунда лизингга берувчи эски нархларда тузилган лизинг объекти нархи ошган ҳолларда қўлга киритиши мумкин бўлган даромадни йўқотади. Эски нархлар бўйича лизингга олинган лизинг мулкининг тушишидан лизингга олувчи зарар кўради. Бу riskни биргаликда минималлаштиришга лизингнинг бутун муддати мобайнига ҳар бир лизинг тўловининг миқдорини қайд этиши йўли билан эришилади.

- **Сиёсий риск** - мамлакатдаги сиёсий вазият ўзгариши, иш ташлашлар, давлат иқтисодий сиёсатнинг ўзгариши ва бошқалар билан боғлиқ молиявий йўқотишлар рискидир.

- **Ҳуқуқий риск** - муайян мамлакатдаги лизинг муносабатларини тартибга солувчи қонунчилик ҳужжатлари ўзгариши натижасида лизинг берувчига юзага келадиган йўқотишлар билан боғлиқ.

Лизинг фаолиятида учрайдиган рискларни пасайтиришнинг энг самарали усулларида бири-бу лизинг объектини суғурталашдир.

Микролизинг операциялари бўйича банк фоизлари қисман уларнинг амалга оширилиши билан кузатиладиган риск бўйича тўлов сифатида аниқланади. Суғурта компанияси орқали банк ўзининг имконияти бўлмаганда ҳамда ўзини-ўзи суғурталашда ўз маблағларининг етишмаслиги натижасида юзага келадиган рискларни суғурталайди.

Ривожланган давлатларда микролизинг операцияларини суғурталаш анча оммалашган бўлиб, шартли равишда унинг қуйидаги турлари ажратилиши мумкин.

Мулкни йўқотиш билан боғлиқ риск, мамлакатдаги мавжуд иқтисодик ҳолат ва экологик омиллар таъсирида мулк қийматининг ўзгариши билан боғлиқ риск, лизингга олувчининг тасодифан вафот этиши ҳамда меҳнат қобилиятининг қисман ёки тўлиқ йўқотилиши билан боғлиқ риск ва ҳоказо.

Халқаро амалиётда лизинг операцияларининг суғурталаш суғуртанинг маҳсус тури сифатида XIX асрда шаклланган бўлиб, у иқтисодий инқироз ва иқтисодий нобарқарорлик шароитида қайта тикланган, десак тўғри бўлади.

Лизинг объектини нобуд бўлиш, йўқотиш, ўғирлаш, шикастланиш, бузилиш ва барвақт эскириш хавфи билан боғлиқ бўлган тарздаги ҳар қандай етказилиши мумкин бўлган зарарлардан суғурталаш тарафларининг келишуви-га биноан амалга оширилади. Бундай келишув бўлмаган тақдирда, лизингга олувчи лизинг объекти суғуртаси учун жавобгар бўлади.

Тадбиркорлик (молиявий) рискларни суғурталаш лизинг шартномасига мувофиқ томонлар келишувига мувофиқ амалга оширилади ва мажбурий бўлиб ҳисобланади.

Республикамиз қонунчилигига мувофиқ лизингга олувчи лизинг мулкидан фойдаланиши жараёнида бошқа шахсларнинг ҳаётига, соғлиғига ёки мол-мулкига зарар етиши мумкин бўлган ҳолларда вужудга келадиган жавобгарлигини суғурталаш керак.

Лизингга олувчи лизинг шартномасининг бузилиши бўйича ўзининг жавобгарлиги рискни лизингга берувчи фойдасига суғурталаш ҳуқуқига эга.

Лизинг хизматлари бозори таҳлили шуни кўрсатадики, амалиётда лизинг объектларининг мулкый суғуртаси кўп учрайди. Статистик маълумотларга кўра мол-мулк билан боғлиқ рискларни суғурталаш бўйича тузилган шартномаларнинг усули барча лизинг шартномаларининг 90 % ни ташкил этади. Лизингга берувчининг молиявий рискларини суғурталаш эса барча лизинг шартномаларининг 2 % улушини ташкил этади.

Мулкый суғуртага суғурталовчи сифатида (ёки бенефициар) лизингга берувчи ёки лизингга олувчи иштирок этиши мумкин. Бироқ лизинг объектнинг ўғирланиши ҳамда нобуд бўлиши рискни бўйича лизингга берувчи фойдага эгалик қилувчи субъект сифатида чиқади.

Мамлакатимиз суғурта бозорида фаол ривожланиб бораётган «Капитал» давлат акционерлик суғурта компанияси вилоятимиз лизинг бозорида учрайдиган турли хил риск турларидан лизинг объектларини ҳимоялашда муҳим аҳамиятга эга. Бу компания «Uzavtosnoat leasing» ихтисослаштирилган лизинг компанияси билан биргаликда лизингга берилаётган мол-мулкни суғурталаш ҳамда лизингга олувчининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш бўйича суғурта бадали миқдори энг кам иш ҳақининг 1000 баровари миқдоридан 2% ва 0,7% улушида ундирилади. Бу эса ўз навбатда, мамлакатимизда лизинг бозорининг мавжуд рисклардан юқори даражада ҳимояланганлигидан далолат беради (илова 2).

Ўзбекистон Республикасининг «Лизинг тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ лизинг объекти билан боғлиқ барча рисклар, шу жумладан унинг тасодифан йўқолиши (нобуд бўлиши) ёки тасодифан бузилиши, шунингдек ўғирланиши, барвақт эскириши, шикастланиши хавфлари лизинг шартномасида шартномасида назарда тутилган тартибда лизингга олувчига ўтади. Рисклар лизинг олувчига ўтган дақиқадан эътиборан лизингга олувчи лизинг объекти ҳар қандай тарзда йўқотилиши ёки шикастланиши учун лизинг шартномаси амал қиладиган муддат давомида жавобгар бўлади.

Агар рисклар лизингга берувчидан лизингга олувчига ўтадиган вақт лизинг шартномасида белгиланган бўлмаса, рисклар лизингга олувчига у лизинг объектини олган дақиқадан эътиборан ўтади.

Агар таклиф этилган лизинг объекти лизинг шартномасига мос келмаса ва бу лизинг олувчига лизинг объектидан воз кечиш ҳуқуқини берса, ана шундай номувофиқлик бартараф этилгунга қадар ёки лизингга олувчи лизинг объектини олгунга қадар барча рисклар лизингга берувчи зиммасида бўлади.

Сотувчининг ночорлиги ёки лизинг объектининг ундан фойдаланиш мақсадларига номувофиқлиги рисклари лизингга олувчининг зиммасида бўлади, лизингга лизингга берувчининг сотувчини ёки лизинг объектини танлаш ёхуд лизингга берувчи лизинг олувчини муайян сотувчини ёки лизинг объектини танлашга ғайриқонуний тарзда мажбурлаш ҳоллари бундан мустасно.

4.3. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози омиллар таъсирини юмшатишга молиявий бозорда лизинг хизматларининг ролини ошириш орқали эришиш йўллари

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида лизинг жаҳон иқтисодиётида ишлаб чиқаришни ва молиялашнинг энг муҳим воситаларидан бири сифатида фаолият кўрсатмоқда. Статистик маълумотларга қараганда,

иқтисодий ривожланган мамлакатлардаги барча капитал қўйилмаларнинг 30 фоизини айнан мана шу усул таъминламоқда.

Ўзбекистон Республикаси ривожланган мамлакатлар тажрибасини ўрганган ҳолда, асосий эътиборни энг аввало, республикада фаолият юритаётган лизинг компаниялари учун зарур ҳуқуқий асосни вужудга келтириш масаласига қаратди. Аввало 1999 йил Олий Мажлиснинг XIV сессиясида «Лизинг тўғрисида»ги қонун қабул қилинди. Фуқаролик кодексида зсга айнан мана шу фаолиятга етгита модда бағишланган; Марказий банк томонидан қатор йўриқномалар ишлаб чиқилган ва улар амалда лизинг операцияларини тартибга солишга хизмат қилмоқда. Бу қонуний ҳужжатлар республикада лизинг операцияларики амалга ошириш ва шу тариқа мамлакатимиз иқтисодий юксалтиришнинг муҳим йўналиши, яъни кичик ва ўрта бизнесни ҳамда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ишига ўз ҳиссасини қўшмоқда, Бироқ амалдаги қонунлардаги айрим қоидалар лизинг муносабатларининг ривожланиш имкониятларини бирмунча чеклаб қўймоқда. Солиқ туфайли лизинг объектлари баҳоси ортиши, уни молиялашнинг бошқа шаклларига нисбатан норақобатбардош бўлишига олиб келмоқда. Айни чоғда лизингнинг жаҳон миқёсида кенг тарқалишига асосий сабаб, унинг банк кредитига нисбатан анча арзон эканлиги билан боғлиқдир.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози омиллар таъсирини кескинлашишига қарши лизинг фаолиятини такомиллаштириш Ўзбекистонда амалдаги қонунлар, хусусан, солиқ идораси томонидан лизингни рағбатлантирувчи самарали механизмни вужудга келтириш билан белгиланмоқда. Президент И.Каримов мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг 2008 йилги яқунлари ҳамда 2009 йилда иқтисодий ислохотларнинг етакчи йўналишларига бағишланган «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш давр талаби» маърузасида қуйидаги фикрларни алоҳида таъкидлаб ўтди: Ҳар йили фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш учун катта миқдорда моддий ресурс ва маблағлар ажратилмоқда. Фақат ўтган 2008 йилнинг ўзида қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг энг

мухум турларини етиштириш учун 1 триллион сўм, жумладан, пахта тайёрлашга – 800 миллиард сўм. ғалла етиштиришга – 200 миллиард сўм маблағ аванс тариқасида берилди. 2009 йилда ушбу мақсадлар учун 1 триллион 200 миллиард сўм йўналтирилади. Қишлоқ хўжалик техникасини лизинг асосида сотиб олиш бўйича махсус ташкил этилган Фонд ҳисобидан ушбу мақсадлар учун ўтган йили 43 миллиард сўмдан зиёд маблағ ажратилган бўлса, жорий йилда 58 миллиард сўмдан ортиқ маблағ йўналтириш режалаштирилмоқда.

Бизнинг назаримизда, лизинг операцияларини ривожлантириш лизинг муомалаларини амалга оширишнинг иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқлиги, уларнинг ҳам лизинг берувчилар, ҳам лизинг олувчилар учун бошқа молиявий воситаларга қараганда рақобатбардошлигига боғлиқ.

Жаҳондаги кўплаб ривожланган мамлакатлар, жумладан, АҚШ, Буюк Британия ва Европа мамлакатларидаги лизинг хизматлари бозорини таҳлил қилган ҳолда, ушбу мамлакатларда лизинг операцияларини ривожлантириш шу давлат органлари томонидан кенг миқёсда қўллаб-қувватланганлигини ва бу чора-тадбирлар лизинг операцияларини ривожлантиришда рағбатлантирувчи омил бўлганлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим.

Масалан, АҚШ солиқ тизимида имтиёзларнинг жорий этилиши туфайли лизингнинг жадал суръатларда ривожланишига асосий сабаб: тезлаштирилган амортизация ва инвестициявий солиқ имтиёзи, янги инвестициялар қийматининг 10 фоизи солиқ суммасидан ушлаб қолинишидир.

Франция лизинг компанияларига солиқ масаласида катта имтиёзлар берилган: даромаднинг 85 фоизи солиқдан озод этилган, шунингдек, тезлаштирилган амортизация ва бошқа имтиёзлар жорий этилган.

Италияда жамоат ташкилотлари учун, шунингдек, айрим иқтисодий тармоқлар учун лизинг бўйича солиқ имтиёзлари жорий этилган. Бу мамлакатда имтиёзлар тўғрисидаги қонунлар қуйидаги тармоқлар бўйича қабул қилинган:

- технологик инновациялар - 1987 й.;
- саноатни қайта таъмирлаш - 1977 й.;

- савдо-сотиқ - 1985 й.;
- қишлоқ хўжалиги - 1986 й. ва бошқалар.

Европада лизинг операцияларига имтиёзли тарзда солиқ солинади. Инвестициялар эса фондларнинг тезлаштирилган амортизациясини қўлланиши, ўз фаолиятини энди бошлаган янги компанияларни солиқдан озод этиши ҳамда уларга муайян фаолият турларига қараб, имтиёзли солиқ тизимини жорий қилиши ҳисобига катта самаралар беради. Лизинг олувчининг лизинг тўловлари солиқдан озод этилган бўлиб, улар солиқ солинадиган даромаддан ушлаб қолинади.

Ҳозир аксарият МДҲ мамлакатларида ҳам қатор солиқ имтиёзлари жорий этилган. Масалан, Россияда лизинг фаолиятининг иштирокчилари учун бир қатор солиқ имтиёзлари назарда тутилган.

Олиб борилган таҳлилий ишларга асосланган ҳолда, мамлакатимизда лизинг соҳасининг ривожланишига ва уларнинг ҳар томонлама равақ топишига тўсқинлик қилаётган баъзи ҳолатларни ва уларни бартараф этиш йўллари кўрсатиб ўтиш мумкин:

– лизинг компаниялари фаолияти ривожланиши ва юксалишига уларнинг устав жамғармаларини мустаҳкамлаш ҳам ёрдам бериши мумкин. Айни пайтда лизинг компаниялари тасарруфидаги айланма маблағлар миқдорининг етишмаслиги (Масалан, «Ўзбеклизинг интернэшнл АО» қўшма корхонасининг устав жамғармаси 4 млн. АҚШ долларини, «ЎзКейсагролизинг» Ўзбекистон-Америка қўшма корхонасининг устав жамғармаси 5 млн. АҚШ долларини, Ўзбекистон банклари Уюшмасининг «Барака» универсал лизинг компанияси учун ажратилган устав жамғарма эса 200 миллион сумни ташкил этган) мамлакатимизда лизинг секторининг жадал суръатларда ривожланишига жиддий тўсиқ бўлмоқда. Масалан, «Барака» универсал лизинг компанияси устав капитали маблағларини 1997 йилиёқ ўзлаштирган бўлиб, у ҳозирги кунда лизинг операцияларини ўз молиявий фаолиятдан олинган даромадлари ҳисобига ўтказишга мажбур бўлмоқда. Таъкидлаш жоизки, бу амадга оширилиши мумкин бўлган лойиҳалар

миқдорининг қисқаришига сабаб бўлмокда. Чунки янги лойиҳалар учун пул маблағларининг лизинг тўловларидан тушаётган молиявий ресурслар ҳисобига тўпланиши муайян вақни талаб этади. Лизинг компаниялари учун ажратилаётган устав капитали миқдорининг озлиги нафақат иқтисодиётимиз лизинг сектори ўсишига, балки мазкур компанияларнинг сон жиҳатдан ортишига ҳам салбий таъсирини ўтказмокда;

- лизинг компанияларининг устав капиталини мустаҳкамлаш билан бир каторда маҳаллий лизинг компаниялари учун имтиёзли шарлар асосида мамлакатимиздаги шунингдек банкларнинг кредит ресурсларини жалб қилиш ҳисобига ўз айланма маблағларини ошириш шартларини яратиш катта ёрдам беради, Бунинг учун амалдаги қонуний ҳужжатлар - Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси ҳамда «Лизинг тўғрисида»ги қонунда молиявий маблағларни четдан жалб қилишга оид моддалар турлича талқин қилинмасдан улар таҳририй жиҳатдан мувофиқлаштирилган бўлиши лозим бўлади;

- ҳозирги пайтда лизинг муносабатларининг барча иштирокчиларига хизмат кўрсатувчи лизинг сектори инфратузилмасини, яъни лизинг компаниялари, консалтинг фирмаларининг кенг тармоқларини ривожлантириш муҳим аҳамият касб этмокда.

- лизинг хизматлари бозорини етарли даражада таъминлаш мақсадида лизинг компанияларини чет эл молиявий институтлари мисолида бевосита республика банклари ва бошқа кредит муассасалари қошида тузиш жоиз. Чунки бу лизинг лойиҳаларини молиялашнинг кўшимча манбаларини аниқлаш муаммосини ҳал этишга имкон беради. Шунингдек, мавжуд халқаро тажрибадан фойдаланган ҳолда, мамлакатимизда йирик саноат қўшма корхоналари қошида ихтисослаштирилган лизинг компанияларини вужудга келтириш мумкин. Шу ўринда «SamAvto» саноат корхонаси қошида фаолият юритаётган «Uzavtosanoatleasing». Лизинг хизматлари бозорини кенгайтириш мақсадида йирик: саноат корхоналари қошида маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлашга, уларнинг молиявий имкониятларини кенгайтиришга, шунингдек, ишлаб чиқарилган маҳсулотни реализация

килишни жадаллаштириш ҳамда ўтказилаётган лизинг операциялари ҳажмини янада кенгайтиришга ёрдам берувчи бундай махсус лизинг компанияларини вужудга келтириш ва уларни ривжлантиришни рағбатлантириш лозим. Бундай компанияларда ишлаш учун мутахассисларни ўқитишни Банк-молия Академиясида, Минтақавий банк-ўқув марказида, шунингдек, Тошкент давлат иқтисодиёт университети, Тошкент молия институти ва институтимиз базасида ташкиллаштириш мумкин. Уларнинг амалий малака орттириши масаласи эса ҳозирда фаолият юритаётган лизинг тузилмаларига бўладиган стажировкалари жараёнида назарда тутилиши мумкин;

- 2005 йилда лизинг компаниялари уюшмасининг тузилиши ҳам бу борадаги муҳим қадамлардандир.

Фикримизча, бу уюшма қуйидаги вазифаларни амалга ошириб, лизинг бозорининг ривожланишига улкан ҳисса қўшадилар:

- а) лизинг хизматлари бозорини ривожлантиришга қўмаклашиш;
- б) ички ҳамда халқаро лизингнинг қонуний ҳужжатлари, юридик ҳамда ҳуқуқий асосларига оид лойиҳани тайёрлаш;
- в) уюшма таркибига кирувчи ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда улар тасарруфидаги маблағларни ички ва ташқи бозорларда ўзаро манфаатли лойиҳалар ва операцияларни амалга ошириш учун бирлаштириш;
- г) давлат бошқаруви органлари билан биргаликда Ўзбекистонда лизингни ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари ва дастурини ишлаб чиқиш;
- д) давлат идораларида, Ўзбекистон ҳудудида ва ундан ташқаридаги иқтисодий ташқи савдо ҳамда жамоат ташкилотларида уюшма аъзолари манфаатлари ва ҳуқуқларини ифода этиш ва ҳимоялаш;
- е) халқаро уюшган жамоат ташкилотлари ишида иштирок этиш.

Ушбу тадбирларнинг амалга оширилиши лизинг хизматларининг фаоллашувиغا, бинобарин, Ўзбекистонда ишлаб чиқаришнинг моддий-техника базаси ривожланишига ёрдам беради.

Лизинг компаниялари фаолиятини янада кучайтириш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоялашни таъминлаш вазифаларидан келиб чиққан

ҳолда, бизнинг назаримизда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги қошида лизинг компаниялари ишини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш бўйича Марказ тузиш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Бу Марказ фаолиятининг асосий вазифалари ва йўналишлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- лизингни ривожлантиришга кўмаклашиш соҳасида давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш;
- лизинг муносабатлари иштирокчиларини лизинг бозоридаги аҳволга оид маълумотлар билан таъминлаш ҳамда лизинг компаниялари маблағларини самарали қўйиш учун иқтисодиётнинг етакчи соҳаларини аниқлаш;
- лизинг бозори ишлашининг зарур шарт-шароитларини таъминловчи меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш;
- давлат идоралари ҳамда хўжалик юритувчи барча субъектлар томонидан лизинг тўғрисидаги қонунлар ижросини назорат қилиш ва таъминлаш;
- лизинг фаолияти соҳасида халқаро тажрибани ўрганиш ва умумлаштириш ҳамда уни республика иқтисодий шароитларига мувофиқ равишда жорий қилиш.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда лизинг хизматлари бозорини ривожлантириш мақсадида махсус комплекс Дастур ишлаб чиқилиши зарур бўлиб, унинг асосий стратегик йўналишлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- Ўзбекистон Республикасида лизинг муносабатларини давлат томонидан тартибга солишни такомиллаштириш;
- Ўзбекистон Республикасида лизинг фаолиятини ривожлантиришни давлат томонидан солиқ, божхона ҳамда ҳуқуқий соҳада қулай шарт-шароитлар яратиш орқали қўллаб-қувватлаш;
- лизинг хизматлари бозорини ривожлантиришни ҳуқуқий (жиҳатдан) таъминлашни такомиллаштириш;
- лизинг операцияларини амалга оширувчи ташкилотлар уюшмаси ва консалтинг фирмаларини тузиш орқали лизинг хизматлари бозори инфратузилмасини ривожлантириш;

- инвестицияларни амалга ошириш учун самарали молиявий усулларни тақдим этиш орқали хусусий тадбиркорликни мустаҳкамлаш ва ривожлантиришга ёрдам бериш;
- молиявий менежментни мустаҳкамлаш, раҳбарларга, шунингдек, лизинг ташкилотлари бош мутахассисларига бўлган малакавий талабларни ошириш мақсадида кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини такомиллаштириш;
- лизинг фаолиятини ўтказишнинг халқаро стандартларини жорий қилиш.

Юқорида қайд этилган махсус комплекс Дастурни ишлаб чиқиш пировардида иқтисодиётнинг реал секторида инвестиция фаоллиги ривожланишига, маънан эскирган техника жиҳозларини замон талаблари даражасидаги янгилари билан алмаштиришга, шунингдек, ишлаб чиқариш соҳасида тадбиркорлик фаолияти самарадорлигини ошириш ва республика иқтисодий ўсиш суръатларини жадаллаштиришга хизмат қилади.

ХУЛОСА

Жахон молиявий-иктисодий инкирози шароитида иктисодиётда чуқур таркибий узгаришларга эришиш, тадбиркорликда юкори самараларга интилиш, иктисодиётнинг турли соҳаларида хужалик юритаётганлардан ташаббускорликни, уддабуронликни, ишбилармонликни бутун чоралар билан ривожлантиришни нафакат талаб этибгина колмай, уларни Янги механизмларини излаб топишни асосий вазифалар сифатида куяди. Ана шундай механизмлардан бири лизинг булиб, унинг молиявий ресурслар чекланган даврда корхоналарнинг машина ва асбоб-ускуналарни маблаг тежаш асосида, киска муддат ичида янгиланишига ёрдам бериши юкорида айтиб утилди.

Инкироз шароитида Ўзбекистон тадбиркорларининг бош муаммоси булмиш етарли маблагнинг етишмаслиги муаммосини ечувчи калит сифатида лизинга карасак, уни янада мамлакатимизда кенг куллаш ва тадбиркорлар фаолиятига кенг таргиб этиш бугунги биз ёшлардан жуда катта куч ва гайрат талаб этади.

Юкорида келтирилган фикрларни умумлаштириб, республикамызда лизинг соҳаси инфратузилмасини янада ривожлантириш учун куйидаги таклифларни бериб утмокчиман:

1. Лизинг операциялари билан шуғулланувчи мутахассислар тижорат бўйича, янги ва ишлатилган асбоб-ускуналарга бўлган талаб ва таклифни аниқлаш, ишлаб чиқариш технологиялари, техник хизмат кўрсатиш бўйича, назорат, қонунчилик бўйича, мол-мулкни суғурталаш ва бошқа соҳалар бўйича чуқур билимга эга бўлишлари талаб этилади. Маълумки, лизинг операцияларини амалга оширишда лизинг олувчининг мол-мулкдан қоникарсиз фойдаланиши, лизинг берувчи ишлатилган асбоб-ускуналарни самарасиз сотиши, лизинг объектини эгасига ўз вақтида қайтарилмаслиги ва шу каби салбий ҳолатлар лизинг берувчининг рискларини оширади. Шу сабабли лизинг соҳасидаги мутахассислар лизинг мулкни суғурталаш бўйича билимли ва тажрибали бўлиши катта аҳамиятга эгадир;

2. Ҳозирги вақтда лизинг операцияларининг ҳар хил турлари бўйича тўловларнинг ҳамма унсурларини ҳисоб-китоб қилиш учун услубий

қўлланмалар ишлаб чиқилмаган. Молиявий, тезкор, бўлинма лизинг, сублизинг ва шу кабилар юзасидан тузиладиган шартномаларнинг намуналари йўқ. Лизингнинг экспорт ва импорт турларига битим-шартномалар тузиш шарт-шароитларини ишлаб чиқиш ғоят зарур бўлиб турибди. Лизинг компанияларига тўланадиган воситачилик йиғимлари, мукофотларни белгилаш учун йўриқномалар ишлаб чиқиш бозорнинг мазкур сегментидаги ҳал этилмаган муаммолардан ҳисобланади.

3. Чет эл тажрибаси лизингдан фойдаланишда айрим минтақаларга ва бозор секторларига имтиёзлар бериш зарурлигидан далолат беради. Иқтисодиётнинг техника ва технология соҳасида орқада қолган секторларига, масалан, қишлоқ хўжалигига, унинг маҳсулотини қайта ишлашга, халқ истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга, маиший ва саноат электроникаси, тиббиёт техникасига, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ускуналарини ишлаб чиқаришга ва бошқа соҳаларга лизингдан фойдаланиш бўйича барча имтиёзларни бериш мақсадга мувофиқ бўлур эди. Иқтисодиёти суст ривожланган минтақаларга солиқ соҳасида имкони борича имтиёзлар берилиши ҳам фойдадан ҳоли эмас.
4. Инвестиция фаолиятини рағбатлантиришнинг ҳозирги босқичида асосий капитални лизинг асосида сотиб олиш ва янгилаш йўли билан хусусий тадбиркорликни ривожлантириш зарур. Шу мақсадда лизингни ривожлантириш учун алоҳида лизинг тармоғини шакллантириш учун қулай шароит яратиш лозим. Лизинг компаниялари ва Ўзбекистоннинг барча минтақаларида уларнинг филиалларини тузиш, уларни солиқ ва йиғимлардан озод қилиш, уларнинг мустаҳкамланишига имкон бериш, шу йўл билан лизинг операцияларини кенгайтириш керак. Қишлоқ жойларда бу ишнинг, йўлга қўйилиши қишлоқ маҳсулотларини қайта ишлашга, янги иш жойларини ҳосил қилишга ёрдам беради.
5. Инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришда лизингни жорий этиш мақсадида молиялаштиришнинг муқобил усулларини таққослаш лозим. Бунда молиялаштириш муқобил усулларининг натижаларини

чиқимларнинг ҳақиқий қиймати кўрсаткичи, кутилган соф фойда бўйича қийслаш талаб этилади. Бундан ташқари халқаро лизингнинг ривожлантиришда лизинг объектининг реал қийматини баҳолаш вазифаси ҳам кун тартибда туради.

6. Республикада амал қилаётган амортизацияни ҳисоблаш тартиби эскиришни бир маромда ҳисоблаш усулидан фойдаланишни кўзда тутди, бу эса аслида инфляция шароитида вақт жиҳатидан (асбоб-ускуналарнинг қийматигина эмас, айти вақтда ҳисобланган ва шакллантирилган амортизация фондининг ҳам кадрсизланиши натижасида) амортизация қийматини йўқотишга олиб боради. Ўзбекистоннинг амалдаги қонун ҳужжатларига биноан жадал амортизацияни қўллашга рухсат берилади, бироқ меъёридан юқори бўлган амортизация ажратмалари солиққа тортиладиган базага киритилади ва ундан солиқ ундирилади. Шу муносабат билан, бизнингча, инвестицияларни рағбатлантирадиган ва солиққа тортиладиган базани қисқартирадиган жадал амортизацияни ҳисоблашнинг зарур усулларида эркин фойдаланишни амалиётга жорий этиш зарур, бу эса жамғариладиган амортизация суммасини инфляция таъсиридан сақлаш имконини беради.
7. Ишончли лизинг олувчини тўғри танлаш, улар таклиф этадиган лойиҳаларнинг ҳаётийлиги ва самарадорлигини аниқлаш лизингдан фойдаланиш амалиётидага асосий муаммолардан биридир. Шу билан бирга лизинг олувчининг кредит қобилятини аниқлаш ва лизинг бўйича тўғри қарорлар қабул қилиш кўп жиҳатдан лизинг операцияларининг самарадорлигани оддиндан белгилаб беради. Бу масалаларни тўғри ҳал қилиш учун халқаро тажрибага асосланиб Ўзбекистондаги иқтисодий вазиятни эътиборга олиб иш тутиш лозим. Лизинг муносабатлари лизинг мол-мулкидан фойдаланиш имкониятини олиш ва келажакда фойда кўриш нуқтаи назаридан кредит муносабатларига нисбатан самаралироқ бўлиши керак. Марказий банкнинг қайта молиялаштиришдаги

ўзгарувчан ставкасини пасайтириш хисобига лизинг ставкасини камайтиришга эришиш мумкин. Шу билан бирга лизинг инфратузилмасини бутун республика ҳудудида бир маромда кенгайтиришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Лизинг соҳасини кенгайтириш учун лизинг битимлари таъминотининг кенг ахборот базасини вужудга келтириш, самарали ҳаётий лизинг лойиҳаларини амалга оширишга кўмаклашадиган консалтинг компаниялари ва фирмаларини, бошқа воситачилик ташкилотларини тузиш зарур. Лизинг компанияларини қўллаб-қувватлаш учун имтиёзли шартлар билан молиявий ресурслар бериб турадиган махсус фондлар бўлиши лозим.

8. мамлакатимиз лизинг бозорига «персонал» лизинги тушунчасини киритиб, жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози шароитида уни ривожлантириш;
9. олий таълим муассаларида бевосита лизинг операцияларидан кенг фойдаланиш ва бунинг натижасида олий таълим муассасасининг молиявий ахволини яхшилашга эришиш.

Адабиётлар

1. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009.
2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, —Т.: «Ўзбекистон», 2002.
3. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 34 боб. - Мулкни ёнлаш - ижара, §6. Лизинг 587-599 бандлар.
4. «Лизинг тўғрисида» ги Ўзбекистон республикаси қонуни, 1999 йил 14 апрел.
5. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси //Халқ сўзи, 2002 йил 9 январ, 6 сон.
6. И.А. Каримов «Ўзбекистонда демократик узгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йуналишлари», Олий Мажлис туккизинчи сессиясидаги маърузаси, //Халқ сўзи, 2002 йил 30 август.
7. «Лизинг фаолиятини ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2002, 8-сон, 131-132-бетлар.
8. Қишлоқни лизинг шартларида қишлоқ хужалиғи техникаси билан таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори, Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарорлари тўплами, 2000, 11-сон, 2-7-бетлар.
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Иқтисодиётнинг кредитлаш механизмини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тугрисида»ги қарори, Ўзбекистон Республикаси банклари томонидан кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами, -Т.: Ўзбекистон, 2002.
10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Кичик корхоналар, деҳқон ва фермер хўжалиқларини маблағ билан таъминлаш, моддий-техник таъминлаш, уларга божхона имтиёзлари бериш, банк хизматлари ва бошқа хизматлар кўрсатиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори, Ўзбекистон Республикаси банклари томонидан кичик ва урта бизнесни қўллаб-қувватлаш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами, -Т.: Ўзбекистон, 2002.

11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Европа тикланиш ва тараққиёт банки билан микрокредит бериш дастурини амалга оширишга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори, Ўзбекистон республикаси банклари томонидан кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами, -Т.: Ўзбекистон, 2002.

12. «Тижорат банклари томонидан юридик шахс мақомини олиб фаолият кўрсатаётган фермерлик хўжаликлари ва кичик бизнеснинг бошқа субъектларини миллий, ва чет эл валютасида микрокредитлаш тартиби, 903-сон, 2000 йил 29 феврал. Ўзбекистон республикаси банклари томонидан кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами, - Т.: Ўзбекистон, 2002.

13. «Тижорат банклари томонидан фермер хўжаликларини, кичик ва ўрта бизнес субъектларини миллий валютада кредитлаш Тартиби, 907-сон, 2000 йил 7 март. Ўзбекистон республикаси банклари томонидан кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами, - Т.: Ўзбекистон, 2002.

14. «Тижорат банклари томонидан йирик инвестиция лойиҳаларини синдициялаштирилган кредитлашни амалга ошириш тартиби тўғрисида»ги низом 941-сон, 2000 йил 29 июн. Ўзбекистон республикаси банклари томонидан кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами, -Т.: Ўзбекистон, 2002.

15. Акрамов А. «Лизинговые операции реальны и должны быть популярны». //Банковские ведомости, №41 (180), 1999.

16. Аксенов В. «Лизинг или кредит — что выгоднее?». //Банковские ведомости, №50, декабрь, 1999.

17. Ачилов М.Ф., Безбородое А.Г., Газибеков Д.Г., Котов В.А. Проблемы интеграции банковской системы Узбекистана в мировое банковское сообщество. -Ташкент: БФА Республики Узбекистан, 1999.

18. «Бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти». Дарслик, муаллифлар гуруҳи. -Т.: Ўқитувчи, 2000, 9,10,11 боблар.

19. «Бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти». Дарслик, муаллифлар гуруҳи. -Т.: Ўқитувчи, 2000, 9,10,11 боблар.

20. Болтаев О. Банкларда лизинг операциялари ҳисобини ташкил этиш. //Бозор, пул ва кредит, №9, сентябр, 2003.

21. Васильев Н.М., Катырин С.Н., Лепе Л.Н. «Лизинг как механизм развития инвестиций и предпринимательства». - М.: ООО Издательско-консалтинговая компания «ДеКА», 1999.
22. Возможности перспективы развития лизинга // Бозор, пул ва кредит, №03, 2009-06-25
23. Галимов Ю. «Лизинг - синтез аренды и кредита». //Деловой партнер Узбекистана, февраль, 2000.
24. Газибеков Д.Г., Сабиров О.Ш. «Лизинг и его развитие в Узбекистане», - Т.: Молия, 2001.
25. Васильев Н.М., Катырин С.Н., Лепе Л.Н. «Лизинг как механизм развития инвестиций и предпринимательства». - М.: ООО Издательско-консалтинговая компания «ДеКА», 1999.
26. Галимов. Ю. «Лизинг - синтез аренды и кредита» //Деловой партнер Узбекистана, февраль, 2000.
27. Гоziбеков Д. Ф., Сабиров О.Ш. «Причины медленного развития лизинговых отношений в условиях перехода Узбекистана к рыночным отношениям», «Ўзбекистон банк тизимини эркинлаштиришнинг долзарб масалалари ва жаҳон тажрибаси» мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари, Ўзбекистан Республикаси Банк-молия академиясининг «Молия» нашриёти, - Т. 2000.
28. Гоziбеков Д.Р. "Инвестицияларни молиялаштириш масалалари". - Т.: Молия, 2003.
29. Гоziбеков Д.Ф., Собиров О.Ш., Мўминов А.Г., Қулжонов О.М. Лизинг муносабатлари назарияси ва амалиёти. Т.: «Фан ва технология», 2004
30. Джуха В.М. Лизинг. Серия «Учебники, учебные пособия».- Ростов н/Д: «Феникс», 1999.
31. Договор лизинга. Налоговые и таможенные вести, №51, декабр, 2003.
32. Ершова И. «Лучше лизинга может быть только лизинг»//Бизнес-Вестник Востока, №45, 1998.
33. Законодательство о лизинге изменено //Бизнес-вестник Востока. №7, феврал, 2003.
34. «Из истории лизинга» //Бизнес-вестник Востока, 6 июня 2002 года, №23(541), стр.5
35. И снова о лизинге //Бизнес-вестник Востока. №27, июль, 2003.

36. Кабатова Е.В. «Правовое регулирование лизинга в России //Консультант директора. - 1996, №2
37. Кабатова Е.В. «Лизинг: понятие, правовое регулирование, международная унификация. - М.: ИНФРА-М, 1991
38. Кабатова Е.В. «Лизинг: правовое регулирование, практика», -М.: ИНФРА-М, 1998г.
39. «Компромисс интересов», // Бизнес-вестник Востока, 28 февраля 2002 года, №9(527), стр.6.
40. Козлова Д. «Лизинг: новые горизонты предпринимательства». //Экономика и жизнь №29, июль, 1996.
41. «Лизинг обречен на успех, но мешают налоговые проблемы». //«Экономика и жизнь», №8, 1996.
42. «Лизинг в России: пора подводить первые итоги». // «Экономика и жизнь» № 17 за 1996 г.
43. Лизинг: законодательство, практика применения, перспективы. –М.: Материалы научно-практической конференции, 29 июня 2000 года.
44. «Лизинг на пути реформ» //Бизнес-вестник Востока, 21 февраля 2002 года, №8(526), стр. 10
45. «Лизинг хужалик шартномалари ва бухгалтерия хисобида». // Солиқ ва божхона хабарлари, 2002 йил 7 июн, 24(412) сон, 6-7 бетлар.
46. Лизинг в России //У Бизнес-вестник Востока, №29, июл, 2002.
47. Лизинг: что это такое? // Бизнес-вестник Востока, №21, май, 2002.
48. Лизинг в США. // Бизнес-вестник Востока, №35, август, 2002.
49. Лизинг: основы теории и практики: учебное пособия/ В.А. Шабашев, Е.А. Федулова А.В. Едошкин; под. ред проф. Г.П. Подшиваленко – 3-е изд. перераб и оп. – М.: кнорув, 2007.
50. Лизинг в Узбекистане // Бизнес-вестник Востока, № 14, ноябрь, 2004.
51. Лизинг солоҳияти. // Ўз ИА, №9-10, 2007.
52. Лизинг в сельском хозяйстве Республики Кыргызстан.// Бозор, пул ва кредит; № 05, 2008
53. Лизинговые операции: преимущества налицо// Бозор, пул ва кредит, №5, 2008
54. Лизинг-фермерга мадад// Бозор, пул ва кредит, №3, 2009.
55. Лещенко М.И. Основы лизинга: Учеб пособие 2-е изд. перераб и доп. – М.: Финанси и статистика, 2004

56. Низаев Т. «Покупают аэропорт: для чего?». // Правда Востока, 27 октября, 2000.
57. Новые изменения в законодательстве о лизинге.// Бизнес-вестник Востока, №36, сентябрь, 2003.
58. О пользе лизинга. // Бизнес-вестник Востока. №16, апрел, 2003.
59. «Перспективы и проблемы одной услуги». // Бизнес-вестник Востока, 27 июня 4 июля 2001 года, №26, стр.6.
60. Правовое регулирование лизинга в Узбекистане//Бизнес-вестник Востока, №25(27), июн(июл), 2002.
61. «Рынок лизинга расширяется». //Бизнес-вестник Востока, 30 января 2003 года, №5(575), стр.4.
62. «Реал сектор ва кичик бизнесни молияий қўллаб-қувватлаш» // Бозор пул ва кредит, № 2, 2009.
63. Рынок лизинга в Европе. // Бизнес-вестник Востока, №45, ноябрь, 2003.
64. Расторжение договора лизинга и истребование объекта лизинга //Налоговые и таможенные вести, декабрь, 2003.
65. Сабаров О.Ш. «Лизинг в Узбекистане: проблемы и решения» //Рынок, деньги и кредит, №4, 2000 .
66. Сабаров О.Ш. «Проблемы внедрения лизинга при финансировании инвестиций», «Иктисодиётни эркинлаштиришнинг минтакавий муаммолари» мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари, Фаргона, 2000.
67. Сотрудничество МФК И ЕБРР в Республике Узбекистан //Бизнес-вестник Востока, № 18, май, 2003.
68. Ускоренная амортизация. // Бизнес-вестник Востока, №49, декабрь, 2002.
69. Финансовая аренда (лизинг) в России. Обзор нормативно-правовой базы. -М.: Международная финансовая корпорация, 2001.
70. «Финансовый лизинг становится рентабельным»^/Бизнес-вестник Востока, 23 января 2003 года, №4 (574), стр.4.
71. Что тормозит лизинг в Узбекистане? //Бизнес-вестник Востока, №17, апрел, 2002.
72. Юлдашев Б. «Биз лизинг шов-шуви бусагасида турибмиз» //Солиқ ва божхона хабарлари №11, 1998.
73. Financial leasing in Central Asia, IFC, SECO, 2002.

74. Financial leasing in Central Asia, IFC, Samarkand, 2008

75. www.gallabank.com

www.ref.uz

www.tfi.uz

www.narxoz.bir

Иловалар

ИЛОВА 1

РАТБ «Ғаллабанк»ида лизинг тўловининг ҳисоб китоби.

№	Кредит миқдори	Кредит қайта-риш суммаси	Кредитни қайтариш муддати	Ғоиз ҳисобла надиған кун	Кредит ғоизини ҳисоблаш муддати	Ииллик ғоиз тўлови	Тўланадиған ғоиз суммаси	Ҳисоблан-ған ғоизни қайтариш муддати	Ҳами банкта тўланадиған ғоиз кредит суммаси
А	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	120000000,00			2	кунлик	14%			
2	120000000,00			31	кунлик	14%			
3	120000000,00			28	кунлик	14%			
4	120000000,00			31	кунлик	14%			
5	120000000,00			30	кунлик	14%			
6	120000000,00	,		31	кунлик	14%			
7	120000000,00			30	кунлик	14%			
8	120000000,00	4 000 000,00	30 07 2007	31	кунлик	14%	9 986 666,67	Ой ичида	13986666,67
9	116000000,00	10000000,00	30 08 2007	31	кунлик	14%	1 398 444,44	Ой ичида	1 1 398 444,44
10	106000000,00	10 000 000,00	30092007	30	кунлик	14%	1 236 666,67	Ой ичида	1 1 236 666 67
11	96 000 000,00			31	кунлик	14%	1 157333,33	Ой ичида	157333,33
12	96 000 000,00			30	кунлик	14%	1 120000,00	Ой ичида	120000,00
13	96 000 000,00			31	кунлик	14%	1 157333,33	Ой ичида	157333,33
14	96 000 000,00			31	кунлик	14%	1 157333,33	Ой ичида	157333,33

"Молия ва сугурта хизматлари" кафедраси

№	Кредит миқдори	Кредит қайта-риш суммаси	Кредитни қайтариш муддати	Фоиш ҳисобланадиган кун	Кредит фойзини ҳисоблаш муддати	Йиллик фойш тўлови	Тўланадиган фойш суммаси	Ҳисобланган фойзини қайтариш муддати	Жами банкга тўланадиган фойш кредит суммаси
15	96 000 000,00			29	кунлик	14%	1 082 666,67	Ой ичида	1 082 666,67
16	96 000 000,00			31	кунлик	14%	1 157 333,33	Ой ичида	1 157 333,33
17	96 000 000,00			30	кунлик	14%	1 120 000,00	Ой ичида	1 120 000,00
18	96 000 000,00			31	кунлик	14%	1 157 333,33	Ой ичида	1 157 333,33
19	96 000 000,00			30	кунлик	14%	1 120 000,00	Ой ичида	1 120 000,00
20	96 000 000,00	4 000 000,00	30.07.2008	31	кунлик	14%	1 157 333,33	Ой ичида	5 157 333,33
21	92 000 000,00	10 000 000,00	30.08.2008	31	кунлик	14%	1 109 111,11	Ой ичида	11 109 111,11
22	82 000 000,00	10 000 000,00	30.09.2008	30	кунлик	14%	956 666,67	Ой ичида	10 956 666,67
23	72 000 000,00			31	кунлик	14%	868 000,00	Ой ичида	868 000,00
24	72 000 000,00			30	кунлик	14%	840 000,00	Ой ичида	840 000,00
25	72 000 000,00			31	кунлик	14%	868 000,00	Ой ичида	868 000,00
26	72 000 000,00			31	кунлик	14%	868 000,00	Ой ичида	868 000,00
27	72 000 000,00			28	кунлик	14%	784 000,00	Ой ичида	784 000,00
28	72 000 000,00			31	кунлик	14%	868 000,00	Ой ичида	868 000,00
29	72 000 000,00			30	кунлик	14%	840 000,00	Ой ичида	840 000,00
30	72 000 000,00			31	кунлик	14%	868 000,00	Ой ичида	868 000,00
31	72 000 000,00			30	кунлик	14%	840 000,00	Ой ичида	840 000,00
32	72 000 000,00	4 000 000,00	30.07.2009	31	кунлик	14%	868 000,00	Ой ичида	4 868 000,00
33	68 000 000,00	10 000 000,00	30.08.2009	31	кунлик	14%	819 777,78	Ой ичида	10 819 777,78
34	58 000 000,00	10 000 000,00	30.09.2009	30	кунлик	14%	676 666,67	Ой ичида	10 676 666,67

"Молия ва сугурта хизматлари" кафедраси

№	Кредит миқдори	Кредит қайтариш суммаси	Кредитни қайтариш муддати	Фоиз ҳисобланадиган кун	Кредит фоизини ҳисоблаш муддати	Йиллик фоиз тўлови	Тўланадиган фоиз суммаси	Ҳисобланган фоизни қайтариш муддати	Жами банкга тўланадиган фоиз кредит суммаси
35	48 000 000,00			31	кунлик	14%	578 666,67	Ой ичида	578 666,67
36	48 000 000,00			30	кунлик	14%	560 000,00	Ой ичида	560 000,00
37	48 000 000,00			31	кунлик	14%	578 666,67	Ой ичида	578 666,67
38	48 000 000,00			31	кунлик	14%	578 666,67	Ой ичида	578 666,67
39	48 000 000,00			28	кунлик	14%	522 666,67	Ой ичида	522 666,67
40	48 000 000,00			31	кунлик	14%	578 666,67	Ой ичида	578 666,67
41	48 000 000,00			30	кунлик	14%	560 000,00	Ой ичида	560 000,00
42	48 000 000,00			31	кунлик	14%	578 666,67	Ой ичида	578 665,67
43	48 000 000,00			30	кунлик	14%	560 000,00	Ой ичида	560 000,00
44	48 000 000,00	4 000 000,00	30.07.2010	31	кунлик	14%	578 666,67	Ой ичида	4 578 666,67
45	44 000 000,00	10000000,00	30.08.2010	31	кунлик	14%	530 444,44	Ой ичида	10530444,44
46	34 000 000,00	10000000,00	30.09.2010	30	кунлик	14%	396 666,67	Ой ичида	10396666,67
47	24 000 000,00			31	кунлик	14%	289333,33	Ой ичида	289333,33
48	24 000 000,00			30	кунлик	14%	280 000,00	Ой ичида	280 000,00
49	24 000 000,00			31	кунлик	14%	289333,33	Ой ичида	289333,33
50	24 000 000,00			31	кунлик	14%	289 333,33	Ой ичида	289333,33
51	24 000 000,00			28	кунлик	14%	261 333,33	Ой ичида	261 333,33
52	24 000 000,00			31	кунлик	14%	289 333,33	Ой ичида	289333,33
53	24 000 000,00			30	кунлик	14%	280 000,00	Ой ичида	280 000,00
54	24 000 000,00			31	кунлик	14%	289333,33	Ой ичида	289333,33

"Молия ва сугурта хизматлари" кафедраси

№	Кредит миқдори	Кредит қайтариш суммаси	Кредитни қайтариш муддати	Ҳисобланадиган кун	Кредит Ҳисоблаш муддати	Йиллик Ҳисоблаш тўлови	Тўланадиган Ҳисоблаш суммаси	Ҳисобланган Ҳисоблаш қайтариш муддати	Ҳисобланган Ҳисоблаш қайтариш суммаси
55	24 000 000,00			30	кунлик	14%	280 000,00	Ой ичида	280 000,00
56	24 000 000,00	2 500 000,00	30.07.2011	31	кунлик	14%	289 333,33	Ой ичида	2 789 333,33
57	2 1 500 000,00	10000000,00	30.08.2011	31	кунлик	14%	259 194,44	Ой ичида	10259194,44
58	1 1 500 000,00	10000000,00	30.09.2011	30	кунлик	14%	134 166,67	Ой ичида	10 134 166,67
59	1 500 000,00	500 000,00	30.10.2011	31	кунлик	14%	18083,33	Ой ичида	518083,33
60	1 000 000,00	500 000,00	30.11.2011	30	кунлик	14%	1 1 666,67	Ой ичида	511666,67
61	500 000,00	500 000,00	30.12.2011	30	кунлик	14%	5 833,33	Ой ичида	505 833,33
	-	120000000,0		1831			45 950 722,22		165950722,22

2-жадвал.

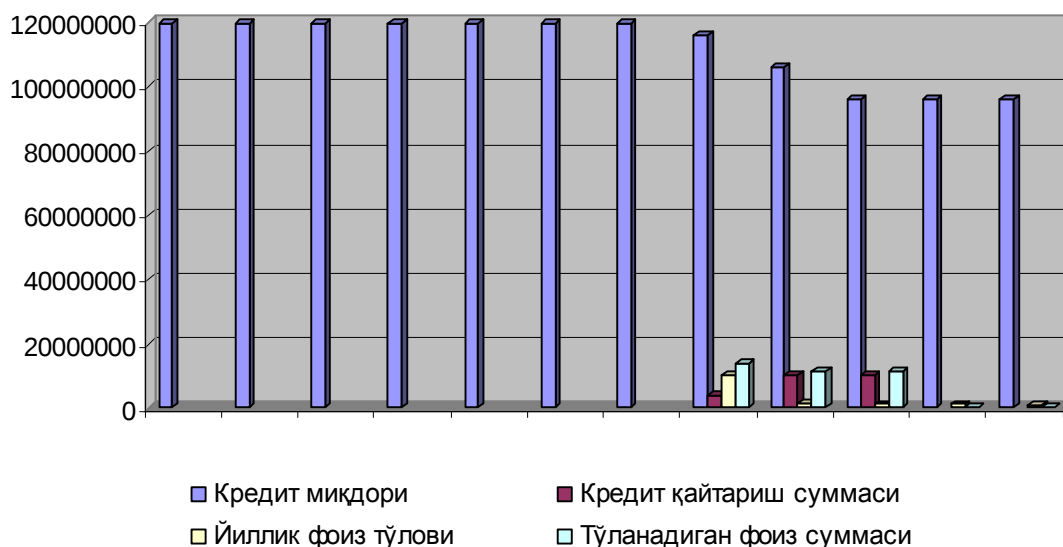
РАТБ «Ғаллабанк»ида 2007 йилдаги лизинг тўловининг Ҳисоб китоби.

Кредит миқдори	Кредит қайтариш суммаси	Кредитни қайтариш муддати	Ҳисобланадиган кун	Йиллик Ҳисоблаш тўлови	Тўланадиган Ҳисоблаш суммаси	Ҳисобланган Ҳисоблаш қайтариш суммаси
1	2	3	4	6	7	9
120000000,00			2	14%		
120000000,00			31	14%		

"Молия ва сугурта хизматлари" кафедраси

120000000,00			28	14%		
120000000,00			31	14%		
120000000,00			30	14%		
120000000,00	,		31	14%		
120000000,00			30	14%		
120000000,00	4 000 000,00	30.07.2007	31	14%	9 986 666,67	13 986 666,67
116000000,00	10 000 000,00	30.08.2007	31	14%	1 398 444,44	11 398 444,44
106000000,00	10 000 000,00	30.09.2007	30	14%	1 236 666,67	11 236 666,67
96 000 000,00			31	14%	1 157 333,33	157 333,33
96 000 000,00			30	14%	1 120 000,00	120 000,00

1-диаграмма. РАТБ «Ғаллабанк»ида 2007 йилдаги лизинг тўлови

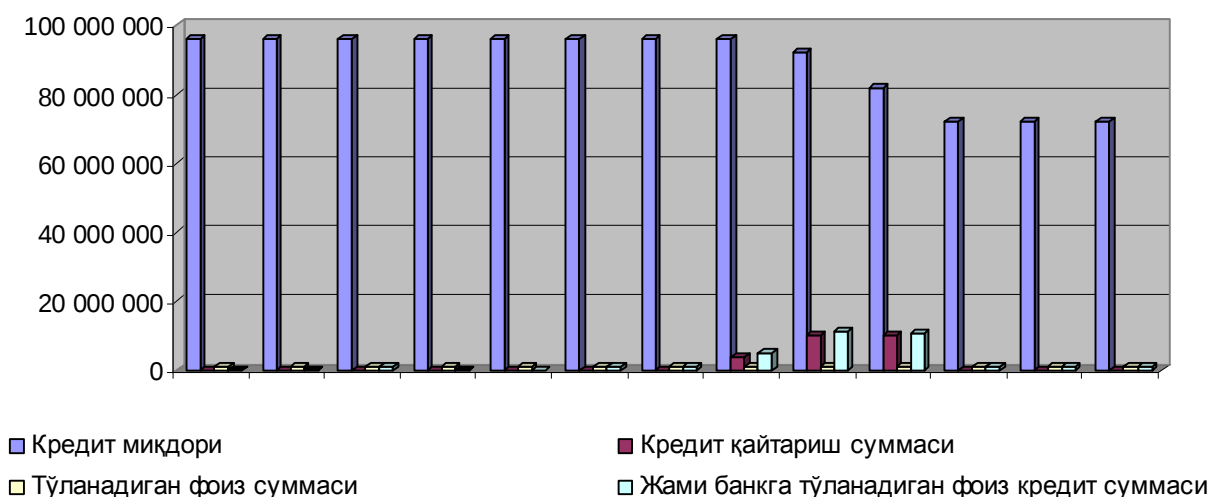
3-жадвал.

РАТБ «Ғаллабанк»ида 2008 йилдаги лизинг тўловининг ҳисоб китоби.

Кредит миқдори	Кредит қайтариш суммаси	Кредитни қайтариш муддати	Фоиз ҳисобла надиган кун	Йиллик фоиз тўлови	Тўланадиган фоиз суммаси	Жами банкга тўланадиган фоиз кредит суммаси
1	2	3	4	6	7	9
96 000 000,00			31	14%	1 157333,33	157 333,33
96 000 000,00			29	14%	1 082 666,67	1 082 666,67
96 000 000,00			31	14%	1 157333,33	157 333,33
96 000 000,00			30	14%	1 120000,00	120000,00
96 000 000,00			31	14%	1 157333,33	1 157 333,33
96 000 000,00			30	14%	1 120000,00	1 120 000,00
96 000 000,00	4 000 000,00	30.07.2008	31	14%	1 157333,33	5 157333,33
92 000	10000000,00	30.08.2008	31	14%	1 109111,11	11 109

000,00						111,11
82 000 000,00	10000000,00	30.09.2008	30	14%	956 666,67	10 956 666,67
72 000 000,00			31	14%	868 000,00	868 000,00
72 000 000,00			30	14%	840 000,00	840 000,00
72 000 000,00			31	14%	868 000,00	868 000,00

2-диаграмма. РАТБ «Ғаллабанк»ида 2008 йилдаги лизинг тўлови

4-жадвал.

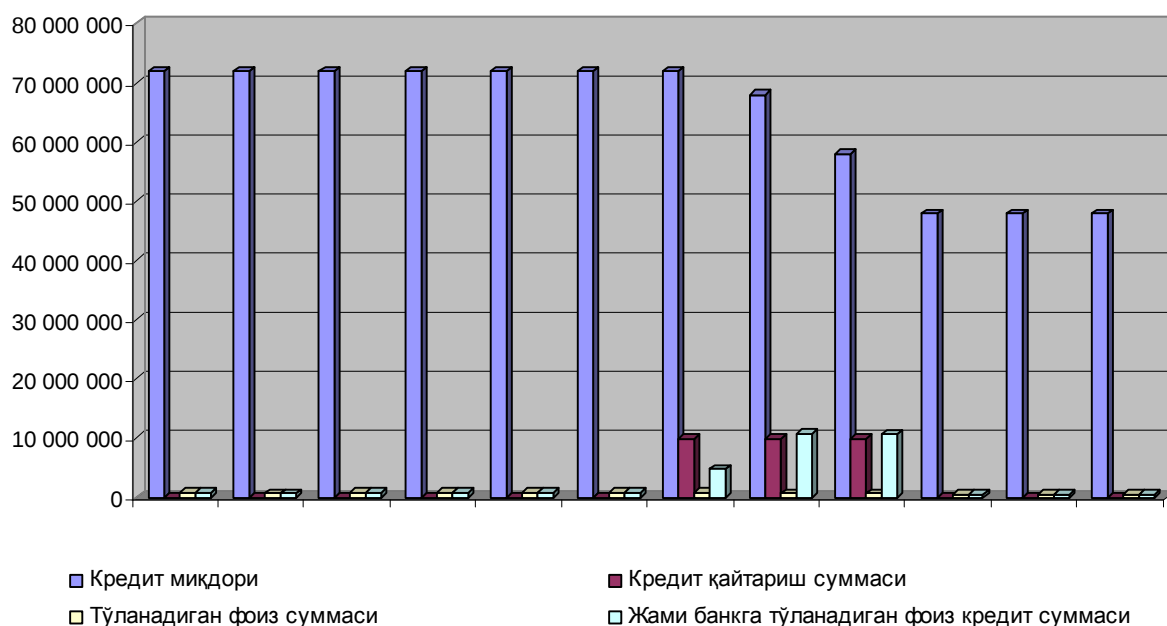
РАТБ «Ғаллабанк»ида 2009 йилдаги лизинг тўловининг ҳисоб китоби.

Кредит миқдори	Кредит қайтариш суммаси	Кредитни қайтариш муддати	Фоиз ҳисобланадиган кун	Ииллик фоиз тўлови	Тўланадиган фоиз суммаси	Жами банкга тўланадиган фоиз кредит суммаси
1	2	3	4	6	7	9

"Молия ва сугурта хизматлари" кафедраси

72 000 000,00			31	14%	868 000,00	868 000,00
72 000 000,00			28	14%	784 000,00	784 000,00
72 000 000,00			31	14%	868 000,00	868 000,00
72 000 000,00			30	14%	840 000,00	840 000,00
72 000 000,00			31	14%	868 000,00	868 000,00
72 000 000,00			30	14%	840 000,00	840 000,00
72 000 000,00	4 000 000,00	30.07.2009	31	14%	868 000,00	4 868 000,00
68 000 000,00	10000000,00	30.08.2009	31	14%	819777,78	10819777,78
58 000 000,00	10000000,00	30.09.2009	30	14%	676 666,67	10676666,67
48 000 000,00			31	14%	578 666,67	578 666,67
48 000 000,00			30	14%	560 000,00	560 000,00
48 000 000,00			31	14%	578 666,67	578 666,67

3-диаграмма. РАТБ «Ғаллабанк»ида 2008 йилдаги лизинг тўлови

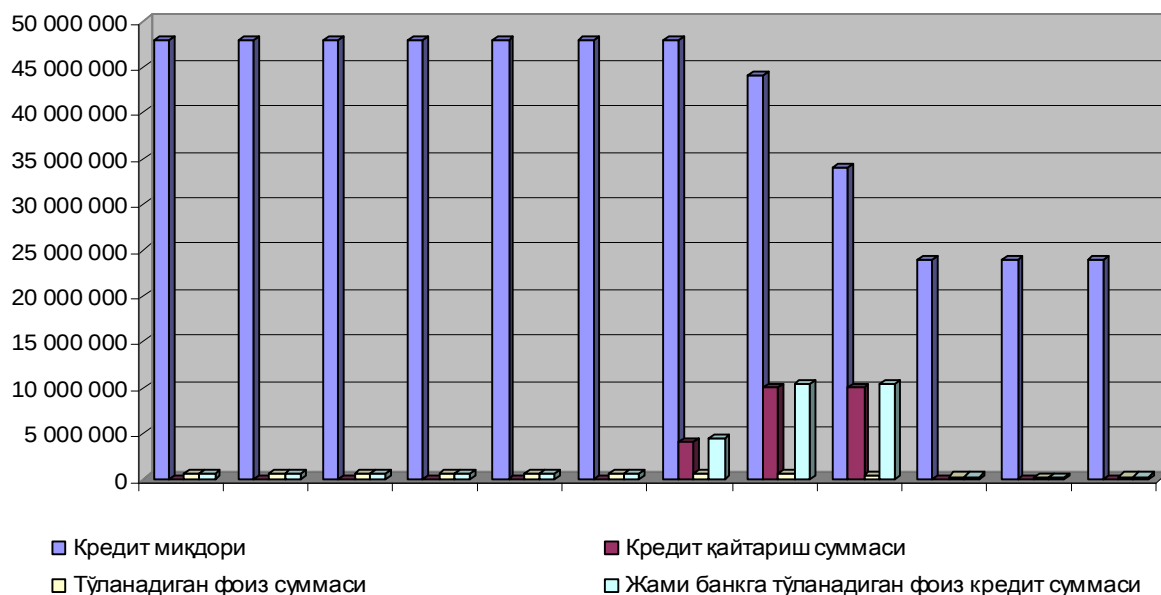
5-жадвал.

РАТБ «Ғаллабанк»ида 2009 йилдаги лизинг тўловининг ҳисоб китоби

Кредит миқдори	Кредит қайтариш суммаси	Кредитни қайтариш муддати	Фоиз ҳисобланадиган кун	Ииллик фоиз тўлови	Тўланадиган фоиз суммаси	Жами банкга тўланадиган фоиз кредит суммаси
1	2	3	4	6	7	9
48 000 000,00			31	14%	578 666,67	578 666,67
48 000 000,00			28	14%	522 666,67	522 666,67
48 000 000,00			31	14%	578 666,67	578 666,67
48 000 000,00			30	14%	560 000,00	560 000,00
48 000 000,00			31	14%	578 666,67	578 665,67
48 000 000,00			30	14%	560 000,00	560 000,00
48 000 000,00	4 000 000,00	30.07.2010	31	14%	578 666,67	4 578 666,67

44 000 000,00	10000000,00	30.08.2010	31	14%	530 444,44	10530444,44
34 000 000,00	10000000,00	30.09.2010	30	14%	396 666,67	10396666,67
24 000 000,00			31	14%	289333,33	289333,33
24 000 000,00			30	14%	280 000,00	280 000,00
24 000 000,00			31	14%	289333,33	289333,33

4-диаграмма. РАТБ «Ғаллабанк»ида 2010 йилдаги лизинг тўлови

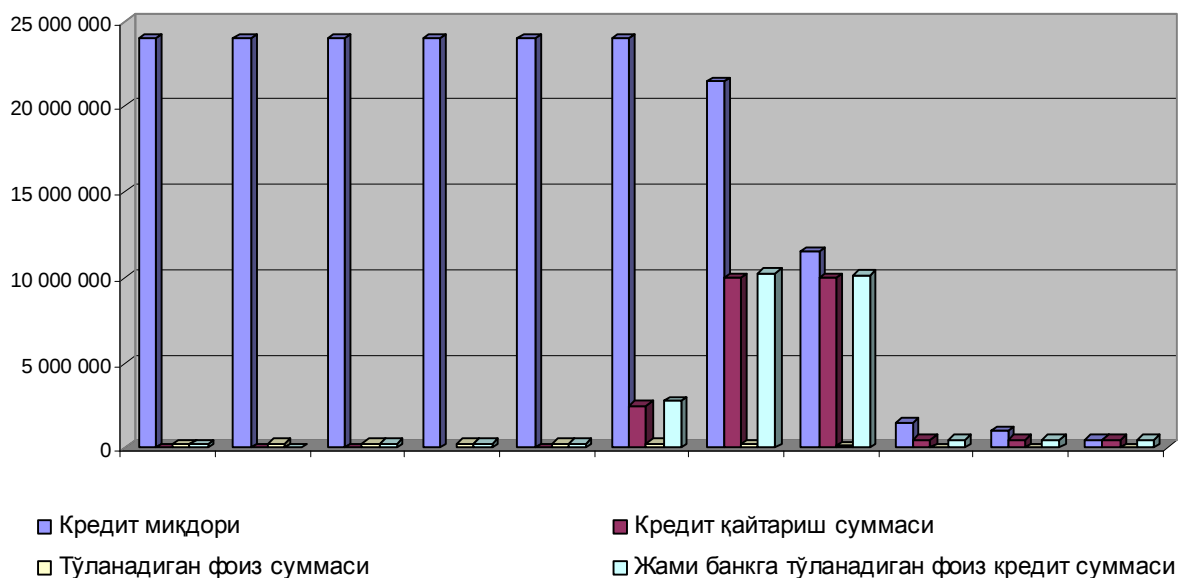
6-жадвал.

РАТБ «Ғаллабанк»ида 2011 йилдаги лизинг тўловининг ҳисоб китоби

Кредит миқдори	Кредит қайтариш суммаси	Кредитни қайтариш муддати	Фоиз ҳисобланадиган кун	Ииллик фоиз тўлови	Ўланадиган фоиз суммаси	Жами банкга ўланадиган фоиз кредит суммаси
1	2	3	4	6	7	9
24 000 000,00			28	14%	261 333,33	261 333,33
24 000 000,00			31	14%	289 333,33	289333.33

24 000 000,00			30	14%	280 000,00	280 000,00
24 000 000,00			31	14%	289333,33	289333,33
24 000 000,00			30	14%	280 000,00	280 000,00
24 000 000,00	2 500 000,00	30.07.2011	31	14%	289 333,33	2 789 333,33
2 1 500 000,00	10 000 000,00	30.08.2011	31	14%	259 194,44	10 259 194,44
1 1 500 000,00	10 000 000,00	30.09.2011	30	14%	134 166,67	10 134 166,67
1 500 000,00	500 000,00	30.10.2011	31	14%	18083,33	518 083,33
1 000 000,00	500 000,00	30.11.2011	30	14%	1 1 666,67	511 666,67
500 000,00	500 000,00	30.12.2011	30	14%	5 833,33	505 833,33
-	120 000 000,0		1831		45 950 722,22	165 950 722,22

5-диаграмма. РАТБ «Ғаллабанк»ида 2011 йилдаги лизинг тўлови

Илова 2

Грузовик SAZ CYZ 51KL Самосвал 20 т
Первоначальная стоимость проекта лизинга

Приложение №1

	Лизингополучатель	ООО «O'ZAVTOSANOAT - LEASING»	ВСЕГО	доля
Грузовики в лизинг (50%) Грузовики в лизинг (50%)	87 975 000,00	87 975 000,00	87 975 000,00 87 975 000,00	46,7% 46,7%
	87 975 000,00	87 975 000,00	175 950 000,00	93,4%
Прочие финансовые издержки, вкл.:	12 425 655,00	-	12 425 655,00	6,6%
Страхование объекта лизинга и гражданской ответственности (2% и 0,7% от 1000 кратной мин.зарп.) Комиссия лизинговой компании (2% от суммы лизинга)	3 137 205,00 9 288 450,00	-	3 137 205,00 9 288 450,00	1,7% 4,9%
Всего стоимость проекта	100 400 655,00	87 975 000,00	188 375 655,00	100,0%
Доля собственных и заемных капиталов	53%	47%	100%	

Илова 3

График погашения лизинговых платежей

Сумма лизинга размер аван. платежа. Остаток лизинга. Льготный период процентная ставка. Срок лизинга	175950000 50% 87 975 000 2 8% 36	сум сум мес. годовых мес. / 3 года

"Молия ва сугурта хизматлари" кафедраси

Период лизинга		Основной долг	Проценты	Всего
Авансовый платеж		87 975 000		87 975 000
1 месяц	1 год	2 932 500,00	586 500,00	586 500,00
2 месяц		2 932 500,00	586 500,00	586 500,00
3 месяц		2 932 500,00	586 500,00	3519000,00
4 месяц		2 932 500,00	586 500,00	3 519000,00
5 месяц		2 932 500,00	586 500,00	3519000,00
6 месяц		2 932 500,00	586 500,00	3519000,00
7 месяц		2 932 500,00	586 500,00	3 519000,00
8 месяц		2 932 500,00	586 500,00	3519000,00
9 месяц		2 932 500,00	586 500,00	3519000,00
10 месяц		2 932 500,00	586 500,00	3 519000,00
11 месяц			586 500,00	3519000,00
12 месяц			586 500,00	3519000,00
13 месяц	2 год	2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
14 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
15 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
16 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3030250,00
17 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
18 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
19 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
20 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
21 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
22 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
23 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
24 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
25 месяц	3 год	2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
26 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
27 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
28 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
29 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00,
30 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
31 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
32 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
33 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
34 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
35 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
36 месяц		2 443 750,00	586 500,00	3 030 250,00
Всего		175 950 000,00	21 114000,00	197 064 000,00

Умумий ҳолатда лизинг тўловлари умумий ҳажмини ҳисоблашда қуйидаги формуладан фойдаланилади:

$$C = A + B + K_p + C_{ст} + D \quad (1)$$

Бу ерда:

C – лизинг келишувининг бутун амал қилиш муддати пайтида лизинг тўловларининг умумий суммаси;

A – лизинг келишувининг бутун амал қилиш муддати пайтида лизинг мол-мулки қийматини қоплайдиган сумма;

B – лизингга берувчига тўланиши лозим бўлган коммиссион ҳақ;

K_p – лизинг мол-мулкини сотиб олиш учун лизингга берувчи фойдаланадиган кредит захиралари бўйича тўлов;

$C_{ст}$ – мол-мулкни суғурталаш учун лизингга берувчига тўланадиган сумма (агар мулк лизингга берувчи томонидан суғурталанса);

D – лизинг берувчининг шароитномада кўз тутилган бошқа харажатлари.

Лизинг тўловларини ҳисоблаш услубиятини соддалаштириш мақсадида лизинг мол-мулкини суғурталаш лизингга олувчи томонидан амалга оширилади деб ҳисоблаймиз. Натижа (1)-формула қуйидаги кўринишга келади:

$$C = A + B + K_p + D \quad (2)$$

Акс ҳолда ҳисоблашнинг ҳар бир босқичида лизинг тўловлари таркибига ўша даврдаги суғурта бадаллари миқдори қўшиб борилиши талаб этилади.

Ўз навбатида A , B , K_p ва D катталиклари қуйидаги келтирилган услубий ёндашувлардан келиб чиқади.

Лизинг мол-мулкининг қоплаш суммаси лизинг келишувининг амал қилиш пайтидаги амортизация ажратмалари қийматига тенгдир:

$$A = C_0 \times H \times T \quad (3)$$

Бошқа ҳолда A кўрсаткичини қуйидаги формула орқали аниқлаш мумкин:

$$A = \sum_{i=1}^N (C_0 \cdot H / m) \quad (4)$$

$$A = \sum_{i=1}^N (A_i) \quad (5)$$

бу ерда:

C_6 – мулкнинг баланс қиймати

N – мулкни тўлиқ тиклаш учун ажратилган амортизацион ажратмаларнинг йиллик нормаси.

T – лизинг келишувининг амал қилиш муддати

i – лизинг тўловларининг тартиб рақами ($i=1, N$),

m – 1 йил давомида лизинг тўловларининг сони,

N – лизинг тўловларининг умумий сони ($N=mxT$),

$A_i - I$ – даврда лизинг мулкни қоплаш қийматининг катталиги.

Соддароқ қлиб ҳисоблаганда, A_i кўрсаткичи I – даврдаги амортизация ажратмаси қийматига тенг бўлади, яъни:

$$A_i = C_6 \times N / m, (i=1, N), \quad (6)$$

Агарда лизинг келишуви жуфт бўлмаган йил (масалан, 3,5 йил) га тузилган бўлса ёки тўловлар даврий ривишда амалга оширилмаса (масалан, биринчи, тўртинчи, еттинчи ва ўн иккинчи ойларда), у ҳолда ҳисоб-китоб услубиятида мантиқанҳеч нарса ўзгармайди, фақатгина формулалар киритилган янги қайта ҳисоблаш коэффициентлари эвазига бир оз мураккаблашади.

Лизингга берувчига тўланиши керак бўлган коммиссион мукофотлар томонларнинг келишувига мувофиқ қуйидагиларга нисбатан фоизларда ҳисобланади:

а) лизинг келишувининг предмети бўлган мол мулкнинг баланс қиймати.

б) мол-мулкнинг ўртача йиллик қолдиқ қиймати

в) мол-мулкнинг тўланмаган қиймати.

Шунга асосланиб, коммиссион мукофотларнинг ҳисобини қуйида келтирилган усуллардан бири орқали амалга ошириш мумкин:

а) коммиссион мукофотлар ҳар бир даврда мол-мулкнинг баланс қийматига нисбатан фоизларда аниқланса:

$$B_i = P_6 \times C_6 (i=1, N), \quad (7)$$

B_i - i - даврдаги коммиссион мукофотар

P_B – мол-мулкнинг йиллик баланс қийматига нисбатан фоизларда ҳисобланган коммиссион мукофот ставкаси.

C_B – мол-мулкнинг баланс қиймати

б) лизинг берувчига тўланиш керак бўлган коммиссион мукофотлар ҳар бир даврда мол-мулкнинг ўртача йиллик қолдиқ қийматига нисбатан фоизларда аниқланса:

$$B_i = P_o \times (C_{он} + C_{ок}) : 2, \quad (i = 1, N), \quad (8)$$

бу ерда:

P_o – мол-мулкнинг ўртача йиллик қолдиқ қийматига нисбатан фоизларда ҳисобланган коммиссион мукофот ставкаси,

$C_{он}$, $C_{ок}$ – мол-мулкнинг мос равишда йил боши ва йил охирига ҳисобланган қолдиқ қиймати,

в) лизингга берувчига тўланиши керак бўлган коммиссион мукофотлар ҳар бир даврда лизинг мол-мулкнинг тўланмаган қисмига мувофиқ келишиб белгиланадиган фоизни эътиборга олиб ҳисобланса:

$$B_i = [A - (i - 1)[A_i]P_H / m, \quad (i = 1, N), \quad (9)$$

бу ерда:

P_H – мол-мулкнинг тўланмаган қийматига нисбатан фоизларда ҳисобланган коммиссион мукофот ставкаси.

i – даврда лизинг мол-мулкни сотиб олиш учун кредит захиралари бўйича лизингга берувчига тўланадиган ҳақ қуйидаги формулага асосан ҳисобланади:

$$K_{p1} = [K - (i - 1)[A_i]P_K / m, \quad (i = 1, N), \quad (10)$$

бу ерда:

K – лизингга берувчи томонидан мол-мулкни сотиб олиш учун фойдаланиладиган кредит захираларининг миқдори,

$K_{p1} - i$ – даврида кредит захиралари тўланиши лозим бўлган ҳақ.

P_K – жалб қилинаётган кредитлар бўйича йиллик фоиз ставкаси,

10 формулада квадрат қавус ичидаги кўрсаткичлар лизингга берувчи томонидан лизинг келишувига мувофиқ лизинг мол-мулкани сотиб олиш учун олинган кредитнинг тўланмаган қийматини ифодалайди.

Биз уни K_{oi} орқали ифодалаб, алоҳида формула шаклида ёзамиз:

$$K_{oi} = \max\{0, [K - (i - 1) \times A_i] \times P_k / m\}, (i = 1, N), \quad (11)$$

бу ерда $\max\{Z, W\}$ математик белги иккита Z ва W ўзгаришлардан энг каттаси танланишини англатади.

Ушбу ҳолат кредит тўловлари бўйича салбий оқибатларнинг келиб чиқмаслиги учун мақбул келади.

Бироқ кейинчалик келтирилган математик ифодалар маълумотни баён этиш ва уни ўрганишни мураккаблаштирмаслиги учун (10) формулани қўллаймиз. Бундан эса кредит ресурсларидан фойдаланганлик учун тўлов фақат мусбат қийматларни қабул қилишини англаш мумкин.

Лизинг келишувига кўзда тутилган лизингга берувчининг қўшимча хизматлари учун тўлов кўрсатилган қўшимча хизматлар бўйича ўртача йиллик катталикини бевосита ҳисоблаш усули билан, қуйидаги формула ёрдамида аниқлаш мумкин:

$$D_i = \frac{(Y_1 + Y_2 + \dots + Y_n)}{T \cdot m}, (i = 1, N), \quad (12)$$

бу ерда:

D_i – i – даврда кўрсатилган қўшимча хизматлар учун тўлов,

$Y_1, Y_2, \dots, Y_n$ – лизингга берувчининг лизинг келишувига кўзда тутилган ҳар бир хизмат бўйича харажати

Бунда i – даврда лизинг тўловининг суммаси ушбу даврдаги лизинг мол-мулканинг қоплаш суммаси, комисион мукофот, кредит захиралари учун тўлов ва кўрсатилган йиғиндисидан иборат бўлади:

$$C_i = A_i + B_i + K_{pi} + D_i, \quad (13)$$

ёки

$$C_i = A_i + [A - (i - 1) \times A_i] \times P_H / m + [K - (i - 1) \times A_i] \times P_k / m + B_i, \quad (14)$$

бу ерда: C_i – i – даврда лизинг тўловларининг суммаси.

Лизинг келишувининг бутун амал қилиш муддати пайтида лизинг тўловининг умумий суммаси барча оралиқ лизинг тўловларининг йиғиндисидан иборат бўлади:

$$C = \sum_{i=1}^N (C_i) \quad (15)$$

ёки (15) формулани қўллаб:

$$C = \sum_{i=1}^N \{A_i + [A - (i-1) \times A_i] \times P_H / m + [K - (i-1) \times A_i] \times P_K / m + D_i\}, \quad (16)$$

Лизинг тўловларининг умумий суммаси лизинг шартномасида нафақат шу шартноманинг асосий иқтисодик параметрини ифодаловчи калит сифатида эътироф этилади, балки у лизинг лойиҳасини ақтисодий асослашда ва таҳлил қилишда муҳим бўиб, лизингга берувчи ҳамда лизингга олувчига ўз фаолиятларини мақсадида лизинг лойиҳасига ҳақиқатда қанча хараат қилинганлигини баҳолашга имкон беради.

Аниқ мисоллар асосида олиб борилган ҳисоб-китоблар шундан далолат берадики, агарда лизингга олувчи лизинг мол-мулкининг, кредитнинг, кредит бўйича фоизлар ва комисион мукофотнинг келишилган қийматида лизинг тўловларининг умумий суммасини камайтиришни истаса, лизинг мулкининг қийматини тезроқ қоплашга ҳаракат қилиши керак.

Кейинги ҳисоб-китобларда қўлланиладиган лизинг объектининг қолдиқ қийматини аниқлаш учун мулкининг баланс қиймати билан мулкнинг тўланган қиймати ўртасидаги фарқни топиш кифоя, яъни:

$$C_o = C_B - C = \sum_{i=1}^N (A_i) \quad (17)$$

бу ерда C_o -мулкнинг қолдиқ қиймати.

Юқоридаги усулдан ташқари, адабиётларда лизинг тўлови ҳисоблашнинг коэффициентлар усулини ҳам учратиш мумкин. Ушбу усул аннуитет усули ёки молиявий ренталар усули деб ҳам аталади.

Коэффициентлар усулининг негизида «пулнинг вақтинчалик қиймати» ва мос равишда «дисконтлаш» тушунчалари ётади. Бу усулни қўллаб лизинг тўловларини ҳисоблашда бир қатор формулалардан фойдаланилади.

Демак, бир лизинг тўлови (S_n) нинг қийматини ҳисолаш учун қуйидаги формулани қўлаймиз:

$$S_n = PC \cdot \frac{I:k}{1 - (\frac{1}{1+I:k})^{nk}} \quad (18)$$

бу ерда:

S_n – лизинг тўлови

I – лизинг фоизининг ставкаси

k – бир йил давомида амалга ошириладиган тўловлар сони

n – йиллар сони

PC – мол-мулкнинг уммий қиймати.

Ушбу ҳолатда лизинг фоизининг ставкаси (I) кредит ресурсларидан фойдаланганлик учун тўлов суммаси сифатида ҳисобланиб, унинг қиймати лизинг мукофоти ва кўрсатилган қўшимча лизинг хизматлар қийматига тенг бўлади:

$$I = (ПК + q + q):100 \quad (19)$$

Ушбу формула келтириб чиқаришда биз лизинг объекти тўлиқ амортизацияланади, лизинг тўловлари лизинг муддатининг охирида ҳисобланади ва тўланади, деб фараз қиламиз. Буни бошқача қилиб «постнумерандо аннуитети» деб ҳам атасак бўлади.

Энди эса лизинг тўловлари лизинг даврининг бошида тўланиш ҳолатини кўриб ўтамиз.

Иқтисодий нуқтаи назардан олиб қарасак, лизинг тўловлари асосий қарз олдинроқ қайтарилганлиги учун камайиб бориши керак.

Натижада мураккаб бўлмаган математик ўзгартиришларни амалга ошириб лизинг тўловининг қийматини ҳисоблаш учун қуйидаги формулага эга бўламиз:

$$S_n = PC \cdot \frac{1}{(\frac{1}{1+I:k})} \cdot \frac{I:k}{1 - (\frac{1}{1+I:k})^{k \cdot n}} \quad (20)$$

Амортизация лизинг объектининг баланс қиймати, унинг хизмат муддати ва амортизация ажратмалари нормаларига қараб тенг миқдорда ҳисобга олинади.

Ишлаб чиқаришга фан-техника ютуқларини татбиқ этишни жадаллаштириш учун молиявий шарт-шароитлар яратиш асосий ишлаб чиқариш фондларининг актив қисмини техник ривожлантириш ва корхоналарнинг янгилашни суръатини кучайтиришга бўлган қизиқишини ошириш мақсадларида асосий ишлаб чиқариш фондлари актив қисмининг тезлаштирилган амортизация усулини татбиқ қилиши мумкин бўлади.

Лизинг тўловига киритилган амортизация ажратмаларининг миқдори (А) қуйидагича аниқланади:

$$A = \frac{C \cdot T}{H} \cdot 100\% \quad (1)$$

бу ерда: С-лизинг объектининг баланс қиймати; Т-лизинг муддати ёки лизинг берувчига қайтариб бериладиган лизинг объекти қийматининг суммаси; Н - тўла тиклаш учун амортизация ажратмалари,

$$B = \frac{C}{T} \quad (\text{аванс шароитида } B = C - \text{аванс суммаси})$$

Лизинг компанияси томонидан жалб қлинган маблағлар бўйича тўлов суммаси (Пкр) қуйидагича ҳисобланади:

$$П_{кр} = \frac{K_p \cdot C_{кр}}{100\%}; \quad (2)$$

бу ерда: Кр-кредит суммаси, Скр-кредитдан фойдаланиш ставкаси.

Умумий ҳолларда ёки лизинг компанияси билан кредит муассасалари ўртасида тузилган кредит шартномасининг бошқа шартлари бўйича кредит суммаси қуйидагича аниқланади:

$$K_p = \frac{T}{\sum_{n=1}^N \left(\frac{C_n + C_k}{2} \right)} \quad (3)$$

бу ерда: C_n – лизинг объектининг бошланғич даврдаги n - лизинг тўловини тўлаш қиймати; C_k – лизинг объектининг охирги n – лизинг тўловини тўлаш қиймат; n – лизинг тўловларининг сони.

Лизинг компаниясининг маржаси ($M_{\text{ком}}$) яъни лизинг шартномасида кўзда тутилган лизинг компаниясининг даромади миқдори қуйидагича аниқланади:

$$M_{\text{ком}} = \frac{K_p \cdot C_{\text{ком}}}{100\%} \quad (4)$$

бу ерда: $C_{\text{ком}}$ – лизинг компаниясининг ставкаси.

Демак, лизинг шартномасига мувофиқ лизинг тўловларининг умумий суммаси (L_T) қуйидагича ҳисобланади:

$$L_T = A + \Pi_{\text{кр}} + \Pi_{\text{ком}} + \Pi_y \quad (5)$$

бу ерда: Π_y – лизингга берувчининг қўшимча хизматлари.

Шунингдек, агар лизинг тўлови ҳар йили тўланаётган бўлса, даврий лизинг тўлови (L_B) ни қуйидагича ҳисоблаймиз:

$$L_B = \frac{L_T}{T}, \quad (6)$$

Тўлов ҳар чоракда тўланаётганда:

$$L_B = \frac{L_T}{T \cdot 4}, \quad (7)$$

Тўлов ҳар ойда тўланаётганда:

$$L_B = \frac{L_T}{T \cdot 12}. \quad (8)$$